

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

УДК 37.018.262(477)(09)

Єсьман Ірина Володимирівна

**ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА БАТЬКІВ У 50-70-Х РОКАХ
XX СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник –
доктор педагогічних наук, професор
Федяєва Валентина Леонідівна

Херсон – 2011

Зміст

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Педагогічна освіта батьків як об'єкт історико-педагогічних досліджень.....	12
1.2. Провідні концепції організації та змісту педагогічної освіти батьків у зарубіжній та вітчизняній науці.....	45
1.3. Історіографія дослідження.....	67
Висновки до розділу 1.....	81
 РОЗДІЛ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ БАТЬКІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ 50-70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ	
2.1. Соціально-ідеологічні і культурно-освітні складові функціонування системи педагогічної освіти батьків.....	85
2.2. Інноваційні підходи до педагогічної освіти батьків у науковому доробку В. Сухомлинського.....	109
2.3. Педагогічна освіта батьків у концепціях педагогів радянського періоду.....	128
2.4. Популяризація ідей, форм і методів підготовки батьків до сімейного виховання на сторінках педагогічної преси.....	140
2.5. Організаційно-педагогічне забезпечення реалізації педагогічної освіти батьків державними установами та громадськими об'єднаннями.....	150
Висновки до розділу 2.....	168
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	171
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	
 ДОДАТКИ	

Актуальність теми. Сім'я є тим первинним осередком, у якому кожна людина починає свій життєвий шлях. Цей соціальний інститут є провідною ланкою інтелектуального, фізичного, морального, духовного розвитку підростаючого покоління. У Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» (2002) зазначається, що виховання в сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості, що потребує відповідального ставлення батьків до виховання власних дітей. Реалізація цієї провідної функції сім'ї як соціального інституту неможлива без серйозної, ґрунтовної системи психолого-педагогічної підготовки батьків до виконання їх суспільного обов'язку. Усе це вимагає перегляду змісту, форм, методів підготовки фахівців до роботи з батьками в нових умовах методичного забезпечення цього процесу.

В умовах сьогодення педагогічна освіта батьків стає все більш актуальною, оскільки зумовлена новими суспільними вимогами до виховання дітей різними соціальними інститутами, зокрема і сім'єю. Зміст, форми, методи виховання батьків, підвищення рівня їх педагогічної освіти в сучасній Україні визначаються необхідністю формування ціннісних орієнтацій дітей і молоді в умовах соціокультурних і державотворчих трансформацій в країні і світі; недостатнім знанням впливу наукових досягнень комп'ютерних та комунікаційних технологій на інтелектуальний і фізичний розвиток дитини; підвищенням рівня культури спілкування батьків і дітей; сучасним станом довкілля; екологічною безпекою тощо.

Ці та інші загальносоціальні проблеми виявляють протиріччя між реалізацією виховної функції сім'ї та фактичними результатами діяльності цього суспільного інституту. Одним із шляхів розв'язання цієї дилеми була, є і буде чітка, науково вивірена педагогічна освіта батьків, яка на сьогодні стала не просто психолого-педагогічною, а й державною

проблемою, і пройшла досить складний історичний шлях становлення і розвитку. Звернення до історії сім'ї, історії сімейного виховання, історії виховання батьків дає змогу врахувати досягнення, прорахунки, перспективи цього складного соціально-педагогічного процесу у контексті історичної ретроспективи. Особливим за змістом, формами, підходами, шляхами реалізації такої важливої історико-педагогічної проблеми – педагогічної освіти батьків – у вітчизняній педагогічній науці є період 50-70-х рр. XX ст. Це час створення і функціонування чіткої унормованої, у діяхронічному вимірі державної системи педагогічної освіти батьків із широким залученням до цієї роботи громадських, суспільних, молодіжних дитячих органів, організацій і об'єднань та популяризація надбань педагогічної науки у цій галузі за допомогою періодики, телебачення й радіо.

Проблема педагогічної освіти привертала увагу вчителів-практиків, науковців, державних і політичних діячів у різні історичні епохи. У досліджуваній період теоретичні засади вирішення окресленої проблеми представлено у працях Є. Аркіна, Н. Глазова, І. Гребенникова, А. Макаренка, К. Махової, О. Пінта, В. Сухомлинського та ін.; організаційно-методичні основи реалізації педагогічної освіти батьків розкрито П. Войтик, М. Демидовим, Р. Капраловою, І. Комановським, Л. Ломізе, О. Тихоновим; діяльність громадських об'єднань щодо поширення педагогічних знань серед батьків проаналізовано Л. Дубровіною, І. Колесник, М. Махліним, І. Чередовим, А. Хрипковою; історико-педагогічний досвід у цій галузі розглянуто А. Відченко, Ю. Грицковою, А. Говорун, І. Дубінець, Т. Кравченко, В. Федяєвою, В. Шинкаренко та ін. Проблема сімейного виховання знайшла широке відображення у працях Л. Бондар, І. Каїрова, В. Каспіної, Л. Заліток, Н. Калініченко, О. Петренко, які досліджували педагогічну спадщину відомих вітчизняних учених, зокрема Н. Крупської, А. Макаренка, В. Сухомлинського, А. Луначарського, педагогів-новаторів тощо.

Сучасний стан проблеми педагогічної освіти батьків розкрито в дослідженнях таких українських і російських науковців, як Т. Алексеєнко, В. Кравець, Ю. Левков, О. Хромова, С. Щербакова, П. Щербань та ін. Моделі виховання батьків у зарубіжній психолого-педагогічній науці досліджуваного періоду знайшли висвітлення у працях А. Адлера, Е. Берна, Т. Гордона, Х. Джіннота, Р. Дрейкурса, М. Монтесорі, Б. Скіннера, Ю. Хямяляйнена, Т. Харріса та ін.

Учені різних історичних епох єдині в тому, що основою сімейного виховання є робота з батьками, важливу основу якої складає психолого-педагогічна підготовка батьків до виховання дітей.

Отже, в педагогічній науці презентовано чимало монографій, праць з питань сімейного виховання, батьків як в Україні, так і в зарубіжжі, проте відсутні праці з узагальнення теорії і практики організації педагогічної освіти батьків у конкретний історичний період (50-70-ті рр. XX ст.).

Таким чином, актуальність дослідження, об'єктивна потреба втілення у практику кращих педагогічних ідей і здобутків щодо змісту й організації процесу педагогічної освіти батьків, які презентують 50-70-ті рр. XX ст., необхідність розв'язання наявних суперечностей і відсутність досліджень, де б цілісно розглядалася зазначена проблема, зумовили вибір теми дисертації: **«Педагогічна освіта батьків у 50-70-х роках XX століття в Україні».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Херсонського державного університету у рамках фундаментального дослідження «Провідні тенденції підготовки фахівців у галузі освіти в контексті Болонського процесу» (державний реєстраційний номер 0109U002277). Тема дисертації затверджена Вченою радою університету (протокол № 7 від 02.02.2009), узгоджена у такому

формулюванні у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 1 від 24.02.2009).

Мета дослідження – виявити і розкрити особливості змісту, завдань, форм і методів реалізації педагогічної освіти батьків різними соціальними інституціями, громадськими організаціями та об'єднаннями у 50-70-х рр. XX ст. в Україні у контексті історичної ретроспективи, задля підвищення її ефективності в сучасних умовах.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми. Виокремити й охарактеризувати провідні ідеї концепцій педагогічної освіти батьків, їх вплив на становлення вітчизняної теорії та практики виховання дітей у сім'ї.
2. Визначити, обґрунтувати, проаналізувати етапи та особливості організації педагогічної освіти батьків в умовах ідеологічного, соціального, культурного, освітнього, історичного розвитку країни в 50-70-х рр. XX ст.
3. Виокремити основні чинники впливу на розвиток та становлення вітчизняної системи педагогічної освіти батьків за радянських часів.
4. Установити особливості і результати появи й реалізації вітчизняними вченими інноваційних підходів до організації педагогічної освіти батьків у середині XX століття.
5. Виокремити організаційно-педагогічні умови реалізації завдань педагогічної освіти батьків в історії вітчизняної сімейної педагогіки, обґрунтувати перспективи розвитку підготовки батьків до виховання дітей в умовах сьогодення.

Об'єкт дослідження – педагогічна освіта батьків у вітчизняній історії педагогіки радянського періоду.

Предмет дослідження – основні засади, напрямки і форми педагогічної освіти батьків у структурі загальноосвітнього процесу в 50-70-х рр. XX ст.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених у дисертації завдань використовувався **комплекс методів** історико-педагогічного дослідження:

- пошуково-бібліографічний та історіографічний – для аналізу науково-педагогічної літератури, монографічних видань, матеріалів періодичної преси та нормативних документів досліджуваного періоду;

- історико-ретроспективний, теоретичний та системно-структурний – з метою систематизації теоретичних ідей та узагальнення досвіду теорії і практики педагогічної освіти батьків у другій половині XX століття;

- педагогічної інтерпретації – для виявлення можливостей використання форм і методів педагогічної освіти батьків у вітчизняній думці другої половини XX століття в сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження становлять:

- наукові розвідки з методології історико-педагогічного дослідження (Л. Березівська, Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.);

- праці з історії сім'ї, становлення педагогічної освіти батьків 50-70-х рр. XX ст. (Л. Алексєєва, Є. Аркін, І. Гребенников, І. Комановський, Ю. Левков, А. Хрипкова та ін.); з історії сім'ї, історії сімейного виховання (В. Кравець, Н. Побірченко, В. Постовий, В. Федяєва, С. Харченко та ін.);

- праці, які розкривають освіту батьків у контексті дослідження педагогічної персоналії (Л. Бондар, Л. Заліток, Н. Калініченко, О. Петренко та ін.);

- матеріали педагогічної преси 50-70-х років XX століття (журнали «Народное образование» (1896-2011 рр.), «Радянська школа» (1945 – 1991

рр.), «Воспитание школьников» (1966-2011 рр.), «Вопросы психологии» (1955-2011 рр.), «Семья и школа» (1946-2011 рр.), «Рідна школа» (1992-2011 рр.), «Педагогіка і психологія» (1993-2011 рр.), газети «Освіта» (1996-2011 рр.), «Шкільний світ» (1996-2011 рр.), «Учительская газета» (1924-2011 рр.);

– сучасні наукові праці, монографії, дисертаційні дослідження, присвячені висвітленню різноманітних аспектів педагогічної освіти батьків (Т. Алексеєнко, Ю. Гріцкова, І. Дубінець, В. Кравець, П. Щербань та інші);

– матеріали і фонди архівів та наукових бібліотек (Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України у м. Києві (ЦДАВОВУ України) (фонд Р-166), Державного архіву Харківської області (ДАХО) (фонди Р-4293, Р-4695, Р-6113,); Державного архіву Херсонської області (ДАХО), (фонди Р-3706, Р-3601, Р-3647), Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Короленка, бібліотеки Харківського національного університету імені В. Каразіна, Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. Гончара, Російської державної бібліотеки (м. Москва).

Хронологічні межі дослідження охоплюють 50-70-ті рр. ХХ ст. як найбільш значущий період у площині тенденцій педагогізації населення.

Нижня хронологічна межа – 50-ті рр. ХХ ст. – зумовлена збільшенням інтересу до питань сімейної педагогіки, розробленням теоретичних питань змісту і реалізації педагогічної освіти батьків, накопиченням практичного досвіду (робота шкіл у цьому напрямі, відкриття народних університетів педагогічних знань для батьків, поширення знань з сімейної педагогіки через засоби масової інформації тощо), що стало фундаментом для створення й функціонування системи педагогічного всеобучу.

Верхня хронологічна межа – 70-ті рр. ХХ ст. – визначається посиленням ідейно-політичного тиску в навчально-виховному процесі; виникненням суперечностей між офіційною і новаторською педагогікою,

які в свою чергу призвели до звуження системи педагогічної освіти батьків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у вітчизняній історії педагогіки:

- представлено цілісний аналіз проблеми педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст.;

- встановлено, що зміст, форми, методи організації педагогічної освіти батьків вибудовувались відповідно до соціального (визначення сім'ї як провідного впливу на виховання дітей в умовах соціалістичних перетворень), політичного (донесення до батьків основних вимог і завдань партійних, державних, громадських органів і об'єднань), соціокультурного (залучення до педагогічної освіти батьків широкого кола працівників культури), педагогічного (поєднання сімейного і суспільного виховання, визначення провідної ролі школи у педагогічній освіті батьків у контексті спільної роботи сім'ї та школи, виокремлення у науці про сімейне виховання – сімейної педагогіки – питань формування педагогічної культури батьків і провідної складової цього процесу – навчання батьків) аспектів;

- схарактеризовано теоретичні основи та практичну значущість виокремлених питань педагогічної освіти батьків у концепціях сімейного виховання як вітчизняних, так і зарубіжних учених досліджуваного періоду;

- визначено особливості окремих історичних етапів педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст.;

- доведено, що в 50-70-х рр. XX ст. система педагогічної освіти батьків була чітко регламентована ідеологічною складовою, зміст її відповідав політичним, економічним, соціокультурним перетворенням у країні в умовах розбудови соціалістичного суспільства;

- обґрунтовано перспективні шляхи використання історичного досвіду педагогічної освіти батьків в умовах сьогодення, а саме:

проведення системної роботи в школах із широким залученням науковців, працівників медичних установ, правоохоронних органів, молодіжних організацій; широке обговорення питань педагогізації сім'ї, введення спецкурсу при підготовці майбутніх учителів у вищих навчальних закладах.

Подальшого розвитку в дослідженні набули:

- історіографія питання;
- визначення особливостей підходів вітчизняних і зарубіжних учених до організації педагогічної освіти батьків, як складової виховання батьків;

У процесі дослідження уточнено:

- категоріально-понятійний апарат (виховання батьків, педагогічна освіта батьків, педагогічна культура батьків, система педагогічної освіти).

У науковий обіг упроваджено маловідомі та невідомі архівні документи й матеріали, зокрема з досвіду роботи Педагогічних товариств, шкіл і народних університетів педагогічних знань, що розкривають генезу педагогічної освіти батьків в історичному вимірі.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів дослідження забезпечується: теоретичним обґрунтуванням його вихідних позицій і використанням методів дослідження, що відповідають його меті й завданням; зіставленням позицій учених, які вивчають це питання, з отриманими результатами історіографічного, історико-педагогічного і теоретичного аналізу широкого кола джерел; безпосередньою участю дисертантки в обговоренні проблеми дослідження на науково-практичних конференціях і семінарах.

Наукове значення роботи полягає в тому, що завдяки введенню до наукового обігу архівних матеріалів, систематизації у вітчизняній пресі педагогічних публікацій, у яких досліджується зазначена проблема, поглиблено наукове знання і розширено зміст педагогічної освіти батьків,

визначено провідні чинники її впливу на виховання дітей у сім'ї; цілісно представлено систему педагогічної освіти батьків у досліджуваний період.

Практичне значення роботи вбачаємо в тому, що систематизована джерельна база з теми дослідження може бути використана у процесі вивчення студентами курсів «Історія педагогіки», «Педагогіка», «Соціальна педагогіка». Виявлені матеріали, зміст та висновки роботи допоможуть об'єктивно підійти до розв'язання сучасних проблем педагогічної освіти батьків, а також прислужитися у виданні навчально-методичних посібників, підручників, хрестоматій з історії вітчизняної педагогіки.

Апробація результатів дисертації здійснювалась у ході дослідницько-експериментальної роботи через звіти на засіданнях кафедри педагогіки і психології Херсонського державного університету та публікацію матеріалів дисертації. Основні положення, висновки, рекомендації і результати дослідження доповідалися на Міжнародних та регіональних науково-практичних конференціях: «Методологія сучасних наукових досліджень» (м. Харків, 2008 р., 2009р., 2010р.), «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (м. Суми, 2008), «Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону» (м. Ялта, 2009р.), «Strategiczne pytania światowej nauki – 2010» (Przemyśl, 2010 r.), «Nowoczesnych naukowych osiągnięć – 2010» (Przemyśl, 2010 r.).

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 1497/01 від 29.09.2011 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 785 від 13.10 2011 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 222 від 29.09.2011 р.), Херсонського державного університету (довідка № 0712/1660 від 26.09.2011 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 518 від 27.09. 2011 р.).

Публікації. Зміст та основні результати дослідження відображено у 15 одноосібних публікаціях автора, серед яких: 9 – статті у провідних наукових фахових виданнях; 6 – тези в збірниках матеріалів конференцій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Педагогічна освіта батьків як історико-педагогічна проблема

Сім'я є складною підсистемою суспільства і виконує різноманітні соціальні функції, провідною з яких є виховання дітей. У реалізації завдань створення нової системи освіти та виховання в Україні сім'я виступає як перший і самий могутній вихователь дитини. Саме сім'я має забезпечувати дитині достатні матеріальні і педагогічні умови для інтелектуального, фізичного, морального та духовного розвитку. Сучасні державні документи з питань національної освітньої політики визначають необхідність забезпечення в нашій країні відповідних умов для реалізації сім'єю виховної функції як однієї з головних у соціалізації дитини.

Головна мета виховання підростаючого покоління полягає у розвитку особистості, її здібностей, обдарувань, таланту. Загальною основою виховання повинна стати не якась конкретна ідеологія, а загальнолюдські цінності такі, як людське життя, повага до людей, які дали тобі життя – батьків. Безумовно, вітчизна, будинок, сім'я – це ті цінності, які формують гідність, честь, свободу, патріотизм і громадянськість особистості. Провідними принципами виховання дітей у сучасних умовах є гуманізація, демократизація, дитиноцентризм, народність, на яких має і розбудовуватися теорія і практика виховання дітей у сім'ї.

Виходячи з особливостей сімейного виховання, необхідно донести до батьків їх провідну роль у формуванні особистості, зокрема через об'єднання зусиль учителів і батьків та взаєморозуміння між сім'єю і школою в розв'язанні спільних освітньо-виховних завдань.

Відповідальність батьків за виконання своїх обов'язків в умовах сьогодення значно підвищується. Не секрет, що не всі батьки це розуміють, і далеко не всі можливості сімейного виховання достатньо реалізуються і приносять бажаний результат. Пояснень цьому багато, ми у своєму дослідженні акцентуємо увагу на неналежній, необхідній, науково обгрунтованій і зреалізованій системі роботи освітніх установ і громадських організацій із сучасними сім'ями. Провідні вчені України В.Кравець, О.Савченко, О.Сухомлинська у наукових дослідженнях підкреслюють, що найважливішою умовою ефективності процесу навчання, виховання, розвитку школяра є тісна взаємодія, співробітництво, партнерство педагогів і батьків. Причому така робота повинна будуватися на взаємодовірі, на засадах співробітництва, співтворчості, взаєморозуміння тощо [98; 169; 189].

У розв'язанні цих нагальних завдань велика роль відводиться педагогічному всеобучу батьків, який має глибоке історичне коріння.

Важливість та значущість виокремленої проблеми привертала постійну увагу філософів, письменників, церковних і держаних діячів, педагогів у різні історичні періоди розвитку суспільства. Свої витoki ця проблема бере з доби середньовіччя (І. Златоуст, В. Мономах); знаходить продовження в класичній зарубіжній педагогіці (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо), нового звучання набуває у вітчизняній педагогіці кінця ХІХ століття (П. Каптерєв, П. Лесгафт, І. Огієнко, Леся Українка, К. Ушинський, Т.Шевченко та ін.), ХХ століття (А.Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), надзвичайно актуальною є сьогодні (В. Кравець, Т. Кравченко, В. Федяєва).

Зазначимо, що перші книги-рукописи універсально-педагогічного характеру з'явилися у Київській державі ще в ХІ-ХІІ столітті. До них належали «Поучения, или Духовная Великого князя Владимира Мономаха», «Уроки про виховання дітей», «Про виховання чад» та інші.

В основу розвитку поглядів на виховання дітей у сім'ї за давніх часів були покладені соціальні ідеї та етичні принципи, які втілювалися у художній формі, відображались у переконаннях, нормах поведінки у сім'ї та суспільстві [20;76; 107].

Проведений аналіз давньої, середньовічної церковної й світської літератури [5; 20; 27; 107] дав змогу стверджувати, що виховання дітей у сім'ї розглядалось як важливе для суспільства явище, проте залишалось цілком у володінні батьків як основних вихователів дитини. Водночас, уже на цьому етапі були вельми ненав'язливі спроби суспільного впливу на виконання батьками своїх виховних функцій.

Незважаючи на те, що сімейне виховання ще довгий час продовжувало залишатися домінуютьною формою, поступово, з розвитком державності, створювалися сприятливі умови для розвитку громадської системи виховання насамперед – у школі.

З появою нових закладів освіти – шкіл постала проблема співвідношення суспільного і сімейного виховання. В різні історичні періоди, в різних країнах вирішувалася вона залежно від суспільного устрою, від філософських, соціально-політичних і культурно-освітніх поглядів того чи того державного діяча, філософа або педагога-практика.

Так, послідовним поборником ідеї материнського виховання дітей був видатний чеський педагог Я. Коменський, який у 1633 р. у праці «Материнська школа» наголошував на важливості матері в отриманні дітьми перших елементарних знань. Материнську школу він розглядав як перший ступінь освіти й виховання в системі чотириступеневого устрою шкіл залежно від віку й розвитку учнів. Ним розроблено методику та програму виховання й навчання дітей дошкільного віку. «Материнська школа» Я. Коменського є одним із перших звернень до батьків, першим визнанням необхідності підготовки батьків до ефективного виховання, першим кроком ідеї «педагогічного всеобучу» [92, с. 41-82].

До питання значення батьків у вихованні дітей, їх відповідної підготовки звертається у своїх працях французький філософ-просвітитель, педагог Ж.-Ж. Руссо. Так, у романі «Еміль, або Про виховання» (1762), простеживши результати виховання малюка, під керівництвом гувернера без посередньої опіки матері Ж.-Ж. Руссо в романі «Юлія, або Нова Елоїза» (1758) акцентує увагу на материнському вихованні. Вчений наголошує, що мати повинна надавати дитині практичну допомогу, практичні настанови при підтримці рідного батька, який доповнює сімейне виховання своїм «ясним розумом та високою освіченістю» Це була одна з перших спроб у класичній педагогіці щодо визначення значення та змісту педагогічної освіти батьків [167].

У контексті нашого дослідження важливими є погляди одного із засновників соціальної педагогіки швейцарського вченого Й. Песталоцці, який у книзі з проблем сімейного виховання «Книга для матерів, або Спосіб навчати дітей спостерігати й говорити» (1800) висвітлив основи сімейної педагогіки батькам. Він уважав, що для виховання дитини матері потрібні «освіта» та «вміння». Тоді материнське виховання стане фактором довіри, любові і подяки дитини [140].

У праці «Лебедина пісня» (1826) на основі принципу природовідповідності обґрунтував важливість попереднього навчання й підготовки матері до виховання дітей, наголошував на важливості утримувати немовля у стані спокою і задоволення. Й. Песталоцці акцентує увагу на тому, що реалізація принципу природовідповідності можлива лише за умови виховання дитини раннього віку рідною матір'ю. Підкреслює, що батьківський дім повинен стати для дитини справжньою школою моралі і вважає, що домашнє виховання знайде продовження і в школі. А в школі дитина має почувати себе так само невимушено і вільно, як і в сім'ї.

Також основні питання сімейного виховання він розкриває і в інших роботах «Лінггард і Гертруда» (1781-1787), «Як Гертруда навчає

своїх дітей» (1801), «Листи про перебування у Станці» (1799) , підкреслює важливість матері як найпершої виховательки, визначає головні завдання батьківської педагогіки, розкриває шляхи вирішення їх, один із яких – знання основ психології та педагогіки [139].

Ідеї зарубіжних педагогів щодо важливості педагогічної освіти батьків мали безпосередній вплив і продовження в наукових пошуках вітчизняних учених. Особливого звучання ці питання набули в кінці XIX століття, період, «...коли відбувається виділення сімейної педагогіки як окремого напрямку педагогічної думки, розпочинається інтенсивний пошук нових методик виховання дітей у сім'ї, що зумовило розробку теоретичних засад сімейного виховання» [220, с.15]. Такий стан речей привів до виокремлення в науці про сімейне виховання проблеми психолого-педагогічної підготовки батьків.

Одним із розробників теорії та практики педагогічної освіти батьків є фундатор наукової педагогіки, педагог і психолог – К. Ушинський, який у підручниках «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864) та інші обґрунтував методики для початкового навчання дитини в умовах сім'ї , визначив шляхи їх утілення батьками в умовах сім'ї. Педагог звертав увагу матері-виховательки на необхідності поєднання в роботі з дітьми наукової і народної педагогіки [209; 210; 211].

Народна педагогіка посідала чільне місце в його педагогічній системі. Учений у більшості праць доводить, що з прадавніх часів маленьку дитину доглядала мати, а досвід народного виховання передавали їй старші члени родини, ураховуючи історичні, природні, соціокультурні умови розвитку. «Будь-яка жива історична народність, – писав К. Ушинський, – є найпрекраснішим творінням Божим на землі, і вихованню лишається тільки черпати із цього багатого і чистого джерела» [209, с. 254].

К. Ушинський наголошував на великому значенні материнського домашнього виховання для дитини раннього віку, на необхідності

підготовки матері до виховання дитини, надання їй педагогічної підтримки. Сім'ю він розглядав як основне й домінувальне середовище в вихованні особистості дитини, саме тому звертав особливу увагу на рівень педагогічної освіченості батьків: «Мистецтво виховання має ту особливість, що майже всім воно здається справою знайомою й зрозумілою, а декому навіть справою легкою – і тим зрозумілішим і легшим здається воно, чим менше людина з ним обізнана – теоретично чи практично. Майже всі визнають, що виховання вимагає терпіння; дехто вважає, що для цього потрібні вроджена здібність і вміння, тобто навичка, але дуже мало хто прийшов до переконання, що окрім терпіння, вродженої здібності та навички потрібні ще й спеціальні знання...» [211, с. 192].

Свої теоретичні обґрунтування він перевіряв на практиці, працюючи інспектором класів Смольного інституту шляхетних дівчат (Виховне товариство шляхетних дівчат). За складеною К. Ушинським програмою дівчата готувалися до виконання материнських обов'язків. Зокрема, слухачки Смольного інституту вивчали педагогіку, психологію, основи фізіології дитини, навчалися гігієнічним нормам та вимогам щодо фізичного та розумового розвитку дитини.

Перебуваючи у відрядженні в країнах Західної Європи, К. Ушинський вивчає проблеми жіночої освіти та шкіл для малолітніх дітей, знайомиться з програмами жіночих шкіл, семінарій для жінок-вчителів, цікавиться підготовкою жінок до навчання й виховання дітей в умовах сім'ї, особливу увагу приділяє проблемі впливу високого рівня освіченості на початкове навчання дитини в сім'ї. Так, у статті «Про користь педагогічної літератури» (1857) К. Ушинський, визнавши, що оскільки батьки завжди є «вихователями своїх дітей і кладуть перші зерна майбутніх успіхів чи не успіхів виховання», стверджує, що: «...важливо для них у цьому випадку набути педагогічних знань», і як провідну форму педагогічної освіти батьків визначає знайомство з психолого-педагогічною літературою і літературою для дітей [211, с.21].

Також вивчення спадщини педагогів XIX століття (П. Каптерев, П. Лесгафт) дало нам змогу стверджувати, що всі вони наголошували на необхідності педагогічної підготовки батьків до виховання дітей і пов'язували це питання, зокрема в Україні, з проблемою жіночої освіти, підготовкою матері до сімейного виховання. Тому ідеї К. Ушинського знайшли своє продовження в дослідженнях таких відомих українських громадських діячів, просвітників XIX століття, як Ф. Вовк, М. Грушевський, І. Огієнко, І. Франко та інших, які визначали сім'ю як провідну систему виховання дитини, акцентували увагу на необхідності спеціальної психолого-педагогічної підготовки батьків для успішної реалізації виховних завдань.

Різнобічно висвітлено проблеми підготовки молодой матері до виховання дітей у сім'ї в творчості відомого українського письменника І. Франка. У праці «Жінка-мати» (1877) І. Франко ставить перед громадськістю завдання надавати молодим жінкам практичну педагогічну допомогу у нелегкій справі виховання підростаючого покоління. Сама природа визначає жінці особливе коло обов'язків: бути дружиною і матір'ю, дбати про сім'ю. Підготовка матері, наголошує І. Франко, потребує наукового керівництва, знання, навчання. Наука і досвід мають об'єднатися, щоб навчити молоду матір, як вона має чинити аби виховати своїх дітей здоровими, морально-духовними, добрими і щасливими людьми. Жінки мусять мати не лише природні обов'язки, а й ті, які покладає на них моральний закон людського суспільства.

За І. Франком, наука з виховання дітей поділяється для жінки на три розділи:

- 1) виховання первинне (більше стосується тіла дитини);
- 2) пробудження духовних обдаровань дитини;
- 3) виховання моральне.

Молода жінка, яка хоче належним чином виховати свою дитину, мусить і сама здобути певну духовну освіту, певне моральне підґрунтя і

знання про людську природу та людське серце, уважає український просвітник. Якщо жінка не виконує своїх материнських обов'язків або ставиться до них недбало, то у глобальному значенні це неодмінно вплине на загальний рівень розвитку націосоціуму. «Якщо родинне життя якого народу приходить в розлад, – зазначає Франко, – то не хибно впаде моральна і фізична сила держави» [215, с. 551].

Проблемами освіти матері – виховательки дітей у сім'ї – опікувався відомий український громадсько-просвітницький діяч І. Огієнко. Його наукова спадщина має велике значення для духовного і національного відродження українського народу. І. Огієнко досліджував питання української культури, мови, релігії, проблеми сімейного виховання, взаємозв'язку поколінь тощо. Праця І. Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехізис для учителів, робітників пера, адвокатів, учнів і широкого громадянства» (1936) принесла йому світове визнання. У цій праці І. Огієнко розглядає рідномовні обов'язки батьків, які, на його думку, є основою патріотичного виховання підростаючого покоління українців. Просвітник радить батькам виховувати дітей лише рідною мовою, оскільки вона найбільш збагатить їх духовними цінностями рідного народу. У розділі «Мати й рідна мова» вчений наголошує на обов'язку матері вивчати рідну мову: «Кожна свідома мати мусить пам'ятати, що та мова, яку вона прищепить дитині з молоком своїх перс, позостанеться в неї на ціле життя за мову «материнську», за наймилішу мову цілого світу» [130, с. 41].

Теоретичні основи сімейного виховання, виокремлення положення щодо педагогічної освіти батьків дістали свого подальшого розвитку у працях відомих педагогів другої половини XIX – початку XX століть: П. Каптерєва, П. Лесгафта та інших. Учені обґрунтовували різні форми педагогічної освіти батьків.

У зв'язку з темою нашого дослідження заслуговують особливої уваги погляди відомого педагога П. Лесгафта. У працях «Про ігри і

фізичне виховання в школі» (1883), «Фізичний розвиток у школах» (1880), «Про покарання в сім'ї і його вплив на розвиток типу дитини» (1884), «Керівництво з фізичного виховання дітей шкільного віку» (1888), «Сімейне виховання дитини та його значення» (1888) П. Лесгафт звертається до питання сімейного виховання, намагається визначити шляхи, методи і засоби виховання, виходячи з особливостей природи дитини. На його думку, розуміння дитини, її психологічних і індивідуальних особливостей допоможе батькам свідомо впливати на її особистість, оскільки найбільше у житті дитина потребує батьківської любові і поваги. Під впливом ставлення близьких дитина починає розуміти інших, проявляти піклування про них, ставитися до людей із належною повагою. На думку П. Лесгафта, ці якості повинні формуватися з дитинства, саме тому батьки, як взірець поведінки, в першу чергу, повинні бути високоморальними людьми, які добре розуміють дитячу душу [105, с. 95].

Отже, П. Лесгафт створив власну оригінальну концепцію сімейного виховання, в основі якої – сім'я як соціальний інститут, який володіє реальними і потенційними виховними можливостями.

Особливий інтерес у контексті нашого дослідження представляють педагогічні ідеї та діяльність відомого вченого, суспільного діяча, представника російської педагогічної думки рубежів XIX–XX століть П. Каптерєва. Він є автором багатьох наукових праць, присвячених вивченню проблематики сімейного виховання, і зокрема, автором 59-ти випусків «Енциклопедии по семейному воспитанию и обучению», що видавалася з 1884 по 1910 роки, «Основных начал семейного обучения» (1898), «Трудности семейного воспитания» (1892), «Педагогические курсы для матерей и нянь» (1893), «Отцы и дети» (1897), «Из истории нравственного развития детей» (1897), «Ответственность родителей перед детьми» (1900), «Об общественном-нравственном развитии воспитания детей» (1908), «Первоначальное воспитание» (1915). Крім того,

П. Каптерев організував у Санкт-Петербурзі діяльність популярного у свій час Батьківського гуртка. Сотні батьків, будучи його членами, слухали лекції провідних представників педагогіки, медицини, психології, суспільних діячів, брали участь у численних дискусіях по обговоренню найважливіших проблем виховання, розвитку і навчання підростаючого покоління [83].

Як теоретик сімейної педагогіки П. Каптерев доходить висновку, що виховання дитини повинно починатися в сім'ї, а це, в першу чергу, потребує належної педагогічної підготовки батьків, передусім матері. Він із сумом зазначає: «..сучасні матері відстали від одного берегу – перейнявши спосіб виховання від своїх матерів і бабусь, і не пристали до другого – нового наукового виховання» [84, с.8].

Автор відомої праці «История русской педагогики» (1897), П. Каптерев був обізнаний не тільки з теоретичними поглядами на проблеми сімейного виховання, але і з досвідом домашнього виховання. Він розробив власну теорію початкового виховання дітей в умовах сім'ї. Вона ґрунтується на ідеї цілісності людини, єдності розвитку фізичних і духовних сил дитини під впливом спадковості, природного і соціального середовища, виховання і самовиховання.

Невдачі сімейного виховання педагог пов'язував з низьким рівнем освіченості і вихованості дорослих, з відсутністю педагогічної підготовки більшості батьків. У зв'язку з цим П. Каптерев акцентував на тому, що, по-перше, сімейне виховання «...потребує серйозної педагогічної підготовки батьків і матерів, особливо матерів, на руках яких лежить діло початкового виховання дітей»; по-друге, важливо навчити батьків правильно організувати спостереження за дітьми, щоб «отримати цінну і потрібну інформацію про предмет спостереження» [82, с.11].

Особливу увагу П. Каптерев приділяв визначенню психолого-педагогічних умов ефективності методів, засобів і прийомів виховання, які при цілеспрямованому і правильному застосуванні сприятимуть

«саморозвитку» й «удосконаленню» особистості дитини. Серед них він виділяв бесіду, переконання і навіювання, приклад дорослих, наслідування, вправи і привчання, заохочення і покарання, дитячі ігри та інші.

У другій половині XIX ст. у більшості європейських країн було створено систему дошкільних закладів, виникли організації поширення ідей суспільного виховання; гостро постала проблема виховання дітей та підготовки вихователів у суспільних закладах, які спромоглися б наблизити виховання та навчання дітей до умов сім'ї [27].

Новим етапом у розвитку питань освіти батьків, на наш погляд, стали 60-ті роки XIX ст. в Україні. Як провідна – визріла необхідність доведення до батьків наукових знань з питань виховання дітей у сім'ї: з'являються нові педагогічні праці, друкується література для батьків із догляду за дітьми; відкриваються курси, гуртки тощо. Цим було створено передумови для утвердження думки про необхідність систематичної психолого-педагогічної підготовки батьків.

На початку XX ст. сім'я як виховний інститут пережила кризу, пов'язану зі зміною традиційних устоїв виховання. Революція 1917 р. спричинила глибокі зміни в характері сім'ї і школи, у практиці їх взаємовідносин. Ідеологічні і політичні цілі державної системи виховання і освіти зумовили становлення державно-суспільної турботи про дітей, що спричинило значне послаблення сімейного виховання. Саме тому, на наш погляд, на дослідницькому ґрунті післяреволюційного періоду проблема домашнього виховання відходить на другий план і розглядається в руслі взаємодії з суспільним вихованням.

Важливі ідеї по «вихованню батьків», розвитку культури «батьківства» висловлювала в радянський час Н. Крупська. У 1923 р. вона писала про необхідність організувати педагогічні консультації для робітників і робітниць прямо на робочих місцях, у червоних кутках фабрик і заводів. Трохи пізніше Н. Крупська висунула ідею створення спеціальної

книги для батьків (своєрідного підручника сімейного виховання) і циклу радіопередач, які стали предтечею існуючої десятки років популярної передачі «Дорослим про дітей» [121].

Н. Крупська в своїх творах [100; 101; 102] акцентувала увагу на тому, що школа покликана надавати допомогу батькам і населенню в отриманні педагогічних знань із виховання дітей у сім'ї. Вона відмічала важливу просвітницьку і виховну місію закладу середньої освіти: «Необхідна організація при школах лекцій для населення, щоб зацікавити його в улаштуванні шкільного діла, отримати його сприяння в цій області, викликати його ініціативу.... Взагалі школи повинні стати центрами для населення, яке цікавиться питаннями виховання і спілкування» [101, с.114].

У контексті нашого дослідження слід звернути увагу на шляхи педагогічної пропаганди серед батьків, які виділяла Н. Крупська:

- вивчення книжок та брошур для батьків;
- організація «батьківських університетів»;
- проведення занять з педагогіки при школах для дорослих;
- організація педагогічних консультацій при школах для дорослих;
- видання популярного журналу для дорослих;
- спільне обговорення з батьками питань з педагогіки [101, с.105-114].

Н. Крупська обґрунтувала думку про те, що школа повинна бути провідником педагогічних знань для батьків і населення. Спільні зусилля школи, сім'ї і громадськості – необхідна умова формування гармонійно розвиненої особистості. Положення і рекомендації, розроблені Н. Крупською, сприяли удосконаленню педагогічної освіти і підвищенню рівня відповідальності батьків за виховання своїх дітей.

Питання змісту й організації педагогічної освіти батьків розробляв відомий в усьому світі педагог А. Макаренко. У 1937 році на замовлення редакції радіопередач «Педагогічна пропаганда для батьків» Всесоюзного

радіо він підготував цикл із восьми лекцій, які потім вийшли окремою брошурою. Фактично одночасно педагог працював над «Книгою для батьків», мету якої він сформулював так: привернути увагу батьків до сімейного виховання. Вперше саме А. Макаренко визначив новий напрям педагогічної допомоги сім'ї: виховання батьків шляхом впливу шкільного колективу на сім'ю через учня-члена цього колективу. А. Макаренко вважав, що офіційна педагогіка повинна розвивати батьків, стимулювати у них творчий підхід до виховання своїх дітей.

У працях А. Макаренка дана ґрунтовна характеристика нової, радянської сімейно-побутової культури, висвітлені труднощі її становлення і розвитку. До питань сімейного виховання від підходив із позиції гуманістичної педагогіки. У численних дослідженнях «Книга для батьків» (1937р.), «Лекції про виховання дітей», («Загальні умови сімейного виховання», «Про батьківський авторитет», «Дисципліна», «Гра», «Сімейне господарство», «Виховання у праці», «Статеве виховання», «Виховання культурних навичок») (1937р.), у виступах з питань сімейного виховання «Сім'я і виховання дітей» (1938р.), «Виховання в сім'ї і школі» (1939р.) та інших А. Макаренко визначає основні положення сімейної педагогіки: мету і завдання (зміст) сімейного виховання; принципи виховання; головні умови виховання дітей в сім'ї; специфіку сімейного колективу і його роль у формуванні особистості дитини; особливості вирішення в сім'ї педагогічних завдань; стиль сімейних відносин; причини негативних явищ в сімейному вихованні; роль сім'ї у вихованні дітей раннього віку; спілкування з дитиною; гра, труд, дозвілля як засоби спільного виховання та інші. Особливої уваги заслуговують в теорії і практиці сімейного виховання його думки про необхідність виховання дитини з першого дня появи її на світ.

Одним із найефективніших методів виховання дітей у сім'ї А. Макаренко вважав власний приклад батьків, беззаперечність їх авторитету. Педагог особливо підкреслював: «Не вважайте, що ви

виховуєте дитину тільки під час розмов чи повчань. Ви виховуєте її в кожному мить свого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви вдягаєтесь, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей, як ви радієте чи сумуєте, як ви спілкуєтесь з друзями та ворогами, як смієтесь, читаєте газету – все це має для дитини велике значення» [114, с. 347].

Педагог у своїх дослідженнях неодноразово наголошував на участі громадськості у вихованні дітей, діяльності передовиків виробництва, інженерів, діячів мистецтва, молодих робітників в якості наставників підростаючого покоління. Але найбільш кваліфіковану допомогу сім'ї у вихованні дітей, на думку А. Макаренка, повинна надавати школа. Вчителі вивчали з батьками основи сімейної педагогіки паралельно з навчанням дітей: знайомили зі змістом матеріалу, який вивчається в школі; з єдиними педагогічними вимогами школи і сім'ї до дітей; з труднощами, які необхідно здолати у конкретний момент; з необхідністю врахування вікових і індивідуальних особливостей дітей.

Необхідно відзначити, що А. Макаренко, визначаючи зміст і методи педагогічної освіти батьків, підкреслював, що неможливо давати батькам однакові поради щодо сімейного виховання, бо кожна сім'я – це явище суто індивідуальне. Тільки глибоке вивчення наукових основ і передового досвіду, самостійна робота над собою і самоосвіта дадуть змогу батькам виховувати дітей.

Таким чином, з кінця 20-х рр. XX ст. органи народної освіти перебудували свою діяльність з урахуванням тогочасних педагогічних ідей щодо взаємодії школи, сім'ї та громадськості. В результаті ретельно організованої роз'яснювальної роботи серед населення сім'я стала проявляти більшу довіру до школи, вчителя; зросла активність батьків і громадськості в спільній зі школою роботі по вихованню підростаючого покоління.

Формування педагогічної культури батьків відбувалося шляхом:

- Поширення педагогічних знань.

- Педагогічної освіти.
- Практичного залучення їх до участі в навчально-виховній роботі з дітьми.

З метою привернення уваги населення до потреб школи та сім'ї, широко використовувались в означений часовий проміжок виставки дитячих робіт для батьків, загальні збори батьків і представників громадськості. Цікавими формами педагогічної освіти були консультаційні бюро та «куточки сімейного виховання», створені на підприємствах. При житлових будинках організовувались батьківські комітети, основним завданням яких була допомога школі й батькам у справі навчання і виховання дітей.

Будкоми здійснювали:

1. Організацію дозвілля дітей у будинку, на вулиці, у дворі.
2. Педагогічну освіту батьків.
3. Активне сприяння школі в справі підвищення успішності учнів і організації в житлових будинках необхідних умов для виконання домашніх завдань дітьми.
4. Зв'язок з адміністративними органами школи (педрадою чи батьківським комітетом у школі), з підприємством (батьківськими спілками), позашкільними організаціями і товариствами.

Завдяки діяльності батьківських комітетів і рад сприяння школі, кожна сім'я була тісніше пов'язана зі школою, а батьки отримували можливість здійснювати постійний оперативний контроль за навчанням і поведінкою дітей. В свою чергу, школа мала своєчасну інформацію про сім'ю кожного учня, могла надати пораду чи допомогу у разі необхідності [36].

Аналіз педагогічної літератури свідчить про те, що в другій половині 30-х рр. XX ст. розширилась робота з педагогічної освіти батьків. На багатьох підприємствах проводились лекції з питань виховання дітей; у клубах, палацах культури були організовані лекторії, батьківські

університети, які давали батькам певний мінімум знань, знайомили їх з основними принципами і методами виховання дітей у сім'ї.

Великого значення надавали педагоги засобам масової інформації – радіо, пресі тощо. У радіотрансляційному режимі читались лекції для батьків, функціонувало безліч педагогічних видань: «Життя і знання», «Знання», «Методика і шкільна практика», «Письмо з просвіти», «Просвіта», «Рідна мова», «Рідна школа», «Світ дитини», «Світ молоді», «Шлях молоді», «Шлях навчання і виховання» та багато інших. Слід відмітити важливу роль у педагогічній освіті батьків спеціальної психолого-педагогічної літератури, зокрема журналу «Про наших дітей», що виходив за редакцією Н. Крупської з 1928 по 1930 роки. Обговорюючи питання виховання дітей у школі та сім'ї, журнал сприяв зближенню цих провідних виховних інститутів.

Таким чином, у 30-ті рр. ХХ ст. визначилися основні форми педагогічної освіти батьків.

Аналіз джерельної бази дослідження дозволяє стверджувати, що із середини ХХ століття в Україні з'явилася спеціальна система педагогічної освіти батьків – педагогічний всеобуч, яка проіснувала протягом кількох десятиліть. Її метою було ознайомлення всього дорослого населення з теоретико-практичними основами організації спрямованого виховного впливу на дитину. Педагогічний всеобуч мав науково-методичне забезпечення у вигляді програм, навчальної літератури, призначених для різних категорій населення.

У рамках всеобучу функціонували народні університети, що включали декілька факультетів, у тому числі і педагогічний (для керівників, педагогів шкіл, дошкільних установ, батьків). У систему народних університетів входили так звані батьківські університети, які створювалися органами народної освіти і організаціями товариства "Знання". Вони працювали при палацах і будинках культури, клубах, школах, дошкільних установах тощо.

У програми батьківських університетів, розрахованих на один або два роки навчання, входив мінімум знань про зміст всебічного розвитку дитини, про методи сімейного виховання. Робота диференціювалася за віковими етапами розвитку дитини: виховання у сім'ї дітей дошкільного віку, молодшого шкільного віку, підлітків, старшокласників. Педагогічне просвітництво юнаків і дівчат велося у школах, середніх спеціальних навчальних закладах. У жіночих та дитячих консультаціях здійснювалася підготовка молодят до батьківства.

Молоді батьки набували педагогічних знань та вмінь у клубах молодих сімей. У навчальних планах і програмах навчальних дисциплін педагогічних вищів, училищ передбачалася підготовка майбутніх учителів, педагогічних працівників до роботи із сім'єю. Підвищенню педагогічної культури населення служили лекторії, курси, семінари.

Така система педагогічного всеобучу склалася в Україні завдяки авторитету Батьківської школи, створеної відомим українським педагогом ХХ століття В. Сухомлинським.

У ході наукового пошуку нами встановлено, що питання педагогічної освіти батьків в Україні вивчали науковці різних часів, але найбільшої актуальності воно набуло у 50-70 рр. ХХ ст. Теоретичні засади педагогічної освіти батьків в зазначений період розробляли такі вітчизняні науковці, як Л. Алексєєва, Є. Аркін, О. Вишневський, І. Гребенников, О. Кондратюк, Ю. Левков, Д. Луцик, Н. Ніженський, В. Титаренко, А. Хрипкова та інші.

Виходять у світ чисельні монографічні видання з проблем підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї (Н. Бокарев «Неустанно повышают уровень педагогических знаний среди населения» (1958); Н. Глазов «О педагогической пропаганде среди родителей» (1960); Л. Ломизе «Пропаганда педагогических знаний среди населения» (1979); М. Махлин «Педагогическая подготовка родителей в народных университетах» (1976); А. Филиппов. «Пути к педагогическому

просвещению родителей» (1969); публікації з висвітлення досвіду педагогічної пропаганди серед батьків та громадськості («Из опыта работы народных университетов педагогических знаний» (1975); «Педагогические знания – народу (Сборник статей об опыте пропаганды педагогических знаний на Украине)» [под. ред. А. Кондратюка] (1968); «Педагогічна пропаганда серед населення» (Рекомендована тематика, плани, програми) (1964), на сторінках яких автори всебічно розкривають питання: культури сімейних відносин; провідної ролі батьків у формуванні особистості дитини; про користь педагогічної літератури для батьків у плані самоосвіти і поширення знань у галузі сімейного виховання.

У цей період виходять наукові праці та розвідки з питань організації допомоги дошкільних закладів, шкіл, інститутів батькам у навчанні і вихованні: Тихонов А. «Работа школы с родителями» (1960); «Взаимодействие школы, семьи, общественности в коммунистическом воспитании (Из опыта воспитательной работы)» [под ред. А. Хрипкова, А. Наумова, И. Гребенникова] (1978); Хрипкова А. «Семья, школа, общественность» (1976) та інших, в яких підкреслюється значущість співдружності школи, сім'ї і громадськості у вихованні підростаючого покоління.

У 50-70-ті рр. XX ст. питання необхідності реалізації педагогічної освіти батьків розглядалися на сторінках періодичних видань (Брюховецкий Ф. Формы связи школы с семьёй // Семья и школа (1951); Масний В. Батьківська громадськість і школа // Радянська школа (1977); Сухомлинский В. Работа с коллективом родителей // Семья и школа (1952); Тамм К. Школа и семья // Народное образование (1971); Фёдорова Н. Родителям о воспитании // Семья и школа (1952); Хрипкова А. Научная разработка проблем совместной работы педагогических коллективов школ, семьи и общественности в воспитании детей и молодёжи // Советская педагогика (1974); Шаповал М. Співдружність школи і сім'ї // Радянська школа (1956) та ін.).

На нашу думку, суттєвою рисою педагогічної освіти батьків як наукової проблеми другої половини ХХ століття є поява спеціальних історико-педагогічних та експериментальних дисертаційних досліджень, присвячених висвітленню питань сімейного виховання, педагогічної культури батьків тощо. Свідченням цього є кандидатська дисертація І. Гребенникова («Повышение педагогической культуры родителей как основа совершенствования семейного воспитания» (1971г.). Проблеми організації педагогічної освіти батьків у сучасній практиці через аналіз історичного вітчизняного досвіду з цієї проблеми розкриваються у кандидатській дисертації С. Букреевої («Становление и развитие внешкольного воспитания детей в УССР (1917-1941 гг.)» (1981), у якій висвітлюються особливості розвитку позашкільного виховання в Україні. Теорію і практику взаємодії школи, сім'ї і громадськості з окремих напрямів і форм роботи в історико-педагогічному контексті проаналізовано в наукових дослідженнях А. Відченко («Становлення, розвиток сімейного виховання в історії радянської педагогіки 1917-1941 рр.». Дис... канд. пед. наук (1987), А. Говорун («Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ ст.» Дис... канд. пед. наук (1995), В. Шинкаренко («Вопросы взаимодействия школы, семьи и общественности в истории педагогики Украины (1917-1933 гг.)», Дис... канд. пед. наук (1991).

Нині вчені Україні, науковим надбанням яких є питання сімейного виховання (П. Кононенко, В. Постовий, М. Стельмахович, Т. Щербань), обґрунтовують необхідність посилення уваги до національних традицій батьківської педагогіки, української сімейно-побутової культури в змісті формування педагогічної освіти батьків у сучасних умовах.

Розгляд джерельної бази дослідження дозволяє стверджувати, що педагогічну теорію і практику сімейного виховання як окремої галузі педагогічної науки у 80-90-х рр. ХХ ст. збагатила наукова спадщина

М. Стельмаховича – відомого українського вченого, академіка Академії педагогічних наук України.

У посібнику «Українська родинна педагогіка» М. Стельмахович вперше в історії педагогічної думки дослідив національну систему родинного виховання в Україні. Педагог особливо акцентує на тому, що «...педагогіку творить народ, а ми, науковці, вчителі, тільки її досліджуємо, даємо теоретичне та наукове тлумачення, обґрунтування... Справді, наукова педагогіка народжується на ґрунті народної педагогіки, а тому вона обов'язково наділена певними національними рисами, тобто є національною педагогікою» [183, с. 5].

Сучасний дослідник народної педагогіки М. Стельмахович, звертаючись до прадавньої культури українців, підкреслював характерне для наших співвітчизників вшанування матері і дитини. Він наголошував, що виховання дитини в Україні започатковувалося ще до народження її на світ. Звичаї народного виховання зобов'язували батьків дбати про душевне здоров'я дитини, самим перебувати у стані спокою, радості й пошанування [184].

Визначаючи провідні завдання родинного виховання та роль батьків як перших вихователів дитини, М. Стельмахович констатував панування культу матері в українській родинній педагогіці, її особливого авторитету і значення у житті кожної людини. Взагалі, найвпливовішим методом виховання педагог уважав власний приклад батьків, їх авторитет, особливо акцентуючи на тому, що створенню авторитету сприяють взаємоповага між батьком і матір'ю, їхня достойна поведінка, гідне моральне обличчя, працьовитість, єдність вимог, чуйне ставлення до дітей, знання та увага до їхніх потреб та інтересів, допомога їм у навчанні, врахування їхніх вікових та індивідуальних особливостей.

У праці «Українська родинна педагогіка» вчений наголошував на тому, що ефективність родинного виховання забезпечується дотриманням таких принципів: принципу народності; наступності і спадкоємності

поколінь; участі у праці; принципу природовідповідності; культуровідповідності; принципу самодіяльності (активності й ініціативності) та принципу педагогічної компетентності батьків і єдності вимог та виховних напрямків.

Зважаючи на тему нашого дослідження, цікавою є оцінка й трактування М. Стельмаховичем принципу педагогічної компетентності і єдності вимог та виховних напрямів. На його думку, цей принцип націлює на достатню батьківську обізнаність із народною педагогікою, основами наукової теорії виховання та суміжних галузей знань (генетики, антропології, вікової та педагогічної психології, анатомії і фізіології дитини, педіатрії, сімейного права, педології, гігієни). Застосування цих знань у практичній виховній роботі дозволяє забезпечити єдність вимог батька, матері, сім'ї, школи, громадськості у вихованні дітей, а також взаємодію всіх провідних напрямів розвитку особистості – фізичного, духовного й інтелектуального.

Педагог підкреслював, що у рамках здобуття загальної та професійної освіти, важливою є обізнаність як з родинною етнопедагогікою, так і з науковою педагогічною теорією та передовою практикою родинного виховання дітей в українській сім'ї. Вирішальну роль у цьому, на його глибоке переконання, відіграє педагогічний всеобуч батьків, що поєднує як масові форми роботи – педагогічні університети, школи для батьків, батьківські лекторії, так й індивідуальні – самоосвіту батьків через створення ними власних домашніх педагогічних бібліотек, опрацювання відповідної літератури з батьківської педагогіки, загальної, вікової і педагогічної психології, етнопедагогіки та суміжних з нею галузей знань, читання педагогічної преси тощо.

Із 1991 року в історії вітчизняної педагогіки розпочинається якісно новий період, який, за словами академіка О. Сухомлинської, «відзначається створенням національної системи освіти з новими структурою і змістом, осмисленням вітчизняних явищ, феноменів, подій,

персоналій, ... розкриттям проблем національного виховання й національної освіти» [189, с. 65]. Ці перетворення повною мірою торкнулися й проблеми теоретичної розробки та реалізації завдань педагогічної освіти батьків.

Сьогодні особливості спеціальної підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї все докладніше вивчаються психолого-педагогічними науками. Результати цих досліджень поступово впроваджуються у практику виховання. Численні праці сучасних вітчизняних учених присвячені питанням: підготовки молоді до сімейного життя (В. Кравець «Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства» (2001); формуванню усвідомленого батьківства і батьківської компетентності (Т. Алексєнко «Формування компетентності молодшої сім'ї у вихованні дитини та подоланні конфліктів» (2001), І. Братусь «Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини та підвищення виховного потенціалу громади» (2004); культури сімейних стосунків і педагогічної культури батьків (Ю. Грицкова «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття» (2009), П. Щербань «Сутність педагогічної культури» (2004); питанню педагогічної просвіти батьків (І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній педагогічній пресі другої половини ХІХ століття» (2001).

Сучасні наукові дослідження П. Щербаня «Пам'ятай ім'я своє: Заповіді сімейної педагогіки» (2006), В. Федяєвої «Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ–ХХ століття)» (2010), присвячені обґрунтуванню необхідності посилити увагу до прогресивних традицій батьківської педагогіки, української родинної культури в змісті педагогічної освіти батьків в умовах сьогодення.

Але, на жаль, українська педагогічна наука ще не має достатнього теоретично обґрунтованого розв'язання проблеми педагогічної освіти батьків.

Нагальна потреба підвищення рівня педагогічної освіти батьків у загальному навчально-виховному процесі сучасної школи та сім'ї зумовлена низкою причин, серед яких сучасна дослідниця питань педагогічної культури батьків Ю. Грицкова виділила кілька основоположних проблем, що спонукають широку громадськість до проведення цілеспрямованої та планомірної педагогічної освіти батьків: посилення уваги суспільства до формування педагогічної культури сім'ї, недосконалість психолого-педагогічних розробок з означеного питання, потребою самих батьків в оволодінні основами педагогічної освіти, відсутністю навчально-методичних праць з питань самовиховання батьків [40, с. 2].

Наукова концепція нашого дослідження вимагає конкретизації понятійного та термінологічного апарату роботи, а також розгляду теоретичних основ проблеми педагогічної освіти батьків як складової науки про сімейне виховання.

Центральним поняттям у сімейному вихованні виступає термін «сім'я». Сім'я – це заснована на шлюбі мала група, члени якої об'єднані спільним проживанням і веденням домашнього господарства, емоційними зв'язками й обов'язками по відношенню один до одного. За чинним законодавством про сім'ю батьки несуть відповідальність за виховання дітей [175].

У сім'ї проходить найважливіший період розвитку людини – дитинство. Сім'я – це те середовище, в якому відбувається первинна соціалізація дитини, формується і виховується майбутній член суспільства.

У дитинстві закладаються основи особистості, фізичного, морального та духовного здоров'я. Саме в сім'ї формуються такі життєво важливі якості, як любов до людей, які поряд, соціальна спрямованість на іншу людину, підґрунтям якої є розуміння і прийняття мотивації оточуючих людей, урахування їх інтересів, емпатійності та емоційного

співчуття. У сім'ї формуються індивідуальні якості особистості, її характер, інтелект, виробляються звички та схильності тощо.

Сім'я має закріплену звичаями, традиціями, моральними та правовими нормами структуру, у рамках якої її членів – дітей, батьків, бабусь, дідусів – об'єднує багатоманітність стосунків (між старшими та молодшими дітьми, між дітьми та батьками і т.д.), а також загальний життєвий простір, спільна діяльність, ведення домашнього господарства, проведення дозвілля, свята, захоплення.

Усі ці явища, процеси, взаємодія і взаємовплив членів сім'ї один на одного мають в основному випадковий, стихійний, ситуативний характер і складають середовище, в якому відбувається соціалізація дитини. У цьому сімейному середовищі є компоненти організованого цілеспрямованого виховного впливу на дитину, які, ураховуючи специфіку функціонування сім'ї, складно виділити окремо та конкретизувати. Тому під сімейним вихованням розуміється вся сукупність цілеспрямованих виховних і некерованих соціалізуючих впливів на дитину, які здійснюються в умовах сім'ї [175].

Для більш глибокого розуміння природи та сутності змін у сімейному вихованні вважаємо необхідним звернутися до дослідження сучасного вченого Г. Селевка, який визначив певні особливості сімейного виховання і стилів взаємостосунків між батьками та дітьми в різні культурно-історичні періоди.

У давнину (до IV ст. н.е.) існував інфантицидний стиль, при якому дитина не вважалася людиною, відбувалося масове дітовбивство.

Із часом культура визнає наявність у дитини душі (з IV ст.), виникає кидаючий стиль. Новонародженого збувають годувальниці чи віддають до монастиря, або на виховання до чужої сім'ї, або ж взагалі не піклуються і принижують у власному домі.

Ліплячий стиль (з XIV ст.): з дитиною поводяться так, наче вона зроблена з воску чи глини. Якщо ж вона чинить супротив, її нещадно лупцюють, «вибиваючи» власну волю дитини як зле начало.

При нав'язливому стилі (XVIII ст.) дитину вже вважають маленькою людиною, однак прагнуть контролювати не лише поведінку, а й внутрішній світ, думки та її волю. Це призводить до конфліктів між батьками та дітьми.

Мета соціалізуючого стилю (XIX – середина XX ст.) виховання – не скільки завоювати і підкорити дитину, скільки, тренуючи її волю, підготувати до майбутнього самостійного життя.

Виокремлюючи та обґрунтовуючи стилі взаємодії батьків та дітей, дослідник стверджує, що їх об'єднувальною характеристикою є розуміння дитини як об'єкта, а не суб'єкта соціалізації.

Із середини XX ст. Г.Селевко констатує зміни у ставленні до дитини, що характеризується появою підтримуючого, допомагаючого стилю, який передбачає, що сама дитина від природи знає краще, аніж батьки, що їй необхідно на кожній стадії життя. Тому батьки прагнуть не скільки дисциплінувати чи «формувати» її особистість, скільки допомагати індивідуальному розвитку.

У практиці сучасного сімейного виховання на тлі загального підтримуючого стилю можна виділити чотири його основних альтернативних різновиди (в яких простежуються риси історичних стилів): авторитарний, вільно-ліберальний, гіперопіка й активно-зацікавлений [175].

Мета сімейного виховання відображає те, ким має стати дитина до 18 років. У найбільш загальному вигляді батьки хочуть виростити свою дитину гарною людиною. Різноманітні варіації цієї загальної мети пов'язані з рівнем її усвідомлення і суб'єктами виховання, а також із різноманітними співзвучними регіональними та іншими умовами.

Вивчення наукової літератури з означеної проблематики дозволяє стверджувати, що у віддаленій перспективі всі батьки хочуть бачити свою дитину здоровою; освіченою (розумною); вихованою (порядною, шанованою, чесною, людяною); підготовленою до життя (самостійною, працелюбною, конкурентоздатною); щасливою (сімейною, господарчою).

Цілі виховання, які діють у поточній сімейній атмосфері, можуть бути досить різноманітними за спектром, змістом і характером. Так, спектр цілей сімейного виховання передбачає: прищеплення маленьким дітям гігієнічних навичок, побутових умінь, культури спілкування; у підлітковому віці – фізичний, інтелектуальний, експресивний, особистісний розвиток; у старшому шкільному – культивування окремих здібностей (в яких-небудь видах спорту, мистецтва, галузі знань); підготовку до визначеної професії чи діяльності. За змістом поточні цілі можуть бути лише інструментальними, спрямованими на досягнення конкретних результатів, чи доповнюватися визначеними духовно-ціннісними складовими. Характер цілей сімейного виховання не обов'язково відповідає загальноприйнятим установкам (у сім'ї, наприклад, можуть свідомо виховувати індивідуалізм, жорстокість, нетерпимість тощо) [212].

Виходячи із загальних завдань виховання, і сімейного виховання зокрема, ми переконані, що педагогічну освіту батьків слід спрямувати на розв'язання таких завдань:

- довести до свідомості батьків педагогічні знання, поради та рекомендації, сформувати позитивне ставлення до них;
- сформувати психологічну та практичну готовність до їх реалізації; виробити у батьків здатність до аналізу виховної діяльності й об'єктивної оцінки її результатів у сім'ї;
- застерегти батьків від технічних помилок домашнього виховання, дати основи психолого-педагогічних знань із основних питань

особливостей і тенденцій розвитку дитини з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей;

- включити у зміст педагогічної освіти знання батьків про правильну організацію життєдіяльності дітей у сім'ї, про специфіку різних видів їх діяльності і батьківської ролі у формуванні особистості.

Констатуємо, що сьогодні відсутня єдина стала система поглядів на проблему та шляхи її розв'язання, як немає і єдиного визначення поняття «педагогічна освіта батьків». Досить часто поряд із поняттям «педагогічна освіта батьків» у науково-педагогічній літературі вживаються «педагогічна просвіта батьків» та «педагогічна культура батьків». Зауважимо, що ці визначення не тотожні і мають різне змістовне значення.

Сучасна дослідниця проблем сімейного виховання другої половини XIX століття І. Дубінець визначила, що зміст педагогічної просвіти батьків складали:

а) теоретико-практичні знання суто педагогічного характеру (мета, завдання, форми, методи, чинники і умови здійснення морального, розумового, фізичного, естетичного виховання дітей в умовах сім'ї);

б) відомості з психології, як необхідна база педагогічної просвіти батьків, про психічні процеси, що зумовлюють духовне зростання особистості, її розумовий і фізичний розвиток, особливості і труднощі у вихованні обдарованих дітей, взаємозв'язок спадковості і виховання тощо;

в) певне коло знань з анатомії і фізіології дитини, які надавали батькам змогу більш глибоко усвідомлювати сутність і взаємозв'язок фізичного, розумового і морального виховання дитини, уявляти особливості раннього розумового розвитку дитини, недоцільність її розумового перевантаження, зважено робити вибір методів покарання і заохочення тощо [47, с.].

С. Борисюк визначає «педагогічну культуру батьків» як складову частину загальної культури, в яку втілено накопичений людством досвід

виховання дітей у сім'ї. «Педагогічна культура батьків» – складне інтегративне, динамічне особистісне утворення, яке визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності. Педагогічна культура батьків у різних життєвих ситуаціях може виявлятися в комплексі або в прояві окремих її складових. Основними параметрами педагогічної культури батьків є: моральна, мовленнєва, комунікативна, дидактична, фізична, естетична, екологічна, економічна і правова культура, культура мислення, культура праці та культура поведінки. Педагогічна культура батьків служить основою власне педагогічної діяльності батька і матері, допомагає їм уникнути традиційних помилок у сімейному вихованні, знаходити правильні рішення в нестандартних ситуаціях [231].

В умовах сьогодення рівень педагогічної культури основної маси батьків недостатньо високий, що негативно позначається на результатах їх виховної діяльності та проявляється у низькому рівні вихованості багатьох дітей, що зумовлений різними соціальними чинниками.

На підвищення педагогічної культури батьків, в першу чергу, впливає озброєння їх необхідними знаннями. Сучасні сім'ї відчують необхідність у знаннях про цілі, засоби й методи виховання дітей, а нерідко – корекції і компенсації розвитку дитини. Таким чином, у зміст психолого-педагогічної підготовки батьків включаються знання з багатьох людинознавчих наук, які сприяють підвищенню ефективності виховання дітей у сім'ї.

Виховна діяльність у сім'ї носить суто прикладний характер, тому важливо допомогти батькам придбати найрізноманітніші практичні вміння. Цьому сприяють активні форми педагогічної освіти сучасних батьків: зустріч за круглим столом, педагогічні практикуми, батьківські конференції, диспути батьків, консультації для батьків (як групові, так і індивідуальні), тренінги, батьківські збори, лекції та інше.

Дослідження, проведені з питань організації підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності батьків класними керівниками

[81; 52], показали, що більшість педагогів-вихователів віддають перевагу такій формі роботи, як батьківські збори за класичною схемою, яка включає п'ять обов'язкових компонентів:

1. Аналіз навчальних досягнень учнів класу.
2. Ознайомлення батьків зі станом соціально-емоційного клімату в класі.
3. Психолого-педагогічна освіта.
4. Обговорення організаційних питань.
5. Особисті бесіди з батьками.

Особливою популярністю серед класних керівників користуються такі форми роботи, як круглі столи, збори-практикуми, збори-диспути і творчі майстерні. Деякі у своїй роботі використовують таку форму, як батьківські конференції. Дослідження [52; 158; 160] показали, що вони проводяться як для батьків учнів одного класу, так і для декількох паралельних класів. Найчастіше на таких конференціях йдеться про певне теоретичне питання, а потім батьки діляться досвідом з виховання дітей у сім'ї.

Сьогодні батьки із задоволенням відвідують тренінги, які сприяють підвищенню рівня їх психолого-педагогічних знань.

Безумовно, підготовка батьків, населення України до виховної діяльності включає кілька взаємозалежних рівнів. Аналіз програм підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів (м. Херсон), планів роботи шкіл та класних керівників, спрямованих на підвищення педагогічної культури сім'ї, дає підставу говорити про два основні типи таких програм: програми виховання батьків, програми педагогічної освіти батьків.

Розгляд цих програм дозволяє стверджувати, що у цей час зміст освіти батьків зазнав значних змін, пов'язаних із соціально-економічними, політичними, міжнародними трансформаціями у життєдіяльності України. Зміст освіти батьків включає широке коло знань, необхідних для

нормального функціонування сім'ї (педагогічні, психологічні, економічні, медичні, правові, соціологічні, знання основ етики, культури та ін.). Ураховуючи також те, що сьогодні церква, релігійні конфесії мають серйозний вплив у суспільстві, зміст психолого-педагогічної підготовки батьків має включати знання основ діяльності церковних конфесій, громад у регіоні.

Аналіз наукової літератури показав, що в Україні постійно вивчається європейський досвід реалізації сімейного виховання і відповідно впроваджуються програми виховання батьків в європейських країнах. Такий підхід чітко простежується у навчальних програмах українських університетів та інститутів, які готують майбутніх учителів. Так, у Херсонському державному університеті при вивченні курсів "Порівняльна педагогіка", "Педагогіка сімейного виховання", "Сучасні технології виховання" розглядаються такі моделі європейських програм навчання батьків, як модель чуттєвої комунікації; модель, заснована на транзакціональному аналізі; адлерівська модель; модель групових консультацій; модель християнського виховання батьків тощо [217, с.71-72].

Зазначимо, що вітчизняні і зарубіжні дослідження з проблеми, що вивчається, у 60-х рр. XX ст. мали багато розбіжностей. На відміну від вітчизняної системи освіти, яка у той час засновувалась, в першу чергу, на суспільному вихованні дітей, зарубіжні дослідники зазначеного періоду підкреслювали необхідність збереження унікальності і самодостатності особистості.

Вивчення джерельної бази дослідження дає змогу констатувати, що, починаючи з 60-х років XX століття, зарубіжні педагоги, психологи, соціологи, психотерапевти свої пошуки спрямовують на розроблення програм виховання батьків, програм педагогічної освіти батьків. Особливої популярності набув проект «Home Start», який об'єднував понад 16

регіональних програм на допомогу батькам. В основі проекту – положення про те, що батьки не тільки перші, а й найвпливовіші вихователі дитини.

Сутністю всіх проектів програм була педагогічна освіта батьків, під якою на перших етапах розуміли звичайне засвоєння відомостей, практичних порад про те, як виховувати дітей.

Стверджуємо, що поняття «педагогічна освіта батьків» у міжнародній практиці не існує. Стосовно проблем сім'ї вживається частіше термін «виховання батьків», який є значно ширшим за змістом. Сутність його полягає в допомозі батькам у виконанні ними виховної функції і торкається всіх сторін сімейного життя.

Поява самого терміну «виховання батьків» припадає на кінець XIX століття. З того часу його визначення зазнало чималих змін. Сьогодні «виховання батьків» це – систематично здійснена і теоретично обґрунтована програма, мета якої – передача знань, формування відповідних уявлень і навичок у учасників програми в різних галузях сімейного виховання [151, с. 16].

Отже, у контексті нашого дослідження визначаємо зміст поняття **«педагогічна освіта батьків»** як процес і результат засвоєння батьками певної сукупності знань з психології, педагогіки, етнопедагогіки, фізіології дитини, педіатрії тощо, а також засвоєння нормативно-правових та економічних основ функціонування сім'ї, вироблення відповідних умінь і навичок з виховання дітей.

Дослідження проблем сім'ї та сімейного виховання показують, що батьки все більше потребують допомоги спеціалістів. Консультації та рекомендації потрібні не тільки батькам дітей групи ризику чи проблемним сім'ям, вони необхідні кожній родині на певному етапі її розвитку в силу її внутрішніх потреб та зростаючих вимог суспільства до родини як соціального інституту [129].

Аналіз змісту поняття «виховання батьків» дозволяє зробити висновок про те, що воно враховує тісний зв'язок розвитку дитини з

добробутом, внутрішньою атмосферою та образом життя сім'ї, а не лише з певними методами виховання дітей та формування їх поведінки. У поняття «виховання батьків» входять питання впливу батьків на формування особистості дитини та її розвитку загалом, а також питання стосунків родини до суспільства та культури. У кінцевому рахунку йдеться про право дитини на таких батьків, які здатні забезпечити їй всебічний розвиток та добробут. У такому вигляді виховання батьків складає частину соціальної політики сучасного суспільства (Таблиця 1.1.) [129].

Таблиця 1.1.

Зміст і сфера вживання терміна «виховання батьків»

У поняття «виховання батьків» входить:	У поняття «виховання батьків» не входить
<ul style="list-style-type: none"> ● Засвоєння знань та вироблення навичок догляду за дітьми, їх виховання ● Набуття знань про нормальний розвиток дитини та відповідних навичок ● Діяльність, що спирається на переконання, що певні знання допоможуть людям стати хорошими батьками і що ці знання можна засвоїти ● Орієнтація на поставлені завдання 	<ul style="list-style-type: none"> ● Психотерапія для батьків ● Консультація з питань шлюбу та сім'ї чи сімейна терапія ● Допомога батькам в їх звільненні від комплексів власного дитинства ● Критерії сучасних дітей та молоді ● Орієнтація на розгляд проблем взаємостосунків між людьми

Поняття «сімейне виховання» ширше, ніж термін «виховання батьків», адже воно означає накопичення необхідних знань та вироблення навичок виховного впливу всіма членами сім'ї, а не тільки батьками. Об'єктом сімейного виховання батьків можуть бути діти та молодь.

Виховання батьків варто розглядати окремо від сімейної психотерапії і сімейної консультації з питань сім'ї та шлюбу, які є специфічними формами діяльності, зорієнтованими на особистість і взаємодію між людьми. Виховання батьків у більшій мірі – просвітницька робота, звернення до створення людини Ю. Хямяляйнен (1993).

Функції всебічної допомоги в розвитку дитини означають створення умов, за яких її фізіологічні, емоційні та інтелектуальні потреби будуть задовольнятися в достатній мірі і на необхідному якісному рівні.

Метою виховання батьків є визначення перспектив, яких вони потребують як вихователі. Виховання батьків повинно, перш за все, допомогти їм набути впевненості та рішучості, побачити свої можливості і відчувати відповідальність за своїх дітей.

У різних програмах виховання батьків ставляться різні завдання. В одних увага зосереджена на керівництві поведінкою дитини, в інших – на його інтелектуальному розвитку, у третіх – на розвитку особистості та соціальної компетентності. Загальним для всіх програм виховання батьків є прагнення розширити їх самостійність при розв'язанні певних виховних завдань, а також при виборі моделі поведінки в різних ситуаціях. Завдання виховання батьків можна класифікувати відповідно до особливостей кожного з періодів розвитку дитини, а також переліку тих проблем, які дитина повинна вирішувати на кожному етапі самостійно.

Необхідність роботи щодо виховання батьків обумовлюється, по-перше, потребою батьків у підтримці, по-друге, потребою самої дитини в освічених батьках, по-третє, існуванням беззаперечного зв'язку між якістю домашнього виховання та соціальними проблемами суспільства. Відповідно до цього необхідність виховання батьків можна обґрунтувати добробутом дитини та сім'ї загалом, або ж суспільною значимістю цієї проблеми. Виховання батьків у межах прав родини на самовизначення і на основі дотримання принципу добровільності є природною соціальною функцією.

Проведений аналіз засвідчує, що в наукових працях з питань педагогічної освіти батьків в різні історичні періоди обґрунтовується надзвичайна важливість цієї проблеми як для педагогічної громадськості, так і для кожної конкретної сім'ї.

Провідною ідеєю їх доробку, на нашу думку, є те, що педагогічна освіта завжди необхідна; загальна мета педагогічної освіти – підвищення рівня педагогічної культури батьків. Сімейне виховання завжди динамічне, оскільки воно неодмінно зазнає впливу тих процесів, які відбуваються в науці, культурі, виробництві, що зумовлює необхідність внесення коректив у педагогічну освіту батьків. Доцільне поєднання різних форм педагогічної освіти батьків забезпечує передусім позитивні результати цього процесу, а також сприяє залученню батьків до роботи навчально-виховних закладів із метою узгодження виховного впливу на дітей та чіткого визначення внеску батьків у розв'язання більшості педагогічних проблем.

1.2. Провідні концепції організації та змісту педагогічної освіти батьків у зарубіжній та вітчизняній науці

Педагогізація сім'ї сьогодні є одним із пріоритетів розвитку освіти в Україні. Саме тому однією з головних функцій сучасного суспільства повинно стати поширення знань і досвіду з батьківського виховання, теоретичної і практичної підготовки дорослих до виконання батьківських функцій. У пошуку оптимальних шляхів, методів та форм організації педагогічної освіти батьків значну роль відіграє вивчення та творче осмислення кращих ідей дослідників як зарубіжної, так і вітчизняної науки.

Аналіз досліджень з проблем сім'ї та сімейного виховання свідчить про те, що батьки все більше потребують допомоги спеціалістів.

Консультації і рекомендації необхідні кожній родині, вважає Ю. Хмяляйнен. Він підкреслює, що виховання батьків – це, насамперед, накопичення знань, вмінь та навичок виконання батьківських функцій і виховання дітей, це в «найбільшому ступеню просвітницька робота, звернена до свідомості людини» [217].

Сьогодні в Україні проблема виховання батьків потребує обґрунтування теоретичних основ для її розв'язання у руслі завдань розвитку сучасної освіти. Розв'язання цього питання пов'язане, в першу чергу, із його поглибленим системним науковим вивченням, результати якого мають бути відображені в створенні державних програм педагогічної освіти батьків. Зарубіжний досвід, де вченими розроблено й апробовано декілька концепцій проблеми виховання батьків, свідчить про таку можливість.

Проведений нами аналіз наукових джерел і праць зарубіжних та вітчизняних педагогів з окресленої проблематики, дозволяє зробити висновок, що провідними концепціями виховання батьків є: адлерівська модель, модель чуттєвої комунікації, навчально-теоретична модель, модель групових консультацій, модель, заснована на транзакційному аналізі, психоаналітична теорія, християнське виховання батьків.

Однією із найпопулярніших в 60-ті рр. XX ст. моделей виховання батьків була *адлерівська модель*, яка базувалася на гуманістичних засадах. Автор цієї моделі – Альфред Адлер – відомий психолог, що досліджував проблеми розвитку особистості. У контексті своїх праць він глибоко вивчав теоретичні основи виховання батьків та їх практичне впровадження. Перші психопедіатричні центри для консультацій батьків і дітей були організовані А. Адлером у 1919 році. Він розробив основні критерії виховання батьків і сімейної терапії, якими фахівці користуються й понині. А. Адлер розглядає виховання батьків як проблему і внутрішньосімейну, і соціальну.

Основні положення адлерівської моделі виховання батьків спираються на соціальну природу особистості:

- людина – соціальна істота, для якої важливе почуття приналежності до певної групи людей;
- соціальні інтереси людей – основний мотив їхньої діяльності;
- поведінка людини завжди має певну мету;
- кожна людина сама створює свій спосіб життя, його стиль за допомогою чого вона намагається знайти своє місце і розвинути як особистість;
- принцип рівності, проголошений суспільством, вимагає рівного відношення до всіх членів суспільства;
- співробітництво між членами родини неможливо без почуття відповідальності; свобода тісно пов'язана з відповідальністю;
- людина поводиться відповідно своїм сподіванням і формує власне розуміння місця і ролі в сім'ї згідно природних і логічних результатів, пов'язаних з цими сподіваннями [165, с. 73].

Ці положення становлять ядро теорії виховання батьків, запропонованої А. Адлером, у якій підкреслюється унікальність особистості і творчі властивості людського «я» (його мотивів, рис характеру, цінностей). У центрі уваги перебуває ставлення дитини до інших членів родини, особливо до батьків.

А. Адлер у працях «Наука жити» [1], «Зрозуміти природу людини» [2] та інших досліджував проблеми виховання батьків, але практику застосування його теорії розробили його учні, найвідомішим з яких став Р. Дрейкурс.

Зазначимо, що Р. Дрейкурс пропагував лікарям, педагогам, працівникам соціальної сфери й, звичайно, батькам основні положення і модель виховання батьків, розроблені А. Адлером.

Р. Дрейкурс організував практичне впровадження ідей свого вчителя у вигляді консультацій, лекцій для батьків тощо, які містили

конкретні поради щодо організації виховного впливу відповідно проблемній ситуації. Так, наприклад, він наголошує, що погана поведінка дитини може пояснюватися намаганням звернути на себе увагу, налякати, помститися або показати власну недосконалість. Погана поведінка дитини, підкреслював Р. Дрейкурс, найчастіше спроба досягти почуття безпеки в сім'ї.

Згідно теоретичних розробок А. Адлера, сімейна атмосфера, установки, цінності й взаємини в родині – найголовніші чинники у розвитку особистості. Діти вчаться нормам спільного життя в суспільстві й сприймають культуру цивілізації через досвід і поведінку своїх батьків. Тому родина і є та первинна соціальна група, у якій дитина формує світоглядні позиції, власну аксіологічну шкалу, особисте уявлення про навколишній світ, в якому вона вчиться жити.

Свою теорію А. Адлер побудував на таких основних положеннях:

- 1) сім'я – це організація, діяльність якої будується на розумінні кожним членом своїх завдань і обов'язків;
- 2) члени родини повинні спільними зусиллями створювати теплі й дружні взаємини між собою;
- 3) усі члени родини є рівними у своїх правах; вони мають поважати один одного як рівноправну особистість;
- 4) батьки повинні уникати конфліктів з дітьми і прагнути у відносинах з ними до ролі радника й керівника;
- 5) батьки мають дотримуватися внутрішньої логіки взаємин у вихованні, використовуючи природні результати, а не контроль за діями дітей з позиції сили [165, с. 74].

Відтак, у моделі виховання А. Адлера домінує положення про рівність між батьками і дітьми як у галузі прав, так і в галузі відповідальності. Головна ідея доробку вченого полягає в тому, щоб навчити батьків поважати унікальність, індивідуальність і недоторканність

дітей від самого раннього віку, а не ставитися до дітей як до особистої власності.

Чільне місце в адлерівській моделі виховання батьків посідає теза про те, що допомога батькам повинна носити здебільшого інформативно-виховний, а не терапевтичний характер. Батьки роблять помилки у процесі виховання дітей через відсутність елементарних знань про те, як треба поводитися в тих або тих ситуаціях. Через це їм необхідна організована теоретико-практична підтримка спеціалістів для усвідомлення сутності своїх функцій і обов'язків, основних напрямів виховної діяльності, яка має бути спрямована на полегшення процесу адаптації дітей у соціальному середовищі.

Головною метою адлерівської моделі виховання батьків є навчити дорослих діяти адекватно в різноманітних життєвих ситуаціях. Виходячи з поставленої мети, А. Адлер визначав два основних завдання:

- допомогти батькам зрозуміти дітей, увійти в їх світ мислення і навчитись орієнтуватися в мотивах і сутності дитячих вчинків;
- допомогти кожному з батьків розвивати свої методи виховання дитини з метою подальшого розвитку її особистості.

Базисними поняттями теорії виховання батьків А. Адлера є «рівність», «співробітництво», «природні логічні міркування», оперуючи якими адлерівська модель виховання батьків прагне створити передумови для плідних взаємодії та взаємовпливу батьків і дітей. Так зокрема, природні логічні міркування дозволяють дитині на практиці усвідомити свою поведінку або відчути результати своїх дій. Постійне дотримання цього принципу приводить до швидкого усвідомлення дитиною недоліків власної поведінки і зменшує кількість конфліктів у сім'ї.

А. Адлер акцентує увагу на тому, що ідея демократичного виховання має започатковуватися і розвиватися в сім'ї на основі формування у дитини почуття відповідальності за свої вчинки. За переконанням психолога діти потребують керівництва з боку батьків, оскільки

необмежена свобода може перетворити їх у тиранів, а батьків – у рабів, і – навпаки. А. Адлер наголошує, що дітей треба стимулювати до вчинків і відмовитися від будь-яких форм покарань, а також уникати у виховному процесі застосування методів примусу. Він упевнений, що тільки у такий спосіб з'являється відчуття, що всі члени родини прагнуть спільними зусиллями домагатися поставлених цілей.

Окремим напрямом у системі виховання батьків виступає *навчально-теоретична модель* (Б. Скіннер), побудована на основі програм виховання батьків методом емпіричного моделювання. В основі цієї теорії лежать результати експериментальних досліджень, головна мета яких – виявити, яким чином поведінка батьків впливає на дитину.

Перші такі дослідження були проведені ще в 30-х роках ХХ століття, але в окремий напрям у теорії виховання батьків сформувались тільки в 50-60-х рр. ХХ ст. Саме в цей час спостерігалось підвищення інтересу науковців до проблем впливу оточення на розвиток дитини.

Навчально-теоретична модель виховання батьків заснована на теорії біхевіоризму – напрямі психологічної науки, який вважає предметом свого дослідження не свідомість, а поведінку людей, яку розглядає як механічні реакції у відповідь на зовнішні реакції [28, с. 42]. Незважаючи на те, що Б. Скіннер у своїх дослідженнях не вживає термін «виховання батьків», але саме він вважається засновником навчально-теоретичного напрямку виховання батьків.

У навчально-теоретичній моделі виховання батьків підкреслюється, що поведінка батьків і дітей автоматизована внаслідок частої повторюваності інколи неусвідомлених дій, саме тому змінити її можна методом механічного переучування або усвідомленого виправлення вчинків у конкретній ситуації. Ефективними формами зміни навколишнього середовища вважаються такі, які призводять до переучування дитини та набуття нею нового досвіду.

Головна ідея запропонованої моделі полягає в тому, що зміна поведінки батьків відбувається внаслідок переосмислення дорослими власних дій, що безпосередньо впливають на лінію поведінки дітей, оскільки батьки у виховному процесі навчаються оперувати чинниками регуляції стосунків у сім'ї.

У навчально-теоретичній моделі виховання батьків провідною є думка про те, що батьки можуть навчити дітей адекватній поведінці в суспільстві.

Б. Скіннер виділяє три способи формування поведінки дитини: позитивне підкріплення (заохочення); негативне підкріплення (покарання); відсутність підкріплення (нульова увага). При цьому позитивне підкріплення може бути конкретним (наприклад, цукерка) або символічним (висловлена подяка). У програмах цього напрямку батьків навчають застосовувати ці стратегії в різних ситуаціях, що виникають між батьками і дітьми.

Навчально-теоретична модель виховання виходить із того, що зміни в оточенні призводять до змін у поведінці. Тому батьки можуть зіграти роль «агентів», що корегують поведінку своїх дітей за допомогою змін в їх оточенні. Батьків навчають розбиратися в реакціях дитини і формувати відповідні подразники, які дозволяють змінювати поведінку і характер дітей за допомогою техніки біхевіоризму.

Таким чином, з практичного погляду призначення навчально-теоретичної моделі виховання батьків – у допомозі батькам керувати власною поведінкою і поведінкою дітей, а в міру необхідності і змінювати її. Батьків знайомлять з науковими даними стосовно регуляції, моделювання поведінки, зі спеціальною термінологією, яка допомагає їм описувати ці процеси. В окремих програмах цієї моделі виховання батьків йдеться не стільки про загальні погляди Б. Скіннера, скільки про психологічну допомогу батькам у специфічних ситуаціях і при вирішенні конкретних проблем.

Основна ціль виховання за навчально-теоретичною моделлю – це підготовка батьків до діагностичного розрахунку. Батьки повинні навчитися оцінювати і розраховувати поведінку, у тому числі і власну, але особливо – поведінку дітей, у трьох напрямках:

- 1) чи робить людина щось зайве;
- 2) чи робить вона чогось занадто мало (недостатньо);
- 3) чи не важко людині постійно робити те, що загальноприйняте і вважається доцільним (підтримка стану).

Слід відмітити, що в межах цієї моделі виховання батьків авторами розроблена велика кількість програм, розрахованих на різні специфічні групи, наприклад, на батьків дітей-інвалідів. Кожна з цих програм має свої специфічні завдання. Але навички діагностики входять в усі програми навчально-теоретичної моделі виховання батьків. Поряд із практичними навичками батьки отримують і теоретичні знання з формування поведінки дитини.

Основні завдання навчально-теоретичної моделі виховання батьків реалізуються в декількох напрямках:

- батькам прищеплюють навички соціального спостереження (навички діагностики);
- батьків навчають принципам застосування навчально-теоретичної моделі у вихованні дітей (засвоєння теорії і її практичне застосування);
- створення програми оцінювання правильності дій вихованця для більш ефективного формування або зміни поведінки дитини (втручання в поведінку дитини).

Автори навчально-теоретичної моделі зосереджуються на зміцненні впевненості батьків у власних силах, на вихованні самоконтролю, на особистих взаєминах батьківських пар тощо.

Отже, згідно навчально-теоретичної моделі виховання батьків, педагогічна компетенція дорослих членів родини має базуватися на

основних положеннях біхевіористичної теорії розвитку особистості: на вихованні необхідних для сімейного життя навичок взаємин між батьками і дітьми. Під цим слід розуміти, насамперед, навички, які потрібні для оцінювання власної поведінки або поведінки інших членів сім'ї.

Основним представником *моделі чуттєвої комунікації* є американець Томас Гордон, погляди якого з питань сімейного виховання ґрунтуються на теорії особистості К. Роджерса. Виховання батьків за програмою Т. Гордона «Тренінг ефективності батьків» набуло великої популярності в США досліджуваного періоду. Воно поширилось і в багатьох інших країнах світу. У Фінляндії, наприклад, сімейні школи за типом Т. Гордона діють із 70-х років XX століття.

Зазначимо, що погляди психолога, лікаря-практика К. Роджерса на людину оптимістичні: він вірив у природну здатність людини нести добро і змінюватися в кращий бік. Теорія особистості К. Роджерса не спирається на аналітичний розгляд характеру належності людини до суспільства, хоча важливе місце в ній приділяється саме взаємовпливу індивіда і його оточення.

Терапія К. Роджерса зводиться до створення умов для самовираження особистості, що досягається зменшенням різниці між «я» ідеальним і «я» реальним.

К. Роджерс говорить про дві потреби, властивих кожній людині: про потребу позитивного ставлення, що задовольняється, коли дитина відчуває схвалення і любов з боку оточуючих, і потребу самоповаги, яка реалізується за умови задоволення першої потреби. Запорукою здорового розвитку дитини, за К. Роджерсом, є усунення протиріч між уявленням про те, наскільки тебе люблять і дійсним рівнем цієї любові.

Т. Гордон у своїй теорії, заснованій на наукових положеннях К. Роджерса, концентрує свою увагу на комунікаційних стосунках і навичках спілкування. У центрі досліджень Т. Гордона – специфіка

передачі почуттів від людини до людини. Звідси і назва теорії – модель чуттєвої комунікації.

Спроби застосовувати теорію роботи з пацієнтом у сімейному вихованні розпочав сам К. Роджерс. На його думку, робота консультацій з питань сім'ї повинна бути орієнтована на такі основні положення:

- важливість двосторонньої комунікації, в якій людина знаходить розуміння і сама розуміє партнера;
- демонстрація позитивних і негативних почуттів всіх членів сім'ї;
- вияв щирих почуттів, яка приводить до глибокого внутрішнього задоволення;
- побудова взаємин в сім'ї тільки на основі щирих почуттів і ніколи – на лицемірстві;
- вміння ділитися своїми почуттями з близькими і сприймати їх такими, якими вони є [216].

К. Роджерс акцентує увагу на тому, що в міру свого розкриття негативні почуття втрачають риси агресивності, відтак характер спілкування з іншими членами сім'ї стає більш доброзичливим. До такого розвитку чуттєвої комунікації, побудованої на основі моделі Т. Гордона, через самовираження кожного члена родини відбувається виховання батьків.

Головна мета виховання батьків за моделлю чуттєвої комунікації – засвоєння основних теоретичних понять моделі та разом із цим формується вміння користуватися отриманими знаннями на практиці.

Виховання батьків за теорією Т. Гордона передбачає такі основні завдання:

- 1) навчити батьків уважно слухати і розуміти свою дитину;
- 2) навчити батьків висловлювати свої почуття так, щоб їх могла зрозуміти дитина;
- 3) навчити батьків використовувати принцип «обидва праві» при виникненні конфліктних ситуацій, тобто навчитися розмовляти з

дитиною [216].

Ці завдання підпорядковані тому, щоб допомогти дитині самостійно вирішувати свої проблеми, а з часом і брати на себе відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Проте у своїй моделі виховання батьків Т. Гордон поділяє необхідні навички на дві групи: надання допомоги і прийняття допомоги. Тобто, вчений радить батькам довіряти своїм дітям та не соромитися шукати у них розуміння і підтримку у випадку виникнення певних життєвих труднощів.

За теорією Т. Гордона, будь-яка проблема має вирішуватися батьками разом із дітьми за такими напрямками:

- визначення самої проблеми;
- пошук варіантів її вирішення;
- розгляд кожного варіанту;
- вибір найбільш вдалого варіанту;
- прогнозування оцінки можливого успіху [216]

Участь дитини у розв'язанні внутрішньосімейних проблем дуже важлива, оскільки розвиває її мислення, уміння приймати рішення, дає їй відчуття власної потрібності та належності до родини; батькам же такий підхід дозволяє як уникнути примусу у процесі виховання, так і викликати бажання у дитини не залишатися осторонь життя сім'ї. Тепла, відкрита атмосфера в родині сприяє вільному самовираженню дитини, виховує вміння самостійно вирішувати життєві проблеми.

У моделі виховання батьків, запропонованої Т. Гордоном, знаходить висвітлення основний принцип роджерівської терапії: людина відповідальна за свій вибір і може змінити себе. Таким чином, кожний член сім'ї несе відповідальність за свої вчинки і свій вибір. Саме в цьому позначається вплив індивідуалізму, властивого теорії К. Роджерса, що ніяк не зв'язує становлення цінностей особистості та норм її поведінки із

соціальним оточенням. Ці цінності й норми з'являються всього лише як частина створюваної індивідом системи вибору.

Т. Гордон вважає, що батьки не повинні давати дитині готові рецепти поведінки на всі випадки життя, нав'язувати їй свої цінності і погляди. На противагу загальноприйнятій думці, підкреслює вчений, інструкції до життя, які батьки активно пропонують своїм дітям, не обов'язково ведуть до позитивних наслідків, тому батьки не повинні вимагати від дітей неухильного виконання своїх настанов.

Розкриваючи своє розуміння основних критеріїв виховання Т. Гордон вважає найважливішими дотримання щирості, терплячості, готовності до самопожертви. Принцип щирості є пріоритетним також у терапії К. Роджерса.

У якості практичного впровадження моделі, створеної Т. Гордоном, проводилися спеціальна сімейна терапія і тренінги. Під час цих форм роботи батьків ділили на групи, в яких вони навчалися спілкуванню, активному слуханню, самовираженню, веденню бесіди.

У США в досліджуваний період була популярною модель сімейного виховання Т. Гордона під назвою «Тренінг ефективності батьків», на основі якої створені авторські психотренінги американськими (Дж. Байярд, Р. Байярд) та російськими (Ю. Гіппенрейтер, В. Рахматшаєва) психологами.

У Фінляндії на основі теорії Т. Гордона з'явилась модель виховання батьків, одним із пріоритетних напрямів якої був творчий розвиток батьків, зміцнення в них почуття самовпевненості й озброєння їх навичками співробітництва з дітьми. Відносини між батьками і дітьми розглядалися в рамках цієї моделі у практичному аспекті, ставлячи за мету допомогу у становленні та розвитку позитивних взаємин між батьками і дітьми.

Одним із найбільш популярних та поширених напрямів виховання батьків є модель, заснована на *транзакційному аналізі*. Теоретичні

основи цієї моделі розробив відомий американський психіатр Ерік Берн, на думку якого життя – це боротьба між двома протилежними силами: прагненням людини до близькості з іншою людиною, до перебування в соціумі, соціальних відносинах та стремління до збереження особистого простору, власної індивідуальності, зумовлене психічними та біологічними факторами.

У 60-х роках XX століття цю теорію розвивав Томас Харріс, що зосередив свою увагу, насамперед, на питаннях аналізу взаємного впливу людей. Теорію транзакційного аналізу застосовували саме у вихованні батьків учені М. Джеймс і Д. Джонгвард.

Теорія транзакційного аналізу базується на розгляді розвитку особистості в соціальному оточенні, у взаємостосунках та взаємовпливах з іншими людьми [8, с. 74].

Досліджуваний напрям оперує такими суспільними категоріями, як торгівельні відносини між людьми і соціальні обміни. Ці форми взаємодії, на думку авторів теорії, і визначають форми громадського життя. Теорія транзакційного аналізу прагне визначити розвиток особистості за допомогою поняття «соціальний обмін».

Сутність транзакційного аналізу полягає в тому, що людина може відчувати, оцінювати дійсність і поводитися в різних ситуаціях трьома способами: 1) по-дитячому («дитина»); 2) по-дорослому («дорослий»); 3) по-батьківські («батько»).

«Дитина» в особистості – це спонтанність, творчість та інтуїція. З цією частиною людської особистості пов'язані біологічні потреби й основні відчуття людини, які відображають її природну сутність.

«Дорослий» в особистості діє послідовно. Властивостями цієї частини людини є систематичні спостереження, раціональність і об'єктивність, слідування законам логіки. «Дорослий» в особистості відображає все свідоме в людині.

«Батьки» – частина людської особистості, яка містить у собі набуті норми поведінки, звички й цінності. Відповідно цієї теорії, поведінка авторитетних людей у соціальному оточенні сприймається «батьківською» частиною особистості як взірцева, тобто такою, що вимагає наслідування та копіювання.

Усі три прояви особистості («дитина», «дорослий», «батько») розвиваються поступово й у взаємодії з навколишнім соціальним середовищем.

Таким чином, транзакціональний аналіз – це метод дослідження всіх виявів особистості, їх взаємовпливів один на одного і систематизації отриманих у результаті цього дослідження знань.

Відомий дослідник питання виховання батьків М. Фін виокремлює такі основні напрями транзакціонального аналізу:

- всі люди народжуються щасливими, але в житті вони можуть навчитися переживати не тільки це;
- в особистості кожної людини живе дитина, дорослий і батьки;
- випробування в процесі розвитку людини можуть привести до формування здорової або нездорової особистості;
- дитина робить певні висновки щодо себе вже в ранньому (дошкільному) віці, і це відображається на її уявленнях про світ, віруваннях і поведінці;
- люди можуть мати самосвідомість і брати активну участь у розвитку своєї особистості;
- позитивний вплив (турбота, можливість бути почутим, шанобливе ставлення, любов і т.д.) і позитивне сприйняття є головним чинником, що визначає розвиток здорової особистості [218].

Е. Берн і Т. Харріс підкреслюють, що завдяки транзакціональному аналізу мова психоаналітичних теорій стала більш зрозумілою, ясно й точно визначилась основна їх одиниця – транзакція (обмін). Представники цієї теорії стверджують, що запроваджений ними в психології новий,

більш точний метод вивчення особистості спрощує роботу дослідників, лікарів і взагалі всіх зацікавлених проблемою особистості і її взаємозв'язків з людьми [8, с.75].

Завдання виховання батьків на основі моделі транзакційного аналізу можна визначити так: навчити батьків оперувати поняттями транзакційного аналізу при вивченні своєї поведінки або розгляду взаємин у сім'ї, що допоможе їм аналізувати й краще розуміти проблеми, пов'язані із соціальними зв'язками в родині. Модель вчить батьків знаходити спільну мову з дітьми, ставити себе на їх місце, краще їх розуміти і на цій основі допомагати їм вирішувати проблеми.

У рамках моделі транзакційного аналізу існує три основних типи комунікації між людьми: 1) транзакції доповнення, при яких комунікація відбувається на одному рівні, 2) пересічні (перехресні) транзакції, при яких стан сторін не відповідає один одному, 3) приховані транзакції, при яких інформація при спілкуванні передається в прихованій формі. Батьки навчаються аналізувати взаємини в сім'ї за допомогою цих основних понять, з метою навчитися спілкуватися і помічати перехресні й приховані транзакції там, де вони є.

Автори констатують доступність розуміння і засвоєння основних понять транзакційного аналізу і техніки їх застосування, що дає змогу всією сім'єю творчо пізнавати й розуміти себе та інших.

Т. Харріс у наукових дослідженнях підкреслює необхідність відношення до дитини як до частини сімейного співтовариства. Діти не можуть вирішувати свої проблеми поза сім'єю. Дитина, що набула навички транзакційного аналізу, простіше розв'язує свої проблеми, тому що буде більше знати про себе й краще орієнтуватися в навколишньому світі. Виховання батьків згідно цієї моделі заохочує залучення дітей у сферу транзакційного мислення.

М. Джеймс і Д. Джонгвард використовують у практиці метод прикладу, тобто показують, як треба діяти в кожній ситуації, попередньо

проаналізувавши її. Ця техніка передбачає освоєння моделі транзакційного аналізу й перенесення її на сімейний ґрунт. Велику увагу вони приділяють розвитку особистості дитини. Адже і завдання виховання батьків згідно транзакційної моделі – навчити їх діяти так, щоб своєю поведінкою вони сприяли розвитку здорової і щасливої особистості дитини

Т. Харріс закликає батьків, в першу чергу, поважати своїх дітей. Одне з пріоритетних завдань виховання батьків – допомога їм у розвитку особистості дитини, і саме це, на думку Т. Харріса, найбільш ефективно здійснюється завдяки вихованню батьків за транзакційним методом, сутність якого полягає у тому, що ключ до зміни поведінки дітей – у зміні взаємостосунків між батьками та дітьми. Т. Харріс слушно зазначав, що: «Найкраще можна допомогти дітям, допомагаючи їх батькам» [218, с. 184].

Таким чином, згідно моделі транзакційного аналізу виховання батьків головним завданням є навчити членів сім'ї взаємним компромісам і вмінню використовувати їх в інших соціальних сферах.

У контексті нашого дослідження звертаємо увагу на **модель групових консультацій**, розроблену дитячим психотерапевтом Х. Джіннотом у 50-х рр. ХХ ст. [42]. В її основі лежить прагнення автора навчити батьків переорієнтувати свої настанови залежно від потреб дитини.

Х. Джіннот був учителем початкових класів загальноосвітньої школи в Ізраїлі і відчував на собі всю неефективність тогочасної системи виховання дітей. Переїхавши до США, Х. Джіннот заглибився в дослідження проблем психології і виховання батьків. При розробці власної моделі виховання він намагався уникнути тих помилок, з якими зіштовхувався у власній практичній педагогічній діяльності. Х. Джіннот зрозумів, що отримана ним фахова освіта не відповідає дійсним потребам педагогічної роботи в школі і не має практичної спрямованості.

За глибоким переконанням автора моделі групових консультацій виховати здорову дитину є реальним лише за умови, коли батьки мають самосвідомість, коли вони самі є щирою особистістю, коли вони здатні сприймати дитину разом з усіма її почуттями і вчинками. Характерною особливістю цієї моделі визначаємо те, що вона пронизана почуттям симпатії і поваги до батьків.

Х. Джіннот підкреслює важливість того, щоб батьки знали самих себе і могли розбиратися у своїх почуттях. Його концепція виховання, пов'язана з емоційною сферою батьків: адже умовою розвитку самосвідомості дитини є позитивне сприйняття батьками своїх батьківських функцій. Саме на це й спрямована досліджувана модель: батьки повинні розглядати свій батьківський досвід позитивно, не відчуваючи почуття провини перед дітьми.

У своїй моделі виховання батьків, Х. Джіннот наголошує на необхідності надання батькам практичної допомоги, що спрямована на конкретне вирішення внутрисімейних проблем.

Модель, розроблена Х. Джіннотом, на відміну від інших розглянутих нами теорій, не ґрунтується на жодній теорії розвитку особистості. Як психотерапевт, Х. Джіннот був глибоко обізнаний з особливостями становлення особистості, як соціальної характеристики індивіда.

Ціль його моделі групових консультацій, за визначенням її автора, – зміцнити в батьках віру у свої власні сили і допомогти їм шляхом формування і закріплення певних умінь та навичок у практичному вихованні дітей.

Вивчення джерельної бази дослідження дозволяє зробити висновок про те, що на розвиток цієї моделі вплинула здебільшого практична діяльність самого автора. Протягом багатьох років у США Х. Джіннот працював психотерапевтом із хворими дітьми і їх батьками, а згодом –

керував клінікою. Саме тоді з'явилась думка про профілактичну роботу з батьками – він назвав це профілактичним вихованням батьків [165, с. 94].

На думку Х. Джіннота, велика кількість батьків не справлялися зі своїми батьківськими функціями тільки тому, що раніше отримали хибні уявлення про виховання дітей, а не тому, що не могли впоратися із своїми батьківськими обов'язками. Вже працюючи в клініці, автор відзначив результативність групової роботи, на основі якої і побудована модель групових консультацій і групового інструктажу для батьків.

У своїх консультаціях Х. Джіннот розглядає винятково практичні питання: як говорити з дитиною, як хвалити і карати; піднімає питання дисципліни, щоденних занять дитини, її страхів; привчання до гігієни тощо. Об'єктом особливої уваги автора теорії були діти і батьки, що потребували спеціалізованої фахової допомоги.

У рамках досліджуваної теорії Х. Джіннот розрізняє три форми виховання батьків: психотерапія, консультація та інструктаж. Усі вони орієнтовані на те, щоб допомогти батькам стати кращими вихователями своїх дітей. При цьому автор підкреслює важливість доброзичливого ставлення до батьків, розуміння їх проблем і бажання їм допомогти.

Головна мета групової терапії – досягнення постійних змін у структурі особистості батьків. Психотерапія, у свою чергу, була призначена для людей з емоційними порушеннями, які нездатні розв'язати проблеми взаємостосунків батьків і дітей. Оскільки і консультативна допомога батькам, і інструктаж в остаточному підсумку ґрунтуються на принципах групової терапії, то Х. Джіннот вважає, що інструктором повинен бути лікар-фахівець, який має великий досвід клінічної практики: тільки така людина може дати кваліфіковану пораду в кожному конкретному випадку.

Групові консультації повинні допомагати батькам вирішувати проблеми, пов'язані з вихованням дітей. Головна мета їх – допомогти батькам уникнути зайвих стресів і якомога краще орієнтуватися в різних

сімейних ситуаціях. Х. Джіннот уважав за необхідне під час консультацій допомагати батькам позбавлятися почуття провини, усвідомлювати, що й інші відчувають аналогічні переживання. Він указує на важливість уміння викликати довіру батьків з метою домогтися їх максимальної відвертості у групових обговореннях проблемних питань. Таким чином вони використовують досвід один одного і поступово починають більш об'єктивно дивитися на проблеми своєї сім'ї та сімейного життя взагалі. У такі групи включали батьків, що не потребують спеціальної психотерапії, але не в змозі впоратися зі своїми проблемами.

Інструктаж батьків також відбувався в групі. За своєю методикою і теоретичними підходами груповий інструктаж нагадував групові консультації, метою якого було збільшити час спільного перебування батьків і дітей, навчити батьків прислухатися до дітей, до їх почуттів; допомогти у пошуку спільної мови. Інструктор такої групи вислуховував розповіді батьків з розумінням, ставився до них із симпатією, підтримував в них упевненість у власних силах і самоповагу.

Х. Джіннот підкреслював важливість формування здорової самосвідомості батьків, яка, на його думку, є умовою розвитку повноцінної самосвідомості дитини. Тому одним із основних завдань моделі групових консультацій є зміцнення самоповаги батьків.

Автор цієї моделі особливо підкреслює важливість уміння батьків розуміти самих себе. Саме крізь призму пізнання власних почуттів, батьки краще зможуть зрозуміти почуття і поведінку власних дітей, уважає Х. Джіннот.

У моделі групових консультацій неодноразово звертається увага на необхідність схвального ставлення батьків до почуттів власної дитини. Х. Джіннот уважав, що дитину треба сприймати такою, якою вона є: не можна осуджувати почуття дитини; необхідно визначити рамки поведінки дитини і дотримуватися в цьому послідовності; потрібно пояснювати дитині причини заборон, тим самим готуючи її до самостійного вибору.

Отже, основна ідея моделі групових консультацій – обмін досвідом з виховання дітей серед батьків. Підсумовуючи, слід зазначити, що пріоритетним завданням теорії Х. Джіннота є допомога батькам у пізнанні самих себе, що дає змогу краще зрозуміти своїх дітей; допомогти батькам у розвитку власної самосвідомості, що забезпечить виховання впевнених у собі повноцінно розвинених дітей.

У 50-60-х рр. XX ст. значну роль у зростанні інтересу до виховання батьків зіграла поява *психоаналітичної теорії*, що лягла в основу розробки методів соціальної роботи в сім'ях. Найбільший внесок у розробку теоретичних основ наукової проблеми виховання батьків за цим напрямком зробили Дж. Боулбі, Д. Уіннікот, Е. Еріксон, які підкреслювали важливість правильного догляду за дітьми в ранньому віці.

Основою психоаналітичної теорії розвитку особистості є біоенергія, яка визначає всі потреби і здібності людини. Ця енергія наповнює дитину вже в момент її народження, від неї залежать поведінка, думки і мотиви діяльності людини упродовж усього життя. У зв'язку з цим особлива роль у житті дитини, у формуванні її особистості і соціальної поведінки належить матері, поруч із якою дитина почуває себе у безпеці з перших днів життя.

Центральне місце у формуванні особистості дитини згідно психоаналітичної теорії відводиться вивченню особливостей у взаєминах між дитиною і матір'ю.

Представники психоаналітичного напрямку багато уваги в складних випадках приділяли терапії сім'ї та батьків, що вимагало фахового втручання спеціалістів.

Яскравим представником цієї теорії є відомий американський педіатр Б. Спок, на книгах якого («Дитина і догляд за нею», «Розмова з матір'ю» та ін.) виховувались і виховуються покоління батьків.

Як свідчить аналіз наукової літератури, найбільш поширеною теорією виховання батьків у педагогічній науці можна вважати християнську.

Християнське виховання батьків має глибоку і давню історію, оскільки церква протягом багатьох сторіч активно впливала на життя сім'ї, процес і зміст виховання дітей. У християнському вихованні батьків пріоритетна роль відводиться релігійним цінностям, сутність яких полягає у важливості виховати дитину справжнім християнином.

Необхідно підкреслити, що сьогодні в Україні церква вважається осередком зберігання і поширення серед громадськості духовних сімейних цінностей. Це виражається, передусім, у дотриманні сакрального звичаєвого укладу: вінчання як ритуал укладання шлюбу; хрещення дитини, святкування Пасхи, Різдва, Спаса, Пречистої, Трійці тощо.

Провідним теоретиком християнського спрямування вважається американець Р. Кемпбелл, погляди якого багато в чому збігаються з поглядами Т. Гордона, Р. Дрейкурса, Х. Джіннота.

Р. Кемпбелл підкреслював необхідність забезпечити батьків загальнодоступними і практичними знаннями про виховання дітей. Він уважав, що однією з основних проблем сімейного виховання є відсутність у батьків чіткого уявлення про те, як вони повинні будувати стосунки зі своїми дітьми. Відповідь, на думку Р. Кемпбелла, треба шукати в християнському вченні, де центральне місце у вихованні батьків відводиться загальній і неподільній любові до дітей будь-якого віку – від дитини до підлітка – любові, завдяки якій діти відчують свою важливість і безцінність для батьків.

У системі цінностей християнського виховання батьків право і обов'язок виховання дітей належать, у першу чергу, їхнім батькам. Головна теза цього спрямування: шлюб і сім'я – це святе, це спосіб життя, який посланий Богом. Згідно цих поглядів, успіх виховання дітей перебуває у прямій залежності від створення близьких і міцних стосунків

між батьками. У цьому розумінні шлюб, виховання дітей мають суспільне значення, оскільки стосуються всіх людей, незалежно від їх релігійних переконань або від форми укладання шлюбу і виховання підростаючого покоління.

В Україні прибічниками та палкими пропагандистами ідей християнського виховання батьків були видатні педагоги І. Огієнко, К. Ушинський, Г. Ващенко.

Характеризуючи традиційний український ідеал людини, Г. Ващенко перше місце відводив твердій, відданий вірі в Бога, надії на Бога та на його піклування, що і стало основою здорового оптимізму і мужності педагога.

На думку І. Огієнка та К. Ушинського, єдиним ідеалом досконалості є вічні істини християнства, і саме на них, в першу чергу, повинно будуватися виховання батьків.

Вивчення джерельної бази дослідження та аналіз праць науковців у контексті розглянутої проблематики дозволяє констатувати відсутність однієї загальної теорії виховання батьків. У науковій літературі досліджуваного періоду представлено розмаїття теоретичних напрямів, положень, підходів, в тому числі і суто практичного спрямування, щодо педагогічної підготовки батьків до виконання їх сімейних обов'язків. Розглянуті нами моделі виховання батьків мають різні завдання, цілі, підходи, способи реалізації, але водночас вони доповнюють одна одну, стверджуючи спільну думку про те, що в основі вдосконалення сімейного виховання лежить робота по підвищенню рівня педагогічної освіти батьків, як важливої умови вирішення соціальних проблем.

1.3. Історіографія дослідження

У різні історичні періоди розвитку людства науковці з різноманітних галузей знань підкреслювали необхідність відповідної педагогічної підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї.

Ідея педагогічної освіти батьків у педагогічній науці не нова. Ще з глибокої давнини дійшли до нас «Повчання» Володимира Мономаха, «Уроки про виховання дітей», «Про виховання чад» та інші, в яких ідея батьківського виховання відіграє значну роль. Пізніше до цієї проблеми звертались П. Каптерев, П. Лесгафт, Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та інші. У ХХ столітті науковий інтерес до проблеми педагогічної освіти батьків і значення її для розв'язання сімейного виховання посилювався в 20-30 рр. (Н. Крупська, А. Макаренко та інші). У 50-х рр. ці питання ґрунтовно розглядались у педагогіці новаторства, в авторських педагогічних концепціях науковців (О. Захаренко, Б. і О. Нікітіних, В. Сухомлинський та інші). Під кутом зору цих видатних вітчизняних і зарубіжних дослідників сімейного виховання у різні періоди розвитку педагогічної науки розглядались різноманітні питання, зокрема:

- про культуру сімейних відносин;
- про вирішальний вплив батьків на формування особистості дитини;
- про вплив сімейного укладу на дітей;
- про користь педагогічної літератури для батьків в плані самовиховання і розширення теоретичних знань в галузі сімейного виховання.

У результаті аналізу джерельної бази дослідження встановлено, що погляди на педагогічну освіту батьків, як головну умову повноцінного розвитку дитини в сім'ї, зазнавали змін відповідно соціальним трансформаціям.

Оскільки предметом нашого дослідження є педагогічна освіта батьків у 50-70-х рр. ХХ ст., то у фокусі розгляду знаходиться вплив

соціальних реформ радянського суспільства на зміст і завдання підготовки батьків до виконання їх провідної функції – виховання підростаючого покоління.

Протягом десятиріч існування радянської школи домінувала думка про те, що в умовах соціалістичного суспільства інтереси батьків як вихователів своїх дітей повністю співпадають з інтересами держави. Радянські теоретики сім'ї З. Равкін, І. Кобиляцький переконували вчителів, громадськість у вирішальному впливі колективу на формування особистості дитини, виходячи з положення А. Макаренка, що «сім'я – виробничий колектив» [114].

Основним положенням радянської педагогіки було положення про те, що сім'я – головний осередок суспільства. Це і пояснювало підвищену увагу держави до сім'ї як соціального інституту.

Обов'язком батьків було піклування про дітей та їх виховання, виконання завдань, поставлених державою перед суспільством. В «Основах законодательства СССР и союзных республик о народном образовании» зазначається, що держава, сім'я і громадські організації спільними зусиллями повинні забезпечити виховання і освіту підростаючого покоління. За радянських часів саме сім'я була головним виховним осередком суспільства, де дитина виховувалась в дусі комуністичної моралі [132, с.6.].

Як свідчить розгляд джерельної бази дослідження, успіх у подальшому розвитку виховання й освіти підростаючого покоління пояснювався зміцненням впливу на сім'ю чинників суспільного виховання. За документальними даними, саме у 50-х рр. XX ст. в країні була створена спеціальна система здійснення педагогічної освіти батьків через систему батьківських комітетів, батьківських рад. У батьківських університетах, які створювались при школах, освітньо-культурних закладах, до роботи долучались учителі, науково-педагогічні співробітники, об'єднані товариством «Знання». Батьківські комітети, створені при дошкільних

навчальних закладах і школах, допомагали батькам у вихованні дітей і здійснювали контроль за виконанням батьками своїх виховних функцій. На підприємствах та в установах були створені ради з питань сприяння взаємодії школи і сім'ї, під керівництвом яких організовувались позакласні виховні заходи (літні дитячі табори, походи, прогулянки, новорічні ялинки тощо), заходи батьківського всеобучу активно проводились на робочих місцях з метою поширення серед батьків-робітників, співробітників різноманітних установ, підприємств основ наукових знань з педагогіки і психології, а також здійснювався контроль за вихованням дітей у сім'ї.

Аналіз наукової літератури свідчить про недостатню ефективність такої роботи, про такі труднощі як: необізнаність батьків із теоретичними основами сімейної педагогіки, брак вільного часу, проблемність сімейної атмосфери тощо. Жодна з цих умов не могла бути вирішальною в сімейному вихованні, вони, як правило, доповнювали одна одну та були взаємопов'язані. З цими умовами були пов'язані не менш значущі аспекти: структура сім'ї, освіта батьків, їх ставлення до виховання дітей, форми і методи виховання, зв'язок зі школою тощо.

Зумовлена об'єктивними соціальними та суб'єктивними особистісними, сімейними причинами необхідність залучення батьків до педагогічної освіти стала однією з головних умов створення сприятливої атмосфери в сім'ї в досліджуваний період.

Дослідник сімейного виховання І. Комановський у праці «Педагогічний всеобуч у мікрорайоні школи» за аналізом генези розвитку вітчизняної системи педагогічної освіти батьків визначив і обґрунтував умови ефективності педагогічної підготовки до сімейного виховання. Він наголошував на необхідності диференційованого підходу до реалізації педагогічної освіти, який передбачав урахування таких аспектів: соціального (врахування особливостей сільської, міської, робітничої, колгоспної сімей, сімей інтелігенції, змішаних сімей); демографічного (врахування віку, освіти батьків, віку і статі їх дітей, структури сім'ї,

батьківського стажу); ідеологічного (врахування світоглядної позиції батьків, стилю внутрісімейних взаємовідносин, ставлення до суспільно корисної праці, школи, громадськості, суспільства) та етнографічного (врахування рівня загальної, педагогічної та професійної культури батьків, характеру сімейних традицій, культури домашнього побуту) [137, с. 4].

Як провідну вчений визначив ідею уважного вивчення сімей, результати якого мали стати підґрунтям забезпечення диференційованої психологічної і педагогічної підготовки батьків.

Науковці Т. Кравченко, І. Трубавіна у праці «Допомога батькам у вихованні дітей» зазначають: «...знати сім'ю означає оцінити характер її впливу на особистість дитини, виявити тенденції розвитку дитячої особистості, обумовлені цим впливом, позитивні й слабкі сторони сімейного виховання, віднайти психолого-педагогічні основи для встановлення контактів із тим чи іншим сімейним колективом за обов'язкового індивідуального підходу до кожного його члена» [99, с. 76].

Вони пропонують будувати програму вивчення сім'ї за такими інтегральними напрямками:

1. Загальні відомості про сім'ю, стан розвитку сім'ї.
2. Матеріальна і духовна культура сім'ї.
3. Виховання дітей, існуючі проблеми, виховний досвід.
4. Особливості батьківських моделей виховання членів подружжя.

[99, с. 76].

Саме через ці напрями можна виявити різні сторони життєдіяльності сім'ї, спосіб її життя, умови, шляхи, засоби і прийоми виховання дітей, позитивні й негативні тенденції, установки й ціннісні орієнтації, виховні потреби та можливості батьків.

Зазначимо, що такий підхід дає змогу подолати теоретичну абстрактність у педагогічній освіті батьків, посилити її практичну спрямованість і принести успіх.

Необхідність практичної спрямованості педагогічної освіти батьків підкреслював у своїх працях [32; 33; 34; 35; 36; 37; 39] І. Гребенников, який займався дослідженням цього феномена в 70-х рр. ХХ ст. На його думку, при підготовці батьків до виховання дітей не можна орієнтуватися на надання їм тільки відповідного мінімуму теоретичних знань, а необхідно виробити відповідні педагогічні уміння і навички [39, с.12].

І. Гребенников визначав педагогічну освіту батьків як певну суму психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань, а також набутих у процесі навчання практичних умінь з виховання дітей [39, с.13]. Учений підкреслював необхідність засвоєння батьками наукових знань з питань сімейного виховання шляхом цілеспрямованої педагогічної освіти. І. Гребенников розглядав педагогічну підготовленість батьків у тісному зв'язку з їх відношенням до виховання дітей, а також з практичною діяльністю.

У контексті нашого дослідження зміст праць І. Гребенникова («Воспитательный климат семьи». – М.: «Знание», 1976. – 40с.; «Основы семейной жизни». – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.; «Семья: воспитательные возможности.». – М.: об-во «Знание», 1985. – 40 с. та ін.) є актуальним і визначається тим, що в них розглядається педагогічна освіта батьків у взаємозв'язку з проблемами сімейного виховання, простежується залежність між рівнем педагогічної освіти батьків і результативністю виховного процесу, що і є визначальним у педагогічній освіті батьків. Зазначаємо, що у власній концепції педагогічної підготовки батьків І. Гребенников досить повно враховував рекомендації В. Сухомлинського з питань педагогічної освіти батьків у Павлиській школі.

Така організація педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. ХХ ст. стала необхідною основою розвитку здібностей батьків визначати мету діяльності відповідно до своїх педагогічних бажань.

Слід зазначити, що педагогічна діяльність батьків у досліджуваний період поділялась на конструктивну, організаторську, комунікативну і

гностичну. Конструктивна діяльність батьків полягає в проектуванні особистості дитини, визначенні мети виховання, виборі його форм і методів. Організаторська діяльність включає організацію життя і занять дітей (режим дня, гра, праця, домашня навчальна робота, спорт, домашнє читання тощо); організацію своєї власної діяльності і відпочинку (робота в домашньому господарстві, догляд за дітьми, читання, дозвілля і т.п.). Комунікативна діяльність батьків передбачає встановлення взаємин між батьками і дітьми, членами сім'ї і навколишніми людьми. Гностична діяльність батьків виражається в уміннях аналізувати свої дії та якості особистості, вдосконалювати їх і перебудовувати, аналізувати свою виховну діяльність з метою її педагогічної корекції тощо [137, с. 5].

Таким чином, серед вищевказаних умов ефективної реалізації педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. ХХ ст. була чітко визначена й обґрунтована система психологічних і педагогічних знань і шляхи їх практичної реалізації.

Зазначимо, що залучались батьки у досліджуваний період до системи педагогічної освіти за такими напрямками:

1. Вивчення теоретичних курсів, університет педагогічних знань для батьків;
2. Інформування батьків, поширення спеціальної літератури для батьків, використання засобів педагогічної комунікації, залучення батьків до спільної роботи зі школою (спільні вечори, свята, трудові справи).

Розмаїття форм організації педагогічної пропаганди, створення мережі батьківських університетів і лекторіїв, організація самоосвіти батьків, міцний зв'язок сім'ї і школи – все це було неможливим без забезпечення вчителів і батьків відповідною літературою.

50-70-і рр. ХХ ст. характеризувались появою науково-популярних праць з питань підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї. Художньо-педагогічна, науково-популярна і словниково-довідкова література,

періодична преса, передачі радіо і телебачення досліджуваного періоду, на наш погляд, сприяли вдосконаленню змісту і форм педагогічної освіти батьків.

Необхідно відзначити, що випуск літератури з проблем педагогічної підготовки батьків був предметом пильної уваги з боку держави. До розробки та популяризації проблем сімейного виховання залучалися не тільки вчені, але й письменники, діячі культури та батьки учнів, про що свідчить аналіз авторських колективних видань серії «Бібліотека для батьків» і товариства «Знання».

Провідною темою публікацій були питання обізнаності батьків із психологічними і фізіологічними особливостями дітей. Як справедливо відзначив Н. Зінкевич у «Бесідах з батьками про педагогічну літературу» («Сім'я і школа», 1951, №4, с. 54), знання батьками своєї дитини досягається шляхом уважного вивчення її фізичних і психічних особливостей. Тільки володіючи цими знаннями, батьки й учителі можуть успішно керувати процесом виховання дитини.

Теоретичні розробки з проблеми знання батьками індивідуальних та вікових особливостей дітей обґрунтовані в першій частині праці А. Макаренка «Книга для батьків». А. Макаренко рішуче відстоював думку про необхідність навчання батьків основам сімейної педагогіки, наукової і практичної допомоги їм у вихованні дітей, зазначаючи: «В сім'ю організація впливу на дитину повинна прийти через широку педагогічну пропаганду...; вплив сім'ї на дитину повинен спрямовуватися «великими педагогічними знаннями» [114, с. 60].

Надавати допомогу батькам у вихованні дітей, на думку А. Макаренка, потрібно різними шляхами: виданням спеціальної літератури; обов'язковими курсами для батьків; матеріальною допомогою «на виховання»; постійним наглядом; організацією батьків за місцем проживання, по квартирах, їх консультуванням тощо [111, с. 61].

Подальше розроблення проблем сімейної педагогіки знайшло своє відображення в педагогічній діяльності, поглядах і працях В. Сухомлинського («Серце віддаю дітям» [199], «Народження громадянина» [195], «Павлиська середня школа» [196], «Духовний світ школяра» [190] та інші). Зокрема педагог підкреслює важливість педагогічної освіти батьків.

Так до знань, необхідних батькам для самостійного визначення ефективних форм і методів виховання, за В. Сухомлинським, відносимо: знання про вікові особливості дитини, закономірності та етапи психічного й фізичного її розвитку, про дитячі потреби, інтереси й цінності тощо.

Отже, аналіз наукових джерел дає змогу констатувати, що вчені, вчителі, державні діячі в 50-70-х рр. XX ст. розкривали й обґрунтовували в своїх працях провідну роль батьків у формуванні дітей.

Як ми вже зазначали, особливу роль у реалізації системи педагогічної освіти батьків досліджуваного періоду відігравала школа. Вплив школи на сімейне виховання, на думку дослідника І. Гребенникова, буде ефективним за таких умов: якщо ця робота починається ще до вступу дитини до школи і триває протягом усього періоду її навчання; якщо колектив учителів глибоко усвідомлює педагогічні вимоги взаємодії з сім'єю; якщо органи й установи народної освіти виступають ініціаторами широкої і постійної участі в цій роботі батьків і громадськості [39].

Учений уважав доцільним донесення до батьків необхідного навчального матеріалу за такою структурою:

- а) лекції з загальних питань сімейного виховання – для всіх слухачів;
- б) практичні заняття для батьків учнів різного віку [39, с. 26].

При цьому передбачалась особлива тематика й окремі заняття для батьків учнів окремого класу (Додаток А).

До основних питань, що розглядалися на заняттях з батьками, він відносив такі: місце сім'ї у вихованні підростаючого покоління; роль

авторитету й особистого прикладу батьків у сім'ї та вчителів у школі; виховання патріотизму у дітей; організація трудового, морального, естетичного, фізичного та розумового виховання дітей у сім'ї тощо.

Значна увага приділялася віковим фізіологічним та психологічним особливостям дитини, їх урахуванню у процесі навчання та виховання. Таким чином, батьки переходили разом з дітьми з класу в клас, отримуючи систематичні знання, необхідні для успішного виховання дітей у сім'ї. Це давало їм змогу здійснювати виховний процес відповідно вікових й індивідуальних особливостей дітей.

У ході наукового пошуку нами встановлено, що керівниками шкіл, вчителями проводилася системна робота з організації і реалізації педагогічної освіти батьків у досліджуваний період. З метою удосконалення їх педагогічної підготовки вчителі використовували різноманітні форми і методи роботи: лекції (загальношкільні, для батьків учнів групи класів, паралельних класів, одного класу); бесіди (колективні, групові, індивідуальні); батьківські збори (загальношкільні, класні); відкриті уроки; педагогічні практикуми; виконання батьками конкретних доручень, пов'язаних із вихованням дітей; усні журнали; конференції по обміну досвідом; диспути; зустрічі «за круглим столом»; вечори «Від усієї душі»; консультації (групові, індивідуальні); демонстрації фільмів на педагогічні теми; відвідування сім'ї учня; читацькі конференції по обговоренню педагогічної літератури; вечори запитань і відповідей; «дні відкритих дверей» тощо. Відтак, при виборі з арсеналу існуючих форм і методів роботи з батьками вчителі враховували конкретні умови діяльності школи, класу, особливості сімей, умов міста чи сільської місцевості.

Дослідженням питання зв'язку навчальних установ із сім'єю у 50-70-х рр. XX ст. займався А. Тихонов. Учений виділяв такі основні види взаємодії школи з сім'єю:

1. Робота вчителів (класних керівників) з батьками учнів кожного класу з метою створення діючих батьківських колективів у класах.
2. Індивідуальна робота вчителів з батьками з метою індивідуального впливу на батьків і конкретної допомоги окремим сім'ям.
3. Робота вчителів, керівників школи і громадського батьківського колективу по створенню загальношкільного батьківського колективу з метою надання різноманітної допомоги школі.
4. Робота всього шкільного колективу з оточуючим школу населенням з метою науково-педагогічної пропаганди [205, с. 23-24].

На думку А. Тихонова, вмiле поєднання всiх чотирьох роздiлiв роботи з сiм'єю додавало злагодженостi органiзацiї системи педагогiчної освiти батькiв i забезпечувало систематичний вплив школи на батькiв i громадськiсть.

У статтi А. Хрипкової «Научная разработка проблем совместной работы педагогических коллективов школ, семьи и общественности в воспитании детей и молодёжи» («Советская педагогика», 1974) авторка наголосила, що проблема пiдготовки батькiв до виховання дiтей не вирiшується лише тiльки засвоєнням ними необхідного мiнiмуму педагогiчних знань. Дослiдниця вважає за необхідне оптимальне поєднання педагогiчної освiти з педагогiчною самоосвiтою батькiв iз залученням їх до активної дiяльностi з виховання дiтей; використання елементiв народної педагогiки; диференцiацiю педагогiчної пiдготовки батькiв; поєднання колективних, групових i iндивiдуальних форм роботи з батьками; використання позитивного досвiду сiмейного виховання [221, с.12-19].

Окремi питання органiзацiї педагогiчної освiти батькiв 50-70-х рр. ХХ ст. знайшли свого висвiтлення у працi Р. Капралової «Работа классного руководителя с родителями» (1976). Дослiдниця вважала, що в суспiльствi

існувала, розвивалась та утвердилась норма обов'язкової педагогічної освіти батьків.

У контексті нашого дослідження цікавою є думка авторки про те, що в організації педагогічної освіти батьків основним повинен бути принцип випереджальної педагогічної підготовки батьків, попереджувальний характер надання батькам необхідних педагогічних знань з виховання дітей. Педагогічна освіта батьків повинна, по-перше, надати батькам знання основ психолого-педагогічних наук про виховання дітей; по-друге, попередити непедагогічні дії й помилки батьків. Вона повинна стати керівництвом для батьків у вирішенні виховних завдань, і, по-третє, повинна допомогти усвідомити, оцінити і використати досвід сімейного виховання [81, с.61].

Дослідниця зауважує, що високий рівень виховної активності характеризує батьків учнів 1-3 класів міських і шкіл сільської місцевості (від 76% до 95%). У 6-8 класах вже тільки 18-25% батьків зберігає високу виховну активність (проводять громадську роботу в школі, систематично займаються вихованням дитини в сім'ї). З 6 по 10 клас ця тенденція проявляється в тому, що багато батьків припиняють відвідувати лекції, рідко звертаються за порадами і рекомендаціями до вчителів, поступово відходять від роботи з дітьми у школі та за місцем проживання; батьківські комітети в більшості своїй стають слабкими і недієздатними.

З метою подолання негативної тенденції зниження виховної активності батьків після перших двох-трьох років з моменту вступу дитини до школи, Р. Капралова запропонувала основний акцент робити на наданні педагогічних знань батькам учнів перших класів, та зберегти покласний всеобуч у всіх наступних класах [81, с. 62].

Отже, ми вважаємо, що школа у 50-70-х рр. XX ст. стала своєрідним центром педагогічної освіти батьків і населення. Перед батьками була відкрита перспектива підвищення рівня їх педагогічної

освіти, а вчителі, поступово розширюючи коло знань і умінь батьків, ставали їх однодумцями і помічниками.

Зазначимо, що окремі питання педагогічної освіти батьків знайшли своє висвітлення у дисертаційному дослідженні І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній педагогічній пресі другої половини XIX століття», Луганськ (2001), присвяченому вивченню ролі вітчизняної педагогічної преси другої половини XIX століття в галузі педагогічної просвіти. Дослідниця вважає, що соціально-економічні, політичні перетворення, що відбувалися в Україні в другій половині XIX ст., інтенсивне розширення меж наукового пізнання взагалі і педагогічного зокрема, об'єктивна потреба суспільства в оновленні змісту освіти й виховання, визначення ролі і місця батьків у формуванні особистості та усвідомлення низького рівня їхньої педагогічної культури зумовили здійснення конкретних заходів з боку прогресивної громадськості та офіційних кіл щодо організації педагогічної просвіти батьків [47, с. 7].

У ході дослідження І. Дубінець проаналізувала динаміку становлення і розвитку ідеї педагогічної просвіти батьків у зазначений період. Авторка відзначила, що, починаючи з 60-х рр. XIX ст., на сторінках численних журналів висловлювалися думки про необхідність здійснення педагогічної просвіти батьків «на науковому ґрунті».

Характерною рисою матеріалів вітчизняної періодичної преси 70-х років XIX ст. дослідниця вважає усвідомлення більшістю педагогів та батьків «величезних прогалин у педагогічних знаннях і невідповідності до виховання дітей» [47, с. 7]. Це зумовило перемогу представників ідеї організації педагогічної просвіти дорослих членів сім'ї.

У 90-х рр. XIX ст. ідея педагогічної просвіти батьків, за переконанням І. Дубінець, сформувалася, з одного боку, в чітку вимогу, а з іншого, в умову ефективності сімейного виховання.

На особливу увагу заслуговує спроба дослідниці визначити зміст педагогічної просвіти батьків, який, на її думку, становили:

а) теоретико-практичні знання суто педагогічного характеру (мета, завдання, форми, методи, фактори та умови здійснення морального, розумового, фізичного, естетичного виховання дітей в сім'ї);

б) відомості з психології як необхідна база педагогічної просвіти батьків про психічні процеси, що зумовлюють духовне зростання особистості, її розумовий і фізичний розвиток, особливості й труднощі у вихованні обдарованих дітей, взаємозв'язок спадковості та виховання тощо;

в) певне коло знань з анатомії і фізіології дитини, які надавали батькам змогу більш глибоко усвідомлювати сутність та взаємозв'язок фізичного, розумового й морального виховання дитини, уявляти особливості її раннього розумового розвитку, недоцільність розумового перевантаження, зважено робити вибір методів покарання і заохочення тощо. Залучення редакціями різних педагогічних журналів до співпраці лікарів, гігієністів піднімало педагогічну просвіту батьків у ранг суспільно важливих проблем, підсилювало її змістовно [47, с. 13].

Подальшого наукового висвітлення проблеми педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. набули у дисертаційному дослідженні Ю. Грицкової «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини XX століття», Харків (2009).

Зокрема дослідниця зауважила, що вітчизняні та зарубіжні філософи, педагоги минулого наголошували на необхідності організації педагогічної просвіти батьків, акцентуючи увагу на тому, що розв'язання проблем виховання залежить від широкого розповсюдження наукової літератури, яка б допомагала усвідомлювати педагогічні поняття і батькам, і вчителям [40, с. 7].

У ході дисертаційного дослідження Ю. Грицкова визначила, що створенню системи формування педагогічної культури батьків у другій половині XIX ст. сприяла активна участь шкіл у процесі педагогізації

сімей, масове відкриття народних університетів педагогічних знань, широке використання засобів педагогічної комунікації. Але водночас авторка виокремила такі недоліки, що мали місце в практиці формування педагогічної культури батьків другої половини ХХ століття: нерівномірний розподіл народних університетів педагогічних знань для батьків за регіонами; обмеженість рамками народної освіти; відсутність належного навчально-методичного забезпечення тощо[40, с. 13].

Висвітленню проблем відповідної педагогічної підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї присвячено дисертаційне дослідження А. Данік «Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання» (Черкаси, 1998).

А. Данік виділяє низку чинників, від яких залежить результативність виховання у молоді готовності до сімейно-побутової праці, а саме: забезпечення системності в оволодінні батьками відповідними психолого-педагогічними знаннями, національними традиціями щодо підготовки дітей до сімейно-побутової праці.

Отже, проведене нами дослідження дозволило встановити, що у 50-70-х рр. ХХ ст. вчені, письменники, діячі культури підкреслювали важливість озброєння батьків педагогічними знаннями з питань виховання підростаючого покоління, усвідомлювали роль та значення педагогічної освіти батьків. Своєрідним центром пропаганди педагогічних знань серед батьків та населення була школа, серед основних напрямів діяльності якої виділялись такі:

- диференційований підхід на основі глибокого вивчення особистості дитини, особливостей міжособистісних відносин у конкретній сім'ї, ознайомлення з рівнем педагогічної освіченості батьків;
- індивідуалізація, спрямована на більш чіткий вплив на конкретну дитину, виходячи з особливостей її особистості, умов

виховання поза школою, перспективних планів сім'ї та самої дитини;

- взаємодія школи та сім'ї, як рівноправних партнерів, які працюють над досягненням однієї мети в результаті розв'язання ланки більш локальних, але взаємопов'язаних завдань.

Аналіз джерельної бази дослідження дав змогу зробити висновок, що сучасний етап розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки характеризується посиленням інтересу науковців до освітньо-виховних проблем 50-70-х рр. XX ст., про що свідчить поява дисертаційних досліджень та розвідок. Проте питання педагогічної освіти батьків указанного періоду до сьогодні не стали предметом окремого наукового дослідження і не отримали широкого висвітлення, системного вивчення у працях учених-педагогів.

Висновки до розділу 1

Питання теорії та практики педагогічної освіти батьків поступально збагачувалися відповідно цивілізаційного розвитку та були предметом уваги філософів, письменників, церковних і держаних діячів, педагогів у різні історичні періоди: добу середньовіччя (І. Златоуст, В. Мономах); просвітництва (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо), кінця XIX століття (П. Каптерев, П. Лесгафт, І. Огієнко, Леся Українка, К. Ушинський, Т. Шевченко та інші), XX століття (А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші), XXI століття (В. Кравець, Т. Кравченко, В. Федяєва) тощо.

Згідно хронологічних меж нашого дослідження, увага була сфокусована на періоді 50-70-х рр. XX ст., який характеризується

посиленням уваги педагогічної громадськості до проблем педагогічної освіти батьків, зміст і завдання якої зумовився впливом соціальних реформ радянського суспільства. Цей процес був зумовлений низкою подій попередніх десятиліть, зокрема 20-30-х рр. XX ст., коли було визначено як окремі аспекти теоретичних основ педагогічної підготовки батьків, так і основні форми такої роботи (лекторії, батьківські університети, радіо- та телепередачі, педагогічна преса тощо).

Констатуємо, що з середини XX століття в Україні з'явилася спеціальна науково-забезпечена (програми, навчальна література тощо) система педагогічної освіти батьків – педагогічний всеобуч, метою якого було ознайомлення всього дорослого населення з теоретико-практичними основами організації спрямованого виховного впливу на дитину.

Виходячи з особливостей сімейного виховання, теоретики того часу прагнули донести до батьків їх провідну роль у формуванні особистості, зокрема через об'єднання зусиль учителів і батьків та взаєморозуміння між сім'єю і школою в розв'язанні спільних освітньо-виховних завдань.

У розділі конкретизовано понятійний та термінологічний апарат дослідження, що допоміг визначити поняття «педагогічна освіта батьків» як процес і результат засвоєння батьками певної сукупності знань з психології, педагогіки, етнопедагогіки, фізіології дитини, педіатрії тощо, а також засвоєння нормативно-правових та економічних основ функціонування сім'ї, вироблення відповідних умінь і навичок виховання дітей.

Встановлено, що проблема педагогічної освіти батьків набула активної наукової розробки та висвітлення у концепціях виховання батьків зарубіжних і вітчизняних учених 60-70-х рр. XX ст.: адлерівська модель виховання батьків (А. Адлер, Р. Дрейкурс), навчально-теоретична модель виховання батьків (Б. Скіннер), модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон), модель заснована на трансакційному аналізі (Е. Берн, Т. Харріс),

модель групових консультацій (Х. Джіннот), психоаналітична теорія (Дж. Боулбі, Е. Еріксон, Д. Уіннікот), християнське виховання батьків (Р. Кемпбелл).

Історіографічний аналіз проблеми дозволив стверджувати, що у різні історичні періоди розвитку людства науковці з різноманітних галузей знань підкреслювали необхідність відповідної педагогічної підготовки батьків до виховання дітей у сім'ї: у глибоку давнину ці питання опосередковано висвітлювались у «Повчанні» Володимира Мономаха, «Уроках про виховання дітей», «Про виховання чад» та інших; в епоху просвітництва ця проблема зацікавила Я. Коменського, Й. Песталотці, Ж.-Ж. Руссо; у XIX ст. – П. Каптерєва, П. Лесгафта та інших.

У XX ст. відзначаємо зростання наукового інтересу до питання педагогічної освіти батьків і підвищення його значення для розв'язання загальних проблем сімейного виховання (20-30-і рр. – Н. Крупська, А. Макаренко та інші; 50-і рр. – О. Захаренко, Б. і О. Нікітіни, В. Сухомлинський та інші).

На сучасному етапі розвитку історико-педагогічної науки деякі аспекти проблеми педагогічної освіти батьків, зокрема визначення теоретичних підходів, у 50-70-х рр. XX ст. були розглянуті у дослідженнях Т. Алексеєнко, І. Братуся, Ю. Грицкової, І. Дубінець, В. Кравця, В. Федяєвої, П. Щербаня та інших.

Доводимо, що у дослідженнях періоду до 1991р., спостерігається тенденція ідеологізації педагогічної освіти батьків; за часів незалежності України відзначаємо тенденцію до переосмислення традиційного підходу з оновлених демократичних позицій. Відбувається науковий аналіз та синтез ідей державних діячів, педагогів, учених щодо педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст.

Аналіз наукових праць, розвідок та публікацій у педагогічних періодичних виданнях означеного періоду свідчить, що проблеми педагогічної освіти батьків розглядались фрагментарно і не набули

системного розгляду: не було визначено аспекти педагогічної освіти батьків, її зміст, завдання та принципи. Увага вітчизняних педагогів 50-70-х рр. XX ст. зосереджувалася переважно на таких питаннях: надання батькам необхідного мінімуму знань з психології, педагогіки, фізіології, гігієни для виховання дітей; усвідомлення ролі та значення педагогічної освіти батьків; висвітлення шляхів розповсюдження педагогічної пропаганди.

РОЗДІЛ 2.
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ БАТЬКІВ У
ВІТЧИЗНЯНІЙ ПЕДАГОГІЦІ
50-70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Соціально-ідеологічні і культурно-освітні складові функціонування системи педагогічної освіти батьків

Аналіз наукової літератури, архівних документів (протоколів засідань педагогічних секцій при товариствах «Знання», матеріалів періодичної преси, педагогічних конференцій, звітів шкіл тощо), спеціальної літератури для батьків із зазначеної проблеми свідчить, що у 50-70-х рр. ХХ ст. в Україні склалася певна система педагогічної освіти батьків (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології тощо), реалізація якої зумовлювалася тими соціально-ідеологічними й культурно-освітніми змінами, які відбувалися в державі в результаті політики уряду. Це, зокрема, – зростання асигнувань на потреби освіти, соціального забезпечення, розвиток культури, в тому числі і на різні форми суспільного виховання школярів; розроблення педагогічних ідей, нових освітніх і виховних концепцій; збільшення вільного часу у працюючих батьків, який використовувався в сім'ях переважно для виховання дітей, а також для самоосвіти батьків, набуття педагогічних знань; підвищення політичного, освітнього та культурного рівня населення, його соціальної активності в дусі радянської ідеології.

Слід зазначити, що період 1930-50-і рр. – роки колосальних випробувань і глобальних потрясінь для всіх радянських сімей. Труднощі та незгоди, що випали на їх долю в ході індустріалізації, колективізації, Великої вітчизняної війни, поглиблювалися антисімейною політикою

держави, що зробила вирішальний вплив на деформацію інститутів сім'ї та шлюбу. Держава найжорсткішими антисоціальними заходами в історично короткий період зруйнувала традиційні першооснови сімейної організації [180].

1950-і – середина 70-х рр. – до середини 1950 р. завершилася так звана компенсаційна демографічна хвиля (передвоєнна чисельність населення була досягнута до кінця 1954р.) і з усією очевидністю проявилися глибинні довгострокові тенденції сімейних змін, діагностовані згодом вченими як криза сім'ї.

Для радянської сім'ї 1960-70-і рр. характеризуються масовою малодітністю, високою розлучуваністю та внутрісімейною конфліктністю, погіршенням умов соціалізації дітей і, як наслідок, зростанням дитячої девіації, ослабленням орієнтацій на сімейні цінності та сімейний спосіб життя. За даними демографів, незважаючи на заходи пронаталістської політики держави, коефіцієнти народжуваності в післявоєнні роки були значно нижчими за коефіцієнти передвоєнного рівня. Дані таблиці 2.1. свідчать про те, що у значної частини населення очікувана кількість дітей (що має яскраво виражену тенденцію до скорочення) була істотно нижчою від рівня, необхідного для забезпечення навіть простого відтворення населення. [180].

Таблиця 2.1.

Середня очікувана та фактична (для старших когорт) кількість дітей у жінок, що вступили у перший шлюб у вказані роки

Рік вступу до шлюбу	Усі	Місто	Село
1945-1949	2,46	2,20	3,06
1950-1954	2,20	1,99	2,77
1955-1959	2,08	1,87	2,57
1960-1964	1,93	1,79	2,38
1965-1969	1,88	1,78	2,23
1970-1974	1,86	1,79	2,09
1975-1979	1,80	1,75	1,99

Масова малодітність як одна з ознак кризи сім'ї є результатом ослаблення сім'ї і потреби в дітях, фактором подальшої дезорганізації цього соціального інституту. Незважаючи на репресивні заходи і правові обмеження, чисельність розлучень неухильно зростала і за 15 років (з 1950 по 1965 р.) в умовах незмінного законодавства збільшилася в шість разів. Після деякого спрощення процесу розірвання шлюбу число розлучень різко зросло, що було цілком закономірною реакцією на лібералізацію законодавства. Однак і згодом рівень розлучень був досить високим.

Заголом переважання і неухильне посилення низки негативних соціально-демографічних тенденцій у зазначений період, що відобразили, за влучним зауваженням В. Борисова, «односпрямований процес постійного погіршення виконання сім'єю майже всіх (а можливо, і всіх) своїх функцій», свідчили про вже сформовану ціннісно-інституціональну кризу сім'ї [180]. Основні аспекти в політиці держави поступово почали зміщуватися у бік підтримки сім'ї з дітьми у зв'язку зі скороченням народжуваності, що призводить до загострення проблеми дефіциту трудових ресурсів. Ця політика зводилася головним чином до заходів економічної підтримки певних категорій сімей з дітьми (багатодітних, малозабезпечених). Однак у більшості випадків державна допомога родині була формальною. Розміри та умови виплати допомоги протягом тривалого часу не переглядалися, що в умовах постійного зростання потреб і подорожчання вартості життя призводило до їх знецінення.

Переважання декларативного підходу держави до вирішення соціально-економічних проблем сім'ї зумовило самостійність усіх спроб подолання негативних тенденцій у сфері шлюбно-сімейних відносин. Це й послугувало однією з передумов зміни у 1980-х рр. системи державної підтримки сім'ї (в основному за рахунок збільшення кількості наданої допомоги та ведення пільгового кредитування сімей з дітьми).

До середини 1980-х років в СРСР у загальнодержавному масштабі виплачувалося 14 видів сімейної допомоги, на виплати п'яти з них (при

вагітності та пологах, на народження дитини, по догляду за дитиною до досягнення нею одного року, на дітей у малозабезпечених сім'ях, багатодітним та самотнім матерям) виділялося близько 80 відсотків усіх цільових коштів, що знижувало ефективність інших видів допомоги. Недосконаліми були й умови надання соціальної допомоги та кредитування сімей з дітьми, і тому деякі категорії сімей були фактично позбавлені можливостей скористатися цією допомогою. Усе ж ці нововведення сприяли деякому підвищенню народжуваності за рахунок повнішої реалізації потреби в двох дітях, але вони не змогли радикально змінити репродуктивну орієнтацію сімей, підвищити потребу в дітях, позитивно вплинути на підвищення рівня народжуваності в перспективі.

Отже, складна демографічна ситуація, яка склалась у Радянській державі у 50-70-х рр. ХХ ст., сприяла підвищенню уваги керівництва країни до проблем сім'ї.

Радянська держава зазначеного періоду проявляла постійну турботу про дітей, їх виховання, про зміцнення сім'ї та покращення умов сімейного виховання.

На утримання і виховання дітей виплачувалась соціальна допомога багатодітним і самотнім матерям.

Підвищення матеріального стану робітників, колгоспників, інтелігенції, встановлення твердого режиму робочого дня в радянських закладах сприяли покращенню умов сімейного виховання дітей.

Водночас, згідно з радянським законодавством, батьки зобов'язані були піклуватися про неповнолітніх дітей, про їх виховання та підготовку до суспільно корисної діяльності.

Відповідальність батьків за виховання дітей не зменшувалась при вступі дитини до школи; навпаки, вона зростала, бо батькам доводилося піклуватися про регулярне відвідання дитиною школи, про дотримання нею правил для учнів, про добросовісне виконання домашніх завдань.

Батьки несли матеріальну відповідальність за дії дітей, що нанесли матеріальні збитки. За пустощі і вуличне хуліганство дітей батьки могли бути піддані штрафу в адміністративному порядку [87].

Радянська громадськість, професійні та партійні організації проявляли велику увагу до сімейного виховання, надавали батькам необхідну допомогу, а до нерадивих батьків, що не приділяли належної уваги своїм дітям, висувались суворі вимоги і застосовувались заходи суспільного впливу.

Сучасна дослідниця історії української педагогіки Л. Березівська [7] визначила, що у 50-і рр. XX ст. з початком науково-технічної революції перебудова економічної сфери вже потребувала не лише кваліфікованих робітників, як у добу індустріалізації, й підготовлених працівників, отже перегляду діючої системи освіти, освітньої політики уряду загалом. Зазначимо, що педагогічні підвалини реформи були започатковані на XIX з'їзді КПРС (1952), який проголосив необхідність запровадження політехнічного навчання в середній школі, а тому, починаючи з 1954р., в УРСР проводився експеримент із виробничого навчання учнів старших класів (8-10) на базі промислових підприємств, колгоспів тощо [9, с. 31]. У 1954 р. було відновлено спільне навчання хлопців і дівчат у школах [136, с. 266]. Ідею реформування освітньої галузі було порушено на XX з'їзді КПРС (лютий 1956р.), що став могутнім імпульсом так званої «хрущовської відлиги» і констатував реалізацію загального обов'язкового семирічного навчання та створення умов для запровадження 10-річного навчання.

60-ті рр. – початок 70-х рр. XX ст. характеризувались підвищенням ролі педагогічної науки у виховній діяльності школи. Ряд постанов узаконив організаційно-педагогічні засади нової системи шкільної освіти. У схваленому постановою Ради Міністрів УРСР Положенні про восьмирічну школу (16 серпня 1960р.) визначено мету, завдання, організацію, структуру, основи навчально-виховної роботи, управління 8-

річною школою тощо. Перед нею ставилися такі завдання: комуністичне виховання (трудове, моральне, фізичне, естетичне, інтернаціональне); надання учням міцних основ загальноосвітніх і політехнічних знань; здійснення тісного зв'язку навчання з життям, підготовка до майбутньої трудової діяльності й до продовження середньої освіти на основі поєднання навчання із суспільно корисною продуктивною працею [86, с. 304]. У руслі реалізації основної мети директивного реформування – запровадження загальної середньої освіти, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР (відповідно ЦК КП України і рада Міністрів УРСР) оприлюднили постанову «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (10 листопада 1966р.) («Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР (8 грудня 1966р.), яка констатувала запровадження загального обов'язкового 8-річного навчання й водночас невідповідність рівня навчальної та виховної роботи загальноосвітньої школи зростаючим вимогам життя. Постанова задекларувала стратегічне завдання партійно-державних органів у галузі народної освіти – здійснити в основному до 1970 р. загальну середню освіту [156, с.2-8]. Фактично ця постанова узаконила розроблені провідними радянськими науковими структурами засади нового змісту освіти згідно з тогочасним розвитком науки з метою підвищення рівня освіченості і культури випускників загальноосвітньої школи, підготовки їх до життя і праці.

70-ті рр. XX ст. визначаються тенденцією частої зміни навчальних планів. Відповідно до статуту середньої загальноосвітньої школи, рішенням колегії Міністерства освіти УРСР (17 січня 1972р.) навчання в 1972/73 н.р. в загальноосвітній трудовій політехнічній школі з українською, російською та іншими мовами навчання мало здійснюватися за новим навчальним планом [236, арк. 45-48.].

Підсумки реалізації напряму реформування – запровадження загальної середньої освіти – підбили Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів

СРСР «Про завершення переходу до середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи» (червень 1972р.) і Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР (7 липня 1972р.), в яких поставлені завдання здійснити перехід на нові навчальні плани і програми, підручники; обладнати навчальні кабінети, вжити заходів для зміцнення матеріально-технічної бази шкіл тощо [157].

Загалом до позитивів цього періоду Л. Березівська відносить зростання мережі загальноосвітніх шкіл; закріплення законодавчо необхідного освітнього обов'язкового 10-річного терміну навчання; ґрунтовну науково-педагогічну розробку змісту шкільної освіти, зокрема початкової ланки; розвиток дидактичної науки, удосконалення методів навчання [7, с. 296]. Проте, як зазначає О. Савченко, із зростанням тривалості шкільної освіти «її зміст змінювався без наукового обґрунтування, за вказівками партії [169, с. 4]. Отже, Міністерство освіти, українська педагогічна наука були виконавцями загальносоюзної освітньої політики, у контексті якої функціонувала шкільна освіта, визначався її зміст в УРСР, що спричинило поглиблення кризи української школи, яка була залежна від загальносоюзних директив.

Таким чином, визначене обумовило необхідність комплексного підходу до здійснення педагогічної освіти батьків, який проявлявся, перш за все, в єдності цілей, завдань, змісту, форм і методів підготовки батьків до виховання дітей; в урахуванні соціально-економічних, організаційних, ідеологічних та інших чинників суспільного життя; у координації діяльності всіх установ, які займаються педагогічною пропагандою; в поєднанні педагогічної освіти з керівництвом педагогічною самоосвітою батьків і включенням їх у діяльність по вихованню дітей; в активному залученні громадськості на допомогу дошкільним закладам освіти і школі.

Проведене дослідження дозволило констатувати, що ідея педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. всіляко підтримувалась на державному рівні [234; 235; 237]. У 66 статті Конституції СРСР

зазначалось: «Сім'я знаходиться під захистом держави...Держава піклується про сім'ю шляхом створення і розвитку широкої мережі дитячих установ, організації і здійснення служби побуту і громадського харчування, виплати пільг багатодітним сім'ям, а також інших видів допомоги сім'ї» [94, с. 25]. В «Основних напрямках реформи загальноосвітньої і професійної школи» наголошувалось, що для поліпшення сімейного виховання необхідно розгортати систему педагогічного всеобучу батьків, ширше використовувати у поширенні педагогічних знань пресу, телебачення, усну пропаганду, можливості товариства «Знання»; активізувати діяльність комісій (рад) сприяння сім'ї та школи, підвищити дієвість роботи батьківських комітетів. Підкреслюється також, що трудові колективи покликані постійно тримати в полі зору виховання дітей, допомагати батькам у цій справі і суворо питати з них за хиби і недоробки в сімейному вихованні [128, с. 56]. Отже, основними положеннями радянської педагогіки й освітньої політики уряду досліджуваного періоду були взаємодія школи, сім'ї та громадськості; погодженість їх виховних зусиль і єдність вимог до дітей.

Успішна реалізація цих положень на практиці була можлива лише за умови відповідної педагогічної підготовки школи, сім'ї та громадськості до виконання виховних функцій, тобто за умови повсюдної реалізації педагогічної освіти. Таким чином, педагогічна освіта батьків була не тільки важливою педагогічною, але й соціально-політичною проблемою.

У ході аналізу Програм педагогічної освіти батьків Міністерства освіти, збірників наказів та інструкцій Міністерства освіти, матеріалів з'їздів КПРС, звітів керівних органів освіти, навчальних закладів і громадських організацій [94; 128; 234; 235; 237; 239; 241; 242; 245; 247; 248; 250] нами встановлено, що у 50-70-х рр. XX ст. в СРСР і, зокрема, в Україні була побудована ефективно діюча система педагогічної освіти батьків. Доказом цього є численні архівні документи, зокрема Постанова розширеного засідання правління Херсонського обласного відділення

товариства по розповсюдженню політичних і наукових знань УРСР від 24 листопада 1959 року, в якій відмічалось, що: «...за півтора року свого існування обласне відділення перетворилось на масову організацію, яка нараховує у своєму складі 60 груп членів товариства, в якому об'єднані понад 700 вчених, партійних, радянських і профспілкових працівників, вчителів, лікарів, інженерів і техніків... Кількість лекцій у м. Херсоні стрімко збільшується. Так, у 1957 році було прочитано 2700 лекцій, у 1958 році – 4030, і за 10 місяців 1959 року – 5723» [263, арк. 113-115].

Зауважимо, що координували діяльність системи педагогічної освіти батьків у досліджуваний період члени товариства «Знання», «Педагогічного товариства», Академія педагогічних наук СРСР, інститути удосконалення вчителів, педагогічні інститути, школи, позашкільні установи, дитячі заклади освіти, засоби масової комунікації: кіно, радіо, телебачення, періодична преса.

Члени товариства «Знання» і «Педагогічного товариства» читали лекції за заявками підприємств і установ; інститути удосконалення вчителів включали в план різноманітних курсів підвищення кваліфікації вчителів питання про педагогічну освіту батьків; педагогічні інститути відкривали на базі своїх навчальних закладів університети педагогічних знань для батьків свого мікрорайону. Академія педагогічних наук СРСР і її науково-дослідні інститути організовували педагогічні читання, відкривали університети педагогічних знань для батьків, викладачі цих інститутів виступали з окремими лекціями серед населення.

У контексті нашого дослідження цінним є досвід роботи товариства «Знання». Слід зазначити, що обласні організації товариства «Знання» разом з громадськими і державними установами брали участь у створенні народних університетів з різних галузей знань і, зокрема, з педагогічних знань для батьків; наданні науково-методичної допомоги в роботі шкіл трудової праці. Товариство являло собою громадсько-просвітницьку організацією об'єднаних на добровільних засадах громадян, які займались

лекційною та іншою інформаційно-просвітницькою діяльністю. Основними завданнями якого були: поширення інформаційно-просвітницьких знань, загальнолюдських і інших цінностей; участь у підвищенні загальноосвітнього та культурного рівня населення, формуванні нового педагогічного мислення, об'єктивному висвітленні питань історії; сприяння в організації і здійсненні безперервної освіти дорослих, особливо молоді, підвищення кваліфікації, оволодінні новими професіями і спеціальностями; інформування населення про проблеми розвитку України та країн світу; популяризація досягнень трудових колективів, окремих громадян тощо [250].

З огляду на наведене, слід зазначити, що товариство «Знання» у досліджуваній період сприяло реалізації різноманітних форм педагогічної пропаганди (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології) серед батьків та широких верст населення (вчителі, працівники дошкільних закладів освіти, молодь). Свідченням цього є план секції педагогічних наук Херсонського обласного відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань по організації педагогічної пропаганди у 1959-1960 н. р. (Додаток Б).

З метою покращення організації всіх форм пропаганди педагогічних знань об'єднували різні секції обласного відділення товариства «Знання»: педагогічну, молодіжну, медичну, держави та права, мистецтва. Приблизна тематика (Додаток В) лекторіїв для батьків, учителів, працівників дошкільних освітніх закладів, молоді затверджувалась на засіданнях педагогічних секцій обласного відділення товариства «Знання».

Отже, система педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. ХХ ст. в Україні являла собою не суму окремих заходів і методичних прийомів, а неперервний, цілеспрямований процес керівництва сімейним вихованням і взаємовідносинами батьків і дітей. Успішність практичної реалізації цієї системи була неможлива без єдиної структури й відповідної програми підвищення рівня педагогічної освіченості батьків [160, с.6].

Так, на початку 70-х рр. в багатьох областях республік СРСР і, зокрема, в Україні система педагогічної освіти батьків учнів загальноосвітньої школи реалізовувалась на основі нових програм, які розроблялись обласними відділами народної освіти. У 1974 році був виданий зразок програми педагогічної освіти батьків, який був видрукований як додаток до книги І.С. Мар'єнко «Організація і керівництво виховною роботою в школі» [115]. Відзначимо, що ця програма була рекомендована НДІ загальних проблем виховання АПН СРСР в якості зразкової. Особливістю цієї програми було те, що вона містила коло питань, які повинні були включатися в плани лекцій для батьків учнів кожного року навчання (Додаток Д).

Зазначимо, що на наш погляд, представлена програма мала деякі недоліки: відсутність матеріалу про виховання у школярів гуманності, про емоційне виховання у сім'ї; недостатнє відображення основ сімейної педагогіки як цілісної системи; надмірна популяризація питань ідейно-політичного виховання в умовах сім'ї. Однак загалом розроблена програма була безперечним кроком уперед у системі реалізації педагогічної освіти батьків у досліджуваний період.

Отже, у процесі становлення системи педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. ХХ ст. брали участь чисельні заклади й установи, але особливу роль у цьому процесі відігравала школа. Школа та сім'я в Радянській державі мали єдину мету – виховати всебічно розвинутих людей. Єдність цілей виховання у радянській школі та сім'ї визначалась необхідністю і можливістю їх плідної спільної роботи у вихованні дітей. Організуюча роль в установленні зв'язку із сім'єю належить школі як державному закладу. Єдність мети виховання в школі та сім'ї не виключає відмінностей у конкретних завданнях, що стояли перед ними. Так, у галузі розумового виховання завдання школи полягає в тому, щоб навчити дітей основам наук, розвивати їх мислення та мовлення, підготувати до практичної діяльності, а завдання сім'ї в цій справі – забезпечити умови для виконання

домашніх завдань, слідкувати за виконанням дітьми уроків, розширити їх кругозір. У наказі Міністерства освіти СРСР «Про стан та заходи покращення роботи органів народної освіти і педагогічних колективів шкіл з батьками учнів» особлива увага зверталась на необхідність «...організації постійного всебічного вивчення вчителями сімей учнів, як умов організації індивідуальної допомоги їм у вихованні і навчанні дітей» [174]. Провідна роль у цьому процесі відводилася вчителю, який повинен був належним чином підготовлений до організації роботи з батьками та громадськістю.

Організовуючи спільну роботу з сім'єю по вихованню дітей, школа враховувала відмінності в конкретних завданнях, що стоять перед нею і сім'єю в питаннях розумового, морального та фізичного виховання; відповідно до цього намічались заходи щодо залучення батьків до виконання цих завдань, щодо надання їм необхідної допомоги в удосконаленні сімейного виховання. Зазначимо, що допомога батькам з боку школи можлива тільки тоді, коли школа знає, що вона вимагає від учнів, і твердо висуває ці вимоги.

Єдність педагогічного колективу школи, єдність і твердість вимог до учнів є важливою умовою для встановлення правильних взаємостосунків школи і сім'ї.

Для організації правильних взаємостосунків школи і сім'ї необхідно досягнути усвідомлення батьками цілей і конкретних завдань виховання, налагодити взаємну інформацію про успіхи дітей у засвоєнні знань і про їх поведінку, досягнути злагожденості у виховному впливі на учнів, єдності обґрунтованих вимог, що висувають школяреві вчителі, колектив учнів та батьків, активної участі батьків у житті школи та класу [228].

Взаємостосунки вчителів та батьків будувались на основі взаємної поваги, що витікає з визнання значення спільної роботи вчителів та батьків

для успішного вирішення розв'язання виховання дітей у дусі радянської ідеології.

Учителі не тільки поширювали педагогічні знання серед батьків, не тільки навчали їх, як правильно виховувати дітей, але й самі навчались у батьків, вивчаючи цінний досвід сімейного виховання.

Водночас школа у досліджуваній період мала змогу вносити нове в побут сім'ї через учнів: сприяти підвищенню культури домашнього побуту, прищеплювати любов до книги, покращувати організацію «куточків школяра» у сім'ї, поширювати нові сільськогосподарські рослини на присадибних ділянках колгоспників, нові кімнатні рослини тощо.

Покращенню якості навчально-виховної роботи в школі і постановки правильного виховання у сім'ї сприяло поширення педагогічної пропаганди серед батьків, критика і самокритика при спільному обговоренні педагогами і батьками питань виховання дітей.

Критика і самокритика у взаємостосунках учителів та батьків мали свої особливості: і вчителі, і батьки повинні були мати на увазі, перш за все, завдання виховання дітей, пам'ятати про необхідність підтримувати авторитет учителя та батьків, не допускати того, щоб можливі непорозуміння між батьками та вчителями відображались на дітях.

Директор (завідувач) школи керував педагогічним колективом щодо роботи з батьками і особисто брав участь у ній. Він виступав із доповідями та лекціями на загальношкільних зборах батьків, проводив з ними індивідуальні бесіди, брав постійну участь у роботі батьківського комітету [228].

Готуючись до доповіді на загальношкільних батьківських зборах, директор ставив на обговорення педагогів і представників батьківської громадськості тези своєї доповіді. Після проведення зборів аналізував обговорення питань, висунутих на зборах, та робив практичні висновки,

спрямовані на покращення навчально-виховної роботи школи і зміцнення зв'язків школи з сім'єю; керував підготовкою лекцій та контролював їх.

Директор разом із завідувачем навчальної частини школи інструктував класних керівників щодо проведення класних батьківських зборів, допомагав їм правильно скласти план роботи з батьками, підготувати конспекти педагогічних бесід, лекцій (Додаток Ж) здійснював контроль шляхом відвідання батьківських зборів і перегляду протоколів батьківських зборів. Директор організовував облік роботи з батьками, збір та аналіз матеріалів, що відображали досвід роботи школи з батьками: конспектів педагогічних бесід, записів відвідання родин учителями, протоколів батьківських зборів тощо.

Директор школи виявляв турботу про облаштування вітрини чи «куточку для батьків» з ілюстрованими матеріалами щодо педагогічної пропаганди, керував діяльністю батьківського комітету, затверджуючи план його роботи, брав участь у засіданнях, допомагаючи організовувати роботу комісії.

Батьківський комітет школи був органом батьківської громадськості і покликаний сприяти школі в успішному розв'язанні навчально-виховних завдань. Батьківський комітет допомагав школі в здійсненні всезагального обов'язкового навчання, в організації педагогічної пропаганди серед батьків і в підвищенні відповідальності батьків за виховання своїх дітей. Батьківський комітет сприяв школі в спостереженні за виконанням школярами «Правил для учнів», в організації позакласних та позашкільних заходів. У коло діяльності батьківського комітету входило піклування про попередження бездоглядності і безпритульності дітей, про надання матеріальної допомоги учням, що потребують цього, турбота про господарський і санітарний благоустрій школи [228].

Батьківський комітет керувався в своїй діяльності затвердженням Міністерством освіти РСФСР «Положенням про батьківський комітет

початкової семирічної та середньої школи», постановами батьківських зборів і вказівками директора (завідувача) школи та педагогічної ради.

До складу батьківського комітету входили представники від батьків учнів кожного класу, що обирали відкритим голосування на класних батьківських зборах терміном на один рік. У школах із численністю класів до 10, від батьків учнів обиралось по 2 представники, а в школах із численністю класів вище 10 – по одному представнику. Директор (завідувач) школи входив до складу батьківського комітету.

Для виконання поточної роботи батьківський комітет обирав президію у складі голови, заступника голови, секретаря і 2-4 членів. У школах із кількістю класів менше 8, президія обиралась у складі голови, заступника голови і секретаря. Голова батьківського комітету був членом педагогічної ради школи.

Батьківський комітет, відповідно до положення, створював постійно діючі комісії: з педагогічної пропаганди, всезагального обов'язкового навчання, навчально-виховну, культурно-масову і санітарно-господарську.

Для виконання окремих завдань могли створюватися тимчасові комісії. Сприяння школи і здійснення завдань політехнічного навчання могло також здійснюватися вказаними вище комісіями.

Кожну комісію очолював зазвичай один із членів президії батьківського комітету.

Голова батьківського комітету, за допомогою директора школи, складав річний план роботи і представляв його на обговорення батьківського комітету для того, щоб розподілити роботу між усіма членами комітету.

Після цього керівники комісій складали плани своєї роботи, обговорюючи їх на засіданнях комісій.

На засіданнях батьківського комітету зазвичай обговорювали доповіді про роботу комісій та пропозиції щодо покращення їх діяльності,

питання проведення загальношкільних зборів батьків, участь у сприянні підвищенню успішності та покращення дисципліни учнів, організації літнього відпочинку дітей тощо.

Члени комісій забезпечували зв'язок школи з батьками щодо питань навчання та поведінки учнів.

Комісія з педагогічної пропаганди здійснювала допомогу школі щодо ходу лекцій та доповідей для батьків, залучала окремих батьків, що мали досвід виховання дітей, до повідомлень про свій досвід, повідомляла батьків про майбутні лекції, сприяла поширенню педагогічної літератури серед батьків, брала участь в організації випуску стінгазети для батьків як органу батьківського комітету школи.

Культурно-масова комісія допомагала школі у влаштуванні та організації свят, в організації дозвілля школярів під час канікул та інших позакласних та позашкільних заходах (відвідування кіно, театру і т.д.).

Важливим завданням комісії було залучення спеціалістів із середовища батьків до керівництва технічними гуртками учнів з метою сприяння здійснення завдань політехнічного навчання. Комісія залучала батьків до участі в роботі з піонерами і комсомольцями для виступу з доповідями, для проведення піонерських зборів.

Батьківський комітет міг брати участь в організації платних шкільних концертів, спектаклів та лекцій і розподілі отриманих засобів на надання допомоги учням, що цього потребували, організацію екскурсій тощо.

Таким чином, батьківський комітет у досліджуваний період, при правильній організації його діяльності, надавав суттєву допомогу школі у всіх напрямках її роботи.

Проведене нами дослідження дозволило констатувати, що в системі підготовки майбутніх учителів до роботи з батьками і громадськістю в педагогічних вишах України досліджуваного періоду було накопичено певний досвід. Так, кафедра педагогіки Дрогобицького педагогічного

інституту ім. І.Я. Франка ввела у 1979 році як обов'язковий для всіх факультетів спецкурс «Організація роботи школи з батьками та громадськістю». До програми спецкурсу входили 4 теми: «Основи сімейного виховання», «Завдання і методика роботи школи з батьками та громадськістю», «Роль школи в підготовці старшокласників до створення сім'ї і виконання майбутніх батьківських виховних функцій», «Огляд педагогічної літератури та розробок заходів, присвячених роботі з батьками» [147].

Підкреслимо, що особлива роль у процесі підготовки студентів до організації роботи з батьками і громадськістю в педагогічних вишах належала педагогічній практиці.

Так, студенти III-IV курсів Вінницького педагогічного інституту, перебуваючи на педагогічній практиці в школах, читали лекції для батьків, проводили з ними індивідуальні бесіди. Проблеми сімейного виховання студенти IV курсу вивчали на семінарських заняттях з курсу «Робота класного керівника», де висвітлювались такі основні питання: причини суперечностей між школою і сім'єю, індивідуальні та колективні форми роботи з батьками, методика підготовки і проведення батьківських зборів, конференцій тощо. Викладачі кафедри педагогіки Вінницького педагогічного інституту були закріплені за факультетськими педагогічними загонами. Вони надавали практичну допомогу студентам у роботі з батьками, проводили консультації для тих, хто працює в педагогічних загонах при школах, ЖЕКах, дитячих кімнатах міліції.

Аналогічна робота у досліджуваний період проводилась і в Херсонському педагогічному інституті, де студентам, які шефствували над дітьми, що перебували на обліку в інспекції у справах неповнолітніх, методичну допомогу надавали викладачі кафедри педагогіки і психології. Викладачами цієї кафедри були підготовлені і видані наступні методичні рекомендації: «Організація і планування роботи з батьками», «Питання роботи школи з сім'єю», «Вчитель і батьки», «Поєднання групових та

індивідуальних форм роботи у діяльності університетів педагогічних знань для батьків» [147], які допомагали майбутнім учителям оволодівати необхідними знаннями, уміннями і навичками з питань організації роботи школи з батьками та громадськістю.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу досвід Запорізького педагогічного інституту, де у досліджуваний період підготовка студентів до роботи з батьками учнів здійснювалась в університеті громадських професій на дворічному факультеті по підготовці ректорів і директорів університетів педагогічних знань для батьків.

Так, студенти Івано-Франківського педагогічного університету необхідні знання з підготовки до роботи з батьками у досліджуваний період отримували у педагогічному клубі «Ватра», де організовувались зустрічі з передовими класними керівниками шкіл міста й області, представниками батьківських комітетів, керівниками комісій сприяння школі і сім'ї на підприємствах та установах.

Таким чином, у 50-70-х рр. ХХ ст. в Україні одним із дієвих чинників становлення системи педагогічної освіти батьків була підготовка майбутніх учителів до організації роботи з батьками та громадськістю. Педагогічні навчальні заклади готували студентів не тільки до навчання та виховання дітей, а й до змістовної роботи з їхніми батьками та громадськістю, спрямованої на виховання всебічно розвиненої особистості.

Слід зазначити, що у досліджуваний період пропаганда педагогічних знань серед батьків та громадськості була важливою складовою ідеологічної роботи партійних, радянських, профспілкових і комсомольських організацій. Одним із пріоритетних напрямів діяльності партійних організацій у системі координації зусиль школи, сім'ї і громадськості була робота з активом. Райкоми, міськкоми партії орієнтували партійні, профспілкові і комсомольські організації, керівників шкіл на правильний підбір складу батьківських комітетів, рад сприяння

сім'ї і школі, комісій у справах неповнолітніх, рад дитячих кімнат і, в першу чергу, їх керівників.

Рада (комісія) сприяння сім'ї та школи – громадський орган, створюваний профспілковими організаціями та жіночими радами на підприємствах та установах, організаціях з ініціативи шкіл і відділів народної освіти з метою здійснення зв'язків школи, сім'ї і громадськості у вихованні підрастаючого покоління.

Рада обиралась загальними зборами підприємства, установи строком на 2 роки. Кількість членів встановлювалась у межах від 5 до 25 осіб, залежно від кількості працівників колективу. На великих підприємствах поряд із головною радою створювались ради у підрозділах. Із складу ради обирались голова, заступник і секретар. Рада сприяння сім'ї та школи пропагувала кращий досвід сімейного і громадського виховання, влаштовувала виступи, консультації за участю педагогів, психологів, лікарів, правоохоронців. Радою підтримувались тісні зв'язки зі школами, в яких навчалась основна частина дітей робітників і службовців. Їм надавалась допомога у поліпшенні матеріально-технічної бази, умов навчання і виховання дітей, зокрема, в удосконаленні трудового виховання й профорієнтації, в організації дозвілля тощо. Рада сприяння сім'ї та школи допомагала у здійсненні спортивно-оздоровчої роботи серед дітей, надаючи з цією метою спортивні майданчики, спортзали, стадіони та інші споруди і приміщення підприємства школярам, а також організовуючи бази відпочинку, оздоровчі табори для дітей працівників і службовців.

Рада сприяння сім'ї та школи приділяла особливу увагу роботі з батьками, спрямовану на підвищення їх відповідальності за виховання дітей. У разі необхідності вживались заходи з надання практичної допомоги окремим сім'ям. У полі зору Ради сприяння сім'ї та школи перебували і підлітки, що працювали на цьому підприємстві. Рада турбувалась, щоб ті з них, хто не має середньої освіти, продовжили навчання у вечірніх школах, заочно навчались у технікумах, набули

професії. Ефективною формою виховання підлітків було посвячення в робітничий клас, вступ до профспілки, урочисте вручення першої заробітної платні тощо.

Зазначимо, що успіх діяльності Ради сприяння сім'ї та школи залежав від тісної взаємодії зі школами, де навчались діти робітників та службовців, і активності членів ради, її опори на трудовий колектив і громадськість.

Сьогодні через глибоку економічну кризу Ради сприяння сім'ї та школи на підприємствах припинили своє існування. Проте доцільність їх діяльності підтвердила практика. Тому, ми вважаємо, що відновлення їх роботи з ініціативи батьків чи профспілкових організацій, жіночих рад є вкрай необхідним.

Підкреслимо, що велику увагу у досліджуваний період партійні організації приділяли питанням навчання громадського активу, оволодіння ними необхідними педагогічними знаннями. З цією метою проводились семінари, конференції, вечори запитань і відповідей та ін. з різними категоріями громадського активу, на яких питанням педагогіки і психології дитячого віку приділялась особлива увага. Свідченням цього є цикл вечорів запитань і відповідей (6 вечорів) при Херсонському домі партійної просвіти (1960 р.), де обговорювались такі важливі проблеми:

1. Питання перебудови школи у світлі сучасних завдань виховання.
2. Про роль особистого прикладу й авторитету батьків у вихованні дитини.
3. Фізичне виховання і зміцнення здоров'я дитини (викладач фізичної культури, лікар, працівник дитячої спортивної школи).
4. Атеїстичне виховання дітей.

Як виховати у дітей дисципліновану культурну поведінку. Трудове виховання школярів.

Школа і громадські організації, в свою чергу, були зв'язані між собою завдяки роботі організаторів позакласної і позашкільної роботи.

Відповідну педагогічну підготовку організатори позакласної і позашкільної роботи отримували в інституті удосконалення вчителів на курсах і семінарах, де розглядались питання взаємодії педагогічних колективів з громадськими організаціями з виховання школярів.

Слід підкреслити, що у досліджуваній період педагогічні колективи використовували різноманітні форми зв'язку школи з сім'єю:

1. Відвідування батьків класними керівниками, адміністрацією школи.
2. Запрошення батьків у школи для бесіди з ними.
3. Збори батьків по класах, робота класного батьківського активу.
4. Загальношкільні збори батьків.
5. Збори батьків-активістів і батьків важких дітей.
6. Робота батьківського комітету школи і його комісії; робота ради батьків.
7. Організація масової педагогічної пропаганди (лекторії для батьків, конференції з питань виховання дітей в сім'ї, обладнання стенду «Для вас, батьки», читання вчителями лекцій на педагогічні теми на підприємствах).
8. Звернення до батьків у зв'язку з підготовкою до екзаменів і нового навчального року.
9. Щоденник учня як форма зв'язку з батьками учня.
10. Звернення школи за допомогою у партійні і профспілкові організації підприємств, в яких працюють батьків учнів.
11. Чергування батьківської громадськості у школі і мікрорайоні школи.
12. Залучення батьків до оснащення навчальних кабінетів [205, с. 2].

Поняття «робота школи з батьками» включає різноманітні за змістом і формою види діяльності серед батьків: школа поширювала педагогічні знання серед батьків (вела педагогічну пропаганду), проводила ознайомлення з умовами і постановкою виховання в сім'ях учнів,

узагальнювала і використовувала цінні виховні прийоми, що застосовувались батьками, надавала практичну допомогу в покращенні виховання дітей у сім'ї, залучала батьків до активної участі у розв'язанні конкретних завдань навчання і виховання школярів [228].

Школа брала активну участь у боротьбі за здоровий побут сім'ї, за подолання релігійних забобів. Учителі були пропагандистами політичних і наукових знань серед населення, у тому числі і серед батьків, приділяючи при цьому серйозну увагу науково-атеїстичній пропаганді.

Уся ця різноманітна діяльність проводилась директором, завідувачем навчальною частиною школи, класними керівниками, вчителями, при активній участі батьківської громадськості, у формах колективної та індивідуальної роботи з батьками.

До числа колективних форм роботи з батьками належали: загальношкільні та класні збори керівників, лекції для батьків, групові консультації.

Індивідуальна робота з батьками здійснювалась у формі бесід та консультацій, що проводились як у школі, так і вдома.

Різнноманітні види та форми роботи школи з сім'єю тісно взаємопов'язані між собою, вони доповнювали один одного. Так, наприклад, ознайомлення вчителів з умовами сімейного виховання тісно пов'язано з педагогічною пропагандою; питання, що обговорювались на зборах батьків, пояснювались в індивідуальних бесідах тощо.

На загальношкільних зборах батьків керівники школи знайомили їх із підсумками навчально-виховної роботи і з найближчими завданнями по вихованню дітей. Батьки обговорювали поставлені питання, вносили пропозиції щодо покращення навчання і виховання школярів, покращення роботи батьківської громадськості.

Збори батьків проводились за участю директорів шкіл і класних керівників. Як правило, у кінці року у зв'язку із закінченням навчальних занять в різні терміни влаштовувались збори батьків учнів (I-III класів, IV

класів, V-VI класів, VII-IX класів, X класів), на яких підбивались підсумки роботи й обговорювались завдання батьків щодо організації літнього відпочинку дітей, підготовки дітей до нового навчального року.

У сільських школах, де навчались діти, що проживали в різних селах, збори батьків іноді проводились не в школі, а за місцем їх проживання.

З метою поширення педагогічних знань для батьків читались лекції з питань виховання дітей у сім'ї. Тематика лекцій планувалась на основі тих завдань, над розв'язанням яких працювали педагогічний колектив, виховуючи учнів разом із сім'єю, з урахуванням запитів батьків.

Ось зразки тем лекцій для батьків: «Завдання школи і сім'ї у вихованні дітей», «Завдання політехнічного навчання в середній школі і участь сім'ї у їх вирішенні», «Турбота сім'ї про всебічний розвиток фізичних та розумових здібностей дітей», «Моральне виховання в сім'ї», «Виховання радянського патріотизму та інтернаціоналізму», «Трудове виховання школяра в сім'ї», «Виховання в школі і сім'ї свідомої дисципліни в учнів», «Як допомагати дітям добре вчитися», «Труднощі в практиці сімейного виховання і шляхи їх подолання» тощо.

Школа сприяла поширенню педагогічної літератури серед батьків. Для пропаганди педагогічних знань використовуються плакати, репродукції з картин, діапозитиви, кінофільми, театр, організовувались виставки.

Питання, висвітлені на загальношкільних зборах і в лекціях для батьків, більш детально і конкретно, відповідно до вікових особливостей учнів, розглядались на класних зборах батьків.

План проведення класних батьківських зборів, із зазначенням тематики педагогічних бесід, в I-IV класах складався вчителем класу, а в V-X класах – класним керівником на основі плану навчально-виховної роботи з учнями цього класу. Питання для обговорення на батьківських

зборах, теми педагогічних бесід учитель, класний керівник намічав, виходячи з конкретних завдань навчально-виховної роботи з учнями.

У зборах батьків учнів V-X класів, окрім класного керівника, брали участь учителі, що викладали у цьому класі: вони повідомляли батькам про якість знань учнів зі своїх предметів, давали поради, як допомогти дітям краще вчитися.

Зазначимо, що про виправлення недоліків у поведінці окремих учнів, про недоліки в їх навчальній роботі говорилося, як правило, не на класних зборах, а в індивідуальній бесіді з тими батьками, яких ці питання безпосередньо стосувались. Така бесіда не соромила батьків, дозволяла класному керівнику ближче підійти до них, допомогти усунути допущені помилки у вихованні дітей.

Індивідуальні бесіди з батьками, що проводились як у школі, так і сім'ї, допомагали встановити узгоджений виховний вплив на дитину школи і сім'ї. Іноді класний керівник, директор або завідувач навчальної частини школи запрошував батьків зайти до школи для бесіди. Такі запрошення не повинні були бути пов'язані у свідомості батьків з тими або іншими вчинками, що здійснені школярем. Запрошували батьків у школу для того, щоб домовитися, як допомогти сину або доньці краще навчатися, як подолати недоліки в їх поведінці.

У школах встановлювались спеціальні дні та години прийому батьків, коли кожен із них міг зайти в школу, порадитися із директором, завідувачем навчальної частини, класним керівником та вчителями про питання виховання й навчання дітей.

Отже, використання зазначених форм роботи сприяло встановленню більш тісного контакту з батьками учнів, та спонукало їх до активної допомоги школі у вихованні дітей.

Таким чином, у ході наукового пошуку нами встановлено, що у досліджуваний період існувала єдина педагогічна стратегія впливу на дитину: у сім'ї – батьки, у школі – вчителі, у піонерській організації –

ватажки, за місцем проживання – громадські вихователі тощо. Робота громадських організацій сприяла розповсюдженню педагогічних знань серед батьків, підвищенню уваги батьків до проблем виховання дітей і підлітків, покращенню взаємозв'язку школи, сім'ї і громадськості, появі нових форм роботи у кожній з цих ланок.

2.2. Інноваційні підходи до педагогічної освіти батьків у науковому доробку В. Сухомлинського

Значним явищем на ниві педагогічної освіти і культури батьківського загалу стала наукова і практична діяльність В. Сухомлинського. Проблему педагогічної освіти батьків відомий український педагог сприймав і досліджував детально, суттєво, комплексно. Вона знайшла вичерпне висвітлення на сторінках його творів («Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» (1971р.), «Сто порад учителеві» (1976р.), «Павлиська середня школа» (1969р.), «Батьківська педагогіка» (1978р.), «Мудрість батьківської любові» (1988р.) та ін.). Велика заслуга відомого педагога полягає у тому, що він з наукових позицій розкрив сутність поняття педагогічної освіти батьків, окреслив площину її практичної реалізації.

Василь Сухомлинський обґрунтував значення педагогічної освіти батьків у виконанні провідної функції сім'ї – виховної. Зокрема, зазначав на психологічних, педагогічних знаннях, практика яких дає змогу на високому рівні, з урахуванням досягнень науки і практики виховувати підростаюче покоління в умовах сім'ї. Учений наголошує, що освіта батьків – це цілеспрямована «діяльність» [200, с. 535-536].

В. Федяєва доводить, що за В. Сухомлинським «Педагогічна освіта батьків» включає низку компонентів: розуміння й осмислення

відповідальності батька і матері за виховання дітей; сукупність знань про закони їх розвитку, виховання і навчання; практичні вміння організації життя і діяльність дитини в сім'ї, зв'язок з іншими виховними інституціями (дошкільні та позашкільні заклади, школи)» [213, с. 188].

Проблему реалізації педагогічної освіти батьків В. Сухомлинський відносив до найскладніших і найважчих, адже завдання, які висуває життя перед школою, стають настільки складними, що без спеціальної педагогічної підготовки всього суспільства і насамперед батьків зусилля вчителів, якими б значними вони не були, виявляються недостатньо ефективними. Всі шкільні проблеми стоять і перед сім'єю, всі труднощі, які виникають у складному процесі шкільного виховання, сягають своїм корінням у сім'ю [197, с.86].

В. Сухомлинський був твердо переконаний, що успіх виховання дітей у сім'ї залежить від рівня освіченості батьків і реалізація цього завдання багато в чому визначається опікою школи, громадськості від чіткої, науково виваженої, спланованої та організованої їх (батьків – І. Єсьман) підготовки до такої роботи. У своєму термінологічному визначенні вчений розкрив усю глибину і важливість такої роботи.

Водночас у процесі реалізації педагогічної освіти батьків школа має багато серйозних труднощів. «Багато батьків, констатує В. Сухомлинський, зовсім не знають, як правильно виховувати юних, формувати їх характер, погляди, звички, в чому полягає цей процес. Безперечно, – наголошує він далі, – нема батьків, які б не хотіли, щоб їхні діти вирости хорошими людьми, чесними трудівниками, корисними суспільству. Але біда в тому, що не всі вміють це робити» [187, с. 235].

Той факт, що члени батьківського загалу різняться за освітою, рівнем сформованості умінь і навичок виховувати дітей, обсягом психолого-педагогічних, фізіологічних, гігієнічних, правових знань, педагогічних здібностей, потребує диференційованого підходу до педагогічної освіти окремих груп населення.

Учений наполягав на тому, що у реалізації педагогічної освіти батьків слід дотримуватися певної системи і послідовності. Така система була чітко вибудована з урахуванням індивідуальних, фізіологічних, психологічних, розумових здібностей дітей. За В. Сухомлинським, батькам учителі мали донести ці елементарні знання, тобто допомогти батькові й матері здійснити діагностику розвитку власної дитини з подальшим плануванням необхідної роботи щодо розвитку дитини, стимулювати її до нових успіхів і досягнень, не гальмувати, а спрямовувати на подальші успіхи. При цьому, така система педагогізації родини розвивала конкретні шляхи, форми, методи, прийоми, засоби сімейного виховання й етапом за етапом наповнювала життя сім'ї, дитини, школи новими досягненнями. І одне з провідних завдань такої системи – освіта батьків, яка полягала у визначенні й досягненні мети виховання дітей та молоді.

Але наявність у батьків необхідного мінімуму педагогічних знань далеко не завжди забезпечує успішність їх використання. В. Сухомлинський розглядав їх лише як інтелектуальну основу для формування у людини здатності керуватися цими знаннями у реальному процесі сімейного виховання, знаходити і використовувати адекватні ситуації, методи і прийоми виховного впливу. Розвиток і удосконалення цих умінь відкриває шлях до майстерності, вершиною якої відомий педагог уважав педагогічну мудрість. Досягненню цієї вершини, безперечно, сприяє ефективна організація педагогічного всеобучу батьків. Аналіз праць В. Сухомлинського, планів організації такої роботи у Павлівській школі дає змогу говорити і про таку важливу складову педагогічної освіти, як спрямування батьків на навчання, на прагнення пізнання нового шляхом самоосвіти; зокрема постійну роботу з науковою літературою, педагогічною пресою тощо. При цьому керований Василем Олександровичем колектив працював над стимулюванням батьків до самостійного оволодіння знаннями. Робота Павлівської школи спрямовувала педагогічний колектив, батьківський загаль до пошуку нових

форм роботи, вчителі працювали над тим, щоб отримання батьками нових знань у галузі сімейної педагогіки стало внутрішньою потребою [196].

Звичайно, не всі батьки здатні на такий злет. Адже вони різняться між собою освітою, обсягом загальних, педагогічних, психологічних, правових знань, сформованістю умінь активно сприяти розвитку духовного світу своїх дітей. Але простір для підвищення рівня підготовки їх до виконання своїх виховних функцій завжди відкритий, було б лише бажання якомога краще їх виконувати.

Для В. Сухомлинського любов до дитини і педагогічна освіта батьків – поняття нероздільні. На питання, якою має бути батьківська любов, педагог відповідає: «Батьківська любов повинна бути такою, щоб у дитини пробуджувалась чутливість серця до навколишнього світу, до всього, що створює людина, що служить людині і, звичайно, насамперед до самої людини. Я твердо переконаний, що виховання людського благородства в дитячому серці починається з максимального олюднювання її ставлення до людей, одухотворення цього ставлення чистими, високими почуттями поваги до людини, і насамперед поваги до матері і батька» [187, с.145].

Окрему увагу приділяв учений характеристиці культури прояву любові батьків до дітей. Брак її веде до негараздів і прорахунків. Там, де немає мудрості батьківського виховання, наголошував педагог, любов матері і батька до дитини нівечить її. Про вкрай низький рівень педагогічної освіти батьків свідчать, за В. Сухомлинським, прояви таких різновидів нерозумної батьківської любові, як любов замилювання, любов деспотична і любов відкупна.

Кожен з означених різновидів має свої вади, тому в процесі педагогічної освіти батьків вкрай важливо на конкретних прикладах довести, яку велику шкоду приносить дітям любов замилювання, любов деспотична, любов відкупу.

Останньому В. Сухомлинський надав особливої ваги. «Добитися того, щоб батько і мати як вихователі виступали в єдності – це означає навчити мудрості материнської і батьківської любові, гармонії доброти і суворості, ласки і вимогливості» – виводить педагог із свого багаторічного науково-практичного досвіду.

Любов замилювання В. Сухомлинський розглядав як «найсумлінніше, що можна собі уявити у стосунках батьків і дітей». Сліпа любов батька й матері розбещують душу дитини насамперед тим, що, не знаючи впину своїм бажанням, вона дерзає на все, не рахуючись при цьому ні з чим. Таку сліпу батьківську любов педагог суворо засуджує, адже, як попереджав ще Ж.-Ж. Руссо, несхибний спосіб зробити дитину нещасною – ні в чому їй не відмовляти. В. Сухомлинський глибоко переконаний, що дитина повинна зростати в атмосфері взаємної турботи і взаємних обов'язків. Життя дітей у сім'ї і школі відомий педагог радив будувати так, щоб культивувати у них розвиток потреби творити добро, обирати особистісно і суспільно значущі цілісні орієнтири власної життєдіяльності, рахуватися з бажаннями інших людей, робити моральний вибір не за мотивами егоїзму, а за критеріями справедливості і добра. Дитяче «хочу», зумовлене такими критеріями і потребами, відкриває шлях до формування кращих людських якостей.

Застерігає В. Сухомлинський батьків від ще одного різновиду нерозумної батьківської любові – любові деспотичної. Ґрунтом, на якому вона проростає та розвивається, видатний педагог уважав загальне і педагогічне безкультур'я батьків. «Важко уявити собі щось огидніше, ніж ця деспотична захопленість владою людини над людиною. Чим більше в людині безкультур'я, неуцтва, грубощів, – писав В. Сухомлинський, – тим небезпечнішим стає в її руках найгостріший і найпотрібніший у вихованні інструмент – батьківська влада. Невміння користуватися цим інструментом перетворює того, хто повинен бути для дитини найближчою, найріднішою,

найдорожчою людиною, – батька і матір, – у деспота, а життя дитини – в пекло, в безпросвітну тьму» [187, с.142].

Батьківська влада має заохочувати, одухотворяти внутрішні духовні сили дитини, стверджував В. Сухомлинський. «Поважайте дитяче бажання бути хорошим, – закликав він батьків, – бережіть його як найтонший рух людської душі, не зловживайте своєю владою, не перетворюйте мудрості батьківської влади в деспотичне самодурство» [187, с.143]. Останнє, переконує В. Сухомлинський, виганяє найважливіший душевний рух, який у нормальних сім'ях є джерелом добра, розумної стриманості і поступливості дітей, цей рух душі – ласка [187, с. 142].

Не меншої шкоди наносить третій різновид нерозумної батьківської любові, яку В. Сухомлинський називав любов'ю відкупу, чи відкупною любов'ю. Виявляють її повною мірою ті батьки, які переконані, що їх обов'язок перед дітьми полягає у тому, щоб забезпечити матеріальні потреби дітей. Мовляв, у них усе є, чого їм ще треба. Любов до дитини, міру її вони визначають кількістю матеріальних витрат. Такі батьки, на думку В. Сухомлинського, страждають морально-емоційною товстошкірістю. Дітей у такій сім'ї оточує атмосфера духовної порожнечі і убогості, серцю їх недоступні ласка, співчутливість, жалість, милосердя. Щодо цих дітей педагог вважає виховний обов'язок школи особливо великим: «вони мають пройти в стінах навчального закладу спеціальну школу виховання почуттів, насамперед почуттів, насамперед таких, як ласка, співчутливість, жалість, милосердя» [187, с. 144].

Характеризуючи основні ознаки відкупної любові, В. Сухомлинський виходив із того, що носієм її є лише невелика кількість батьків, але вважав її загрозою реальною. Ще більш відчутною вона стала сьогодні, коли у зв'язку з різкими змінами соціально-економічних умов життя та ціннісних пріоритетів у більшості сімей значно, підвищилась кількість батьків, які не тільки виявляють свою любов до дітей за допомогою коштовних подарунків та престижних речей, але й намагається

утвердити в свідомості і поведінці своїх дітей установку на матеріальне збагачення, прагматизм і раціоналізм. З огляду на те, що такі наміри і орієнтири властиві сьогодні значній частині молоді пересторога, висловлена В. Сухомлинським, звучить дуже слушно. До неї варто прислухатися як батькам, так і педагогам, особливо тим, хто має справу з організацією батьківського всеобучу.

Любові змилювання, деспотичній любові, відкупній В. Сухомлинський протиставляв любов вимогливу, яка заснована на повазі до дитини, знанні її інтересів, розвитку її гуманістичних прагнень.

Умовами удосконалення педагогічної освіти батьків В. Сухомлинський уважав соціальну єдність із життям народу; узгодженість виховних впливів і дій батька і матері, спільну працю батьків і дітей; створення сприятливого емоційного клімату та доброзичливих взаємин у сім'ї.

Материнське і батьківське виховання має формуватися на таких засадах, як установлення культу матері і влади батька; поєднання в ставленні батьків до дітей любові і волі, вимогливості і доброти; якомога раніше залучення дитини до праці, перетворення її в невід'ємний елемент життя дитини; піклування про її високі духовні ідеали, ціннісні орієнтації та гуманістичні переконання.

Звертаючись безпосередньо до батьків, видатний педагог наголошував: «Сім'я стає могутньою виховною силою, що облагороджує наших дітей лише тоді, коли ви, батьку й мати, бачите високу мету свого життя, живете в ім'я високих ідей, що підносять звеличують вас у очах ваших дітей... висока мета вашого родинного життя – втілити все краще, що створене людством, у ваших дітях. Адже живемо ми для дітей, адже всі наші найвищі святині – Батьківщина, народ, патріотичний обов'язок, подвиг життя нашого в ім'я блага людей – усе це наповнюється плоттю і кров'ю, живим диханням і мудрістю у наших дітях» [187, с. 157-158].

Із вищезазначеного витікає, що систему педагогічних положень, доказів, вимог і рекомендацій щодо сімейного виховання В. Сухомлинський об'єднав по суті навколо одного питання – педагогічної освіти батьків.

На нашу думку, він став саме тим вітчизняним ученим, який не тільки теоретично обґрунтував необхідність реалізації педагогічної освіти батьків, пропагував її, але й цілеспрямовано шукав і знаходив творчі форми роботи, апробував їх, удосконалюючи форми і методи.

По широті діапазону і глибині впливу на слухачів керована В. Сухомлинським школа для батьків не мала аналогів у країні. Багато застосовуваних у ній форм і методів батьківського всеобучу до цього часу є неперевершеними і заслуговують наслідування і поцінування.

Система роботи з батьками склалася у Павлівській школі не відразу. Почали з традиційних форм і методів її організації: епізодично скликали батьківські збори, проводили бесіди з батьками в школі і дома. Зв'язок із сім'єю здійснюється також через батьківський комітет. Недостатня ефективність цих розрізнених дій спрямувала пошуки В. Сухомлинського і його однодумців на створення й організацію діяльності єдиного батьківського колективу. Адже, якщо діти навчаються і виховуються в одній школі, значить, і у їхніх батьків знайдуться спільні інтереси, які слугуватимуть основою створення єдиного батьківського колективу.

Організацію його почали з головного питання, яке, як правило цікавить усіх батьків: опанування методів контролю за виконанням учнями домашніх завдань. Йому була присвячена спеціальна загальношкільна батьківська конференція, проведенню якої передувала копітка робота вчителів по вивченню реального стану навчальної домашньої підготовки школярів.

Відомості, зібрані педагогами в ході перевірки учнівських домашніх робіт та під час відвідування учнів на дому було узагальнено і доведено до відома батьків разом із порадами стосовно того, як допомогти дітям

удосконалити уміння і навички самостійної пізнавальної діяльності. Відповіли вчителі і на запитання батьків, уважно поставилися до висловлених зауважень.

Наприкінці першого півріччя було проведено другу загальну батьківську конференцію. На ній вчителі повідомили аудиторію не тільки про зміни на краще, які було зафіксовано у домашній підготовці учнів, але і загострили увагу на невирішених проблемах, організували обмін досвідом здійснення контролю за виконанням учнями домашніх завдань, організації самостійної пізнавальної діяльності дітей. Друга конференція, як і перша, отримала назву наукової, адже робота на ній була організована на рівні досягнень педагогічної науки, у світлі здобутків її кращих представників.

Виступи батьків на цій та інших двох конференціях, які були проведені до кінця навчального року, показали, що батьківський загал почав жити єдиними цілями і прагненнями з колективом педагогів. Зміцнювали цей зв'язок День батьків, який було започатковано в усіх класах у кінці жовтня та щомісячна стіннівка «Сім'я і школа – орган батьківського комітету».

Подальші пошуки удосконалення педагогічної освіти батьків були пов'язані з організацією батьківської школи. Ми в Павлишах, – зауважував педагог, – вивчаємо і знаємо духовне життя кожної сім'ї, але це лише початок щільно-сімейного виховання. За моїм глибоким переконанням, педагогіка повинна стати наукою для всіх – для вчителів і для батьків. І ми прагнемо дати кожному батькові мінімум педагогічних знань. Для цього у нас є батьківська школа, куди батьки записуються за два роки до вступу їхньої дитини в школу, відвідуючи потім заняття до закінчення нею середньої школи. Курс педагогіки і психології в батьківській школі розраховано на 250 годин (до речі, це значно більше, ніж будь-який інститутський курс [196, с. 42-43]).

Діяльність по підвищенню рівня педагогічної освіти батьків В. Сухомлинський розглядав як спільну роботу учителів і батьків, кінцевою метою якої є гармонійно розвинена людина: «Найважче полягає у тому, – підкреслював він, щоб батько і мати разом з нами бачили, розуміли духовний світ своєї дитини, вміли розібратися в причинах і наслідках, осмислити виховання як цілеспрямовану працю» [197, с.88].

«Заняття батьківської школи, зауважував В. Сухомлинський, перетворилось би в пусте гаяння часу, якби воно не було нашим колективним роздумом: як ми уявляємо ідеал виховання, на яку сходинку нам пощастило підняти своїх вихованців, наша конкретна виховна праця і її практичні результати; як запобігти можливим помилкам і до чого вони можуть призвести хороших вихователів» [197, с.88]

Уражає широта діапазону педагогізації батьківського загалу Павлівської школи. В остаточному вигляді система склалася так. До першої групи ввійшли молоді подружжя, які ще не мали дітей. У процесі занять майбутніх батьків навчали мудрості сімейного життя, культурі родинних відносин, психологічній і практичній готовності до виконання батьківських обов'язків, усвідомленню високої значущості батьківської місії.

Другу групу складали батьки дошкільнят. Необхідність спеціальної підготовки цієї категорії батьків В.О.Сухомлинський пояснював тим, що саме у сім'ї діти відповідного віку проходять материнську школу морального, розумового, естетичного розвитку, оволодівають умінням жити серед людей і для людей. На заняттях батьків цієї групи учили як розвивати пізнавальні інтереси, допитливість, розумові здібності дошкільнят, їх почуття які попри всі сумніви, з трьох-чотирьох років потрібно виховувати у праці. У план навчання входили спеціальні лекції, такі, як: «Мати і дочка», «Батько і син», «Перші норми моральної культури дітей» та ін. Важливу роль у процесі педагогічної підготовки батьків дошкільнят відігравали також семінари, практикуми, колективні бесіди і

обговорення, застосовувалися різні форми індивідуальної роботи з батьками.

Педагогічна підготовка батьків дітей дошкільного віку здійснювалася в окремих групах для батьків учнів початкових, середніх і старших класів. Уявлення про глибоку ґрунтовність педагогічної підготовки батьків засвідчує хоча б той факт, що діти у своїй школі навчалися десять років, а батьки у своїй – тринадцять. І до того ж відвідуваність занять у батьківській школі була, як правило, стопроцентною, не дивлячись на те, що проводились вони досить часто: двічі на місяць.

Школа послідовно, від одного періоду розвитку школярів до іншого, навчала батьків мистецтву виховання, допомагала їм разом зі своїми дітьми підніматись з однієї сходинки загального і педагогічного розвитку на іншу, удосконалюючи при цьому свою виховну майстерність.

Педагогічна освіта батьків не обмежувалася повідомленням теоретичних відомостей. Батьки отримували практичні поради і рекомендації щодо вирішення складних проблем сімейного виховання. На заняттях практикувались розв'язання практичних завдань, аналіз проблемних ситуацій, гра, яка в основному застосовувалася з метою корекції стосунків між батьками і дітьми і відзначалася значною силою емоційного впливу на її учасників. У практиці роботи В. Сухомлинського ми знаходимо нові на той час форми педагогізації батьків – педагогічні практики, консилиуми, а також цілісну програму педагогічного всеобучу з першого по десятий клас включно. Результати аналізу досвіду В. Сухомлинського дозволяють виявити головні шляхи взаємодії школи і сім'ї у вихованні дітей. Це узгодженість у діях, безпосередня участь батьків в реалізації виховних завдань школи, розширення і удосконалення форм взаємодії сім'ї і школи.

Згідно з В. Сухомлинським, робота школи має відповідати таким вимогам:

- чітка організація педагогічної освіти батьків, яка має поєднувати масові, групові та індивідуальні форми педагогічного впливу на батьків;
- диференційованість змісту освіти батьків з урахуванням вікових особливостей та рівня педагогічної культури батьків;
- практична спрямованість змісту усіх занять;
- зацікавленість учителя у реалізації завдань підвищення рівня педагогічної культури батьків, активні пошуки творчих шляхів реалізації цього завдання;
- позитивне ставлення батьків до перспективи і процесу набуття і примноження педагогічних знань, розвиток у батьків прагнення до педагогічної самоосвіти і самовиховання;
- зміцнення дружніх зв'язків батьків і дітей через залучення їх до спільної діяльності у школі-родині;
- включення дітей і батьків у спільну різнобічну і творчу діяльність за інтересами;
- додержання етичних норм у роботі з батьками, орієнтація на таку форму спілкування з батьками, як співробітництво, обмін думками та досвідом, опора на сильні сторони сімейного виховання [196].

Велика увага в ході навчання батьків приділялась розкриттю і розвитку потенціалу материнської і батьківської любові, особливо створенню і підтримці Культу матері. У кабінеті материнської педагогіки в Павлиші на видному місці були накреслені такі слова М. Пирогова: «Нехай жінки зрозуміють, що вони, пораючись біля колиски дитини, запроваджуючи ігри її дитинства, навчаючи її уста лепетати, стають головними будівничими суспільства. Наріжний камінь кладуть їхні руки». «У цих словах, – зауважує В. Сухомлинський, – виражена основна спрямованість усієї нашої роботи з батьками» [200, с. 536.].

Одним із яскравих свідчень цього стала укладена В. Сухомлинським хрестоматія «Материнська краса», в яку увійшли розповіді та казки про красу і велич материнської любові і мудрості. Захоплюючі розповіді з життя матерів Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Островського та інших, всеперемагаюча сила материнської любові, що знайшла яскраве відображення в народних казках, захоплювала не лише юних читачів, для їх батьків вона стала взірцем, гідним поклоніння і наслідування.

Зміст педагогічної освіти батьків конкретизувався у програмах та посібниках. В. Сухомлинський подбав також про те, щоб створити своєрідну пересувну бібліотеку – книжковий фонд, у який увійшла література до опрацювання кожної із програмних тем.

Основні вимоги, що їх В. Сухомлинський уважав за потрібне дотримуватися в реалізації ідей батьківського всеобучу, можна сформулювати так:

- використання різноманітних форм педагогічного впливу на батьків
 - від масових і групових до індивідуальних;
- диференціація змісту педагогічної освіти батьків у залежності від рівня й загальної і педагогічної культури та вікових і індивідуальних особливостей дітей;
- орієнтація на досягнення високого рівня теоретичної і практичної підготовки батьків до виконання своїх виховних обов’язків;
- достатній ступінь професійної підготовки і психологічної готовності педагогів до організації навчальної роботи батьківської школи, розвитку у них потреби в поповненні і удосконаленні відповідних знань, умінь і навичок;
- формування в батьків позитивного емоційного ставлення до розширення власного педагогічного тезауруса, удосконалення практичних умінь і навичок виховної діяльності;

- якомога більш повне використання виховного потенціалу школи як важливого пункту консультування батьків та одержання ними кваліфікованої допомоги [196].

В. Сухомлинський зумів домогтися того, що в Павлиші батьківську школу відвідували 95-98 % батьків. Приблизно з 25% сімей на заняття приходили мати і батько. Таким чином, батьки після 3-х років занять на дошкільному відділенні відвідували надалі протягом 4-х років заняття в молодшому шкільному відділенні, потім – 3 роки в підлітковому відділенні і 3 роки – юнацькому. Отже, система педагогічної освіти батьків функціонувала для них протягом 12-13 років [188].

Підвищення рівня педагогічної підготовки батьків, як свідчить досвід Павлиської школи, сприяло не тільки вдосконаленню сімейного виховання, але і зміцненню сім'ї. Педагог-новатор показав, що різні форми педагогічної освіти батьків, посилення зв'язку школи з сім'єю, позитивні результати у навчанні і вихованні дітей були джерелом радості й гордості батьків і матерів. В. Сухомлинський підкреслював: «У школі батьки знайомляться зі здібностями, нахилами, успіхами своїх дітей у праці й навчанні. Кожна мати, кожний батько йдуть у школу з надією, що сьогодні їх порадують діти успіхом. Не позбавляйте їх цієї надії. Без справджених надій неможливо уявити собі правильного виховання дітей... Я знаю десятки родин, у яких навіть глибокі тріщини у взаєминах батька й матері зникали завдяки тому, що син, дочка приносить у сім'ю радість, мир і спокій. Місія школи – зміцнювати родину, ця місія дуже тонка і делікатна, тому що діти повинні приносити зі школи додому радість...» [203, с. 194-195].

У школі В. Сухомлинського навчали не тільки дітей та їх батьків, педколектив успішно навчався сам, удосконалюючи свою виховну майстерність. Дієвою формою цього навчання і самонавчання стали так звані “педагогічні понеділки”. Цю назву отримали дні засідань науково-педагогічної ради та занять педагогічного семінару. Очолювала підготовку до психологічних семінарів психологічна комісія, яка складалася із

найбільш компетентних членів педколективу і шкільного лікаря. Вона визначала тему, окреслювала програму занять кожного з чергових семінарів, які проводилися один раз у півтора місяця.

Вражає ґрунтовність і результативність опрацювання на семінарах тем. Недарма В. Сухомлинський називав психологічний семінар творчою лабораторією вчителя, яка допомагала йому в підготовці до занять у батьківській школі. На семінарах у різних ракурсах і варіантах на рівні новітніх досягнень психолого-педагогічної науки, в лекціях чи повідомленнях самого директора, його помічників та кращих учителів аналізувались теоретичні аспекти досліджуваної проблеми. У виступах та інформаціях оцінювалась ефективність загальноприйнятих підходів до її розв'язання в конкретних умовах діяльності педагогічного колективу Павлівської школи, пропонувались і обговорювались власні варіанти і вимоги, які знаходили втілення в розроблених учасниками семінарів конкретних рекомендаціях.

Досить повне уявлення про те, наскільки змістовною і різнобічною була здійснювана Павлівською школою робота по реалізації педагогічної освіти батьків, дає план роботи дошкільного відділу педагогічної школи на 1964-1967 рр. Діти батьків, що навчалися в педагогічній школі, почали навчатися у першому класі восени 1967 рр. Цей план представлений В. Сухомлинським у роботі «Сто порад учителям»:

1. Фізичний і психічний розвиток дитини від 4 до 7 років.
2. Як запобігти захворюванню дитини.
3. Режим харчування і фізичне загартування дитини.
4. У чому полягає розумове виховання дитини віком від 4 до 7 років.
5. Турбота матері і батька про розвиток мови й розумових здібностей дитини.
6. Як запобігти дитячим неврозам.
7. Трудове виховання дитини віком від 4 до 7 років.

8. Як виховувати почуття поваги до старших.
9. Природа у вихованні дошкільнят.
10. Розвиток потреб та інтересів дошкільнят.
11. Пізнання дійсності та розвиток емоцій дошкільника.
12. Як виховати у дітей почуття людини.
13. Краса у вихованні дітей від 4 до 7 років.
14. Творчість дитини віком від 4 до 7 років.
15. Як запобігти безсердечності дітей.
16. Як навчити дитину задовольняти свої бажання.
17. Турбота дитини про рослини й тварин як засіб виховання.
18. Гра, її роль у розумовому, моральному, емоційному й естетичному вихованні дитини дошкільного віку.
19. Мати – перший вихователь і вчитель дитини.
20. Сім'я – школа людських взаємин.
21. Батько і син.
22. Мати і дочка.
23. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання.
24. Перші норми моральної культури дитини.
25. Якою людиною ми уявляємо собі вашу дитину і якою її повинні уявляти ви.
26. Які помилки допускають батьки у вихованні своїх дітей і як уникнути цих помилок.
27. Дідусь і бабуся – вихователі.
28. Чого і як навчити дитину в дошкільні роки.
29. Як досягти, щоб у сім'ї панували доброта і згода.
30. Як виховати дітей ласкавими.
31. Як бути взаємно поступливими.
32. Як стримувати свої емоційні пориви.
33. Як виховати в дитини бажання бути хорошою.
34. Як запобігти дитячим вередуванням.

- 35.Що таке батьківська влада і як нею користуватися.
- 36.Як виховувати, не вдаючись до покарання.
- 37.Чого в покаранні більше – користі чи шкоди.
- 38.Що можна й чого не можна вимагати від дітей.
- 39.Виховання дітей – найважливіший громадський обов'язок батька і матері [188, с. 536-537].

Навіть перелік проблем, над розв'язанням яких працював педагогічний колектив Павлиської батьківської школи та слухачі дошкільного її відділу, переконує, що загальний курс навчання охоплював широкий спектр найважливіших і найскладніших питань, по кожному з яких молоді батьки отримували дійову допомогу.

Навчання батьків педагогічної мудрості В. Сухомлинський розглядав як надзвичайно відповідальну і дуже нелегку справу. Тому він так пишався тим, що серед його вчителів є багато класних керівників, які вміють через кожну лекцію і бесіду для батьків провести червоною ниткою ідею творення людини, пробудити в матері й батька почуття гордості від того, що вони творять найпрекрасніше, найблагородніше на землі. А вони розкривають батьківську педагогіку як працю, науку, майстерність і творчість [200, с. 537].

Крім занять у батьківській школі, педагогічний колектив та його директор активно використовували інші форми роботи з сім'єю. Традиційними стали започатковані В. Сухомлинським загальношкільні наукові батьківські конференції, на яких розглядались теоретичні і практичні проблеми, які були характерними для всього батьківського загалу.

Підвищувався коефіцієнт виховної дії класних батьківських зборів, індивідуальних бесід та консультацій, індивідуальної роботи з батьками. Особливою силою емоційного впливу на дітей і дорослих відзначалися спільні свята сім'ї і школи – 8 Березня, Свято врожаю, Осіннє свято

винограду, Свято матері, Свято батька, Свято книжки, Свято творчості, Свята квітів та інші.

Як велику заслугу В. Сухомлинського слід розглядати той факт, що він перший із вітчизняних педагогів гостро поставив питання про необхідність підготовки шкільної молоді до сімейного життя, до батьківства і материнства. «Людину треба вчити всьому завчасно. Працювати по-справжньому людина починає років з вісімнадцяти, а вчити її працювати починають з того часу, як вона зробила перший крок. Так із підготовкою до продовження роду. Вчити виховувати своїх дітей – означає давати знання про найголовніше, що знадобиться у житті. Невже це не вражає: підлітка вчать багатьом речам: орати землю і зрощувати хліб... але тому, як виховувати дітей, ніхто і не думає вчити... саме забуття того, що сучасна дитина завтра стане дорослою людиною часто приносить неприємні несподіванки» [195, с. 283].

Тому закономірно, що основним завданням впровадженого В.Сухомлинським у навчальний процес Павлиської школи курсу «Культура взаємин у сім'ї» стала мета – ліквідувати цю прогалину у підготовці учнівської молоді.

Підкреслюючи першорядне значення виховання школярів як майбутніх матерів і батьків, В. Сухомлинський у роботі «Методика виховання колективу» закликав постійно дбати про те, щоб наші підлітки, юнаки й дівчата глибоко розуміли: ми – завтрашні чоловіки й дружини, матері й батьки. У нас через кілька років будуть діти, наша відповідальність за майбутнє суспільства виявляється насамперед у тому, як ми виховаємо своїх дітей, якими людьми вони стануть. Нам треба стати справжніми людьми насамперед тому, що ми – майбутні вихователі своїх дітей [193, с.556].

Тому у школі відомого педагога гуманізму сім'ї, мудрості сімейного життя вчили і в процесі навчання, і в позакласній роботі, і, що особливо важливо, надавали цьому навчанню практичного характеру.

Розвиваючи у школярів відповідальність за людину, вихователі Павлиської школи будували взаємовідносини в учнівському колективі так, щоб дівчина разом з хлопцем виступала в ролі вихователя молодших школярів, щоб вони разом ділили свою турботу і відповідальність за виконання ними доручених справ, за їх поведінку.

На прикладі Павлиської школи відомий педагог переконливо довів, що обізнаність школярів з азами родинного життя дозволяє донести до них справжні цінності сімейного виховання, усвідомити свою відповідальність перед батьками, суспільством, зробити перші кроки на шляху підготовки до виконання материнської і батьківської місії.

Отже, розроблена В. Сухомлинським система педагогічної освіти батьків сприяє досягненню гармонії між дитиною і світом, формує в неї впевненість у своїх можливостях, самостійність, здатність гідно увійти в складний світ людських стосунків і, не в останню чергу, сімейних.

У своїй сукупності програма педагогічного всеобучу батьків і дітей охоплювала різні періоди дитячого розвитку, була наскрізною за змістом, гуманістичною за формами і методами роботи. В основу її було покладено принципи співробітництва, поваги і позитивного ставлення до кожного батька і дитини, індивідуального підходу, наступності, коректності.

Відтак, розробляючи систему педагогічної освіти батьків, В. Сухомлинський зробив значний внесок у наукове обґрунтування її цілей і завдань, умов і шляхів успішної реалізації. Усі його думки пройняті переконаністю в великій силі сімейного виховання, у тому, що сила його зростає тим більше, чим краще педагог і батьки знають природу дитини, зважають на закономірності її психічного розвитку, вивчають особливості своїх вихованців і відповідно добирають ефективні способи впливу на них.

Теоретичні і методичні новації В. Сухомлинського випередили свій час і в умовах сьогодення слугують основою, на якій має розвиватися теорія і практика сімейного виховання. Реалізація наведеної вище концепції педагогічної освіти батьків має стати фундаментом, на якому

вибудовуватимуться нові форми і методи, суголосні підходи до розв'язання складних проблем сучасної сім'ї та питань успішної її взаємодії зі школою.

2.3. Педагогічна освіта батьків у концепціях педагогів радянського періоду.

Досліджуючи питання педагогічної освіти батьків у радянський період, не можна залишити поза увагою науковий доробок І. Гребенникова, О. Захаренка, А. Макаренка, Б. і О. Нікітіних, які наполягали на психолого-педагогічній підготовці батьків до виховання дітей. Витоки психологічної підготовки батьків до виховання дітей заклав ще відомий швейцарський педагог Й. Песталоцці, який у праці «Книга матерів» (1803р.) опікувався необхідністю навчити матерів пізнавати закони природи дитини і закладати на їх основі фундамент розвитку всіх сил і здібностей людини. Не стояли осторонь від питання розширення кола педагогічних знань і умінь батьків і інші представники зарубіжної і вітчизняної педагогічної думки.

Справа поширення педагогічних знань серед учителів і батьків була чи не найголовнішою турботою К. Ушинського, він їй слугував великою силою свого педагогічного таланту. Недарма його перша педагогічна праця називалась – «Про користь педагогічної літератури» (1857р.). Вимагаючи, щоб вихователь глибоко знав природу дитячої душі, він доводив: «Педагогічна література є для цього наймогутнішим засобом. Вона знайомить нас із психологічними спостереженнями багатьох розумних і досвідчених педагогів і, головне, спрямовує нашу власну думку на такі предмети, що легко могли б випасти з нашої уваги» [211, с. 30-36].

Аналогічні думки про залежність результатів сімейного виховання від рівня підготовленості батьків до виконання своїх виховних функцій висловлювали такі вітчизняні вчені, як Т. Лубенець, С. Миропольський, І. Огієнко, С. Русова та багато інших.

Пропаганді педагогічних знань серед населення активно сприяла педагогічна публіцистика, на сторінках якої популяризували педагогічні знання відомі суспільні діячі та письменники – Б. Грінченко, Леся Українка, І. Франко та ін.

Під тиском вимог часу в розвинених зарубіжних країнах створювалися свої системи поширення педагогічних знань серед населення. У рамках освітнього простору СРСР складалася вона у першій половині ХХ ст. і в Україні. Формою її існування став педагогічний всеобуч. Його основною метою було ознайомлення дорослого населення з законами дитячого розвитку та головними засобами виховного впливу на підростаючу особистість. Ця форма організації навчання батьків мала науково-методичне забезпечення, здійснювалася за допомогою спеціальних програм та навчальної літератури, що добиралися з урахуванням рівня підготовки окремих категорій населення.

Важливою складовою реалізації означених завдань стали батьківські університети, що входили до складу народних університетів, як невід’ємна їх складова. Відкриті органами народної освіти товариства «Знання» працювали при школах, будинках культури та дошкільних виховних закладах. Програми батьківських університетів були розраховані на один чи два роки навчання, включали чітко окреслену суму знань з питань соціалізації дитини в сім’ї, містили сукупність відомостей про мету, зміст, методи і організацію батьківського виховання. Молоді батьки отримували відповідні вміння і знання в клубах молодих сімей.

Згідно з навчальними планами і програмами педагогічних навчальних закладів здійснювалася підготовка майбутніх учителів до

участі в педагогізації населення. Цій же меті слугували спеціальні курси, лекторії, семінари, батьківські конференції.

Усе це засвідчує, що загалом у країні була створена доволі розгалужена система педагогічної освіти широкого батьківського загалу. Багато з її форм заслуговують на позитивну оцінку. Водночас у діяльності відповідних інституцій було багато формалізму, шаблону, ігнорування реальних проблем виховання, з якими стикається в процесі виховання дітей сім'я і школа. Негативно позначалася на рівні педагогічної підготовки батьків обов'язковість відвідування занять. Давалися взнаки заідеологізованість навчання, недооцінка ролі сім'ї в реальному процесі розвитку особистості.

Але це зовсім не означало, що в рамках регламентованого досвіду педагогічної освіти батьків не відбувалося змін на краще. Серед її шанувальників завжди знаходилися люди, які шукали і знаходили якісно нові, творчі підходи до розв'язання означеної проблеми.

Становлення і розвиток теорії і методики сімейного виховання, змісту й організації педагогічної освіти батьків у післявоєнні роки зв'язані з розповсюдженням ідей відомого педагога А. Макаренка.

У працях «Книга для батьків» (1937р.), «Лекції про виховання дітей» (1937р.), «Про батьківський авторитет» (1937р.), «Загальні умови сімейного виховання» (1937р.) педагог висвітлює окремі питання загальної педагогіки, а також обґрунтовує важливість виховного впливу сім'ї у розвитку особистості, єдність завдань сімейного та суспільного виховання в умовах соціалізму, наголошуючи на узгодженні виховних цілей і дій сім'ї та школи тощо. Відзначимо ще одну особливість творів педагога з питань сімейного виховання – в них чітко зазначено новий напрямок у педагогічній освіті батьків: виховання членів сім'ї шляхом впливу на них шкільного колективу.

А. Макаренко вважав, що кожна сім'я повинна виховувати дітей «у загальній системі та в плані державних завдань». Школі, як державному

закладу, належало основне право керувати пропагандою педагогічних знань серед населення [110].

Педагогічну освіту батьків педагог уважав найважливішим завданням школи, проте засуджував таку «педагогічну освіту», що обмежувалася лише повчаннями класного керівника тих батьків, які не можуть виховувати дітей. «Сім'я, що зіпсувала дитину, – писав він, – у більшості випадків не зрозуміє ваших повчань. Перевиховання – справа складна, і якщо ви почнете натаскувати таку сім'ю на педагогічних діях, можете ще більше зіпсувати справу. Проте це зовсім не означає, що не можна впливати на сім'ю. Зрештою, ми повинні їй допомогти» [113, с. 322].

Запорукою успішного оволодіння педагогічними знаннями А. Макаренко називав роботу батьків над собою, самовдосконалення особистості батька чи матері. Пояснюючи ж сказане, він говорив, звертаючись до батьків: при невдачах у вихованні необхідно багато чого передивитися у своїй поведінці, можливо, розпочати виховну роботу з початку, перш за все себе «покласти під мікроскоп». «Ніякі рецепти не допоможуть, якщо в самій особистості вихователя є істотні недоліки... Виховання дітей вимагає найсерйознішого тону, найпростішого та найщирішого. У цих трьох якостях повинна полягати правда вашого життя. Додання ж облудності, фальшивості, несерйозності, навіть несуттєве, робить виховну роботу приреченою на невдачу» [113, с. 48].

А. Макаренко підтримував участь громадськості у вихованні дітей, діяльність передовиків виробництва, інженерів, працівників мистецтва, молодих робітників, колгоспників у якості наставників підростаючого покоління. У цьому зв'язку він підкреслював важливість педагогічної пропаганди серед наставників молоді: нова армія вихователів повинна володіти основами педагогічних знань. Такі знання потрібні всім, «у кого багато людяності», для того, щоб бути чутливими до всіх порухів дитячої душі.

Отже, виходячи з аналізу наукового доробку А. Макаренка, слід зазначити, що його концепція педагогічної освіти батьків базується на визначенні сім'ї як важливого соціального інституту, який сприяє всебічному розвитку особистості, на єдності завдань сімейного і суспільного виховання в умовах побудови соціалізму, на положеннях про єдність мети, завдань, форм і методів виховного впливу школи й батьків у вихованні дитини.

Значним явищем на ниві педагогічної освіти батьківського загалу у 70-х роках стала наукова і практична діяльність сім'ї Нікітіних, які були педагогами за покликанням. Своїх сімох дітей вони виховали за особливою методикою, яку фахівці визначили як «систему раннього і різнобічного виховання дітей» (М. Амосов, І. Аршавський, Б. Бочаров та ін.) [125, с. 188-204; 127, с. 3-6]. Вона була детально описана Нікітіними в книгах «Правы ли мы?» і «Мы и наши дети», які витримали декілька видань і стали настільними книгами для багатьох послідовників.

Сім'я Нікітіних жила під Москвою в селищі Болшево, де їх діти вільно розвивалися в природних умовах. Особливу увагу Нікітіни приділяли з перших років життя фізичному розвитку дітей й загартуванню, яке включало перебування дитини в прохолодній кімнаті, прийняття сонячних і повітряних ванн, у немовляти мінімальну кількість одягу. Ефект був приголомшливий: діти Нікітіних у десятки разів хворіли менше за своїх однолітків.

Фізичний розвиток був пріоритетним напрямком виховання дітей у сім'ї Нікітіних. Б. Нікітін змайстрував для своїх дітей міні-стадіон, де вони займалися на кільцях, турніках, лазили по канатах, стрибали на батуті. Нікітіни наголошували, що залучення дітей до рухливих вправ і їх виконання (плавання, гімнастика, повзання, ходіння та інші) сприяють розумовому розвитку дітей у ранньому віці. Якщо дитина в перші місяці свого життя розвивається фізично, то відповідно вона розвивається і розумово: здобуває нові знання, пізнаючи навколишній світ. Дітям

необхідна не «увага-опікування», а «увага-інтерес». При цьому батькам «важливо, чим, як, і коли займається малюк», вважали Нікітіни [125, с. 89-92].

Зазначимо, що свій досвід сімейного виховання Нікітіни описували у працях «Я учусь быть мамой» (1983р.), «Мама или детский сад» (1990р.). Зокрема у книзі «Мама или детский сад» О. Нікітіна наголошує, що виховання дітей, і особливо у ранньому віці, залежить від мами, що для немовляти з перших днів його життя досить важливою є фізична близькість з мамою, яка дає йому почуття захищеності і безпеки, позитивно впливає на психічний розвиток [126, с.57].

Особливу увагу О. Нікітіна приділяла проблемі підготовки майбутніх матерів до виховання дітей, підкреслюючи, що для майбутньої матері необхідними є як теоретичні знання з психології, педагогіки, гігієни, педіатрії, так і практичні навички: уміння малювати, співати, конструювати, вишивати та ін. «...в майбутньому відкриваються вищі навчальні заклади для матерів – з широким діапазоном курсів і практикумів і з правом вибору застосувати отримані знання як в сім'ї, так і в громадських виховних закладах» [126, с. 54].

О. Нікітіна особливе місце в радянській педагогіці відводила розвитку суспільного дошкільного виховання. Вона вважала, що дитячі садки в перші роки свого становлення мали на меті допомогти батькам у вихованні дітей, дати жінці змогу знайти вільний час для саморозвитку.

Нікітіни вивчали систему роботи дитячих садків у різних регіонах СРСР, і дійшли висновку, що центральне місце в цих закладах має відводитися питанням здоров'я, фізичного та інтелектуального розвитку дітей. Вони обґрунтували власні «пропозиції працівникам дитячого садка», в яких акцентували увагу на необхідності спільної діяльності вихователів, дітей, батьків, з метою поліпшення життя дітей у дитячих освітніх закладах [126, с. 85].

Вивчаючи досвід роботи дитячого садка «Теремок» (Додаток 3), О. Нікітіна переконалась у тому, що суспільні дошкільні заклади повинні мати єдність у поглядах на «Дитину, Сім'ю, Материнство та Батьківство» [126, с. 90].

Одним із найважливіших положень концепції сімейного виховання Нікітіних було те, що успіх розвитку здібностей дитини залежить від того, наскільки своєчасно помітили та почали залучати малюків до різних видів діяльності. Саме батьки з перших днів життя повинні опікуватися створенням умов, які б допомагали випереджувати розвиток [127, с. 124].

Отже, виходячи з унікального педагогічного досвіду сім'ї Нікітіних, слід зазначити, що на відміну від загальної практики одержавлення сімейного виховання, їхній досвід був альтернативним і став складовою «педагогіки співробітництва», який вплинув на обґрунтування батьківської педагогіки як педагогіки природного розвитку. Їх новаторство полягало в тому, що Нікітіні довели – у дитини з перших днів життя закладені великі можливості для розвитку інтелекту та здоров'я.

Необхідність педагогічної підготовки батьків до виховання дітей підкреслював у працях «Воспитательный климат семьи» (1976р.), «Работа школы с семьёй» (1976р.), «Семья: воспитательные возможности» (1985р.), «Школа и семья» (1985р.), «Основы семейной жизни» (1991р) та ін. І. Гребенников, який займався дослідженням цього феномена у 70-80-х роках.

У цей період під керівництвом І.В.Гребенникова була розроблена та методично забезпечена концепція педагогічної освіти батьків, яка виходила з гіпотези про те, що значна частина недоліків та прорахунків у сімейному вихованні та сімейних стосунках пов'язана із психолого-педагогічною неграмотністю батьків. Розробка програм такої освіти, орієнтованих на особливості виховання батьків різного віку, специфіку сімей та сімейних проблем, а також дієва підготовка педагогів шкіл і для шкільних закладів їх реалізації, випуск спеціальних довідників,

енциклопедій сімейного життя та сімейного виховання значно активізували увагу до проблеми батьківства. Другим, в більшій мірі профілактичним, аспектом роботи була підготовка молоді до сімейного життя, що проводилась через спеціальний шкільний предмет «Етика і психологія сімейного життя», підготовку кадрів до його викладання.

Головною проблемою реалізації концепції І. Гребенникова в її психологічних аспектах була відсутність у закладах освіти практичних психологів і нездатність педагогів вирішувати психологічні проблеми сім'ї та сімейного виховання.

Аналогічні думки про залежність результатів сімейного виховання від рівня підготовленості батьків до виконання своїх виховних функцій висловлював відомий педагог-новатор, послідовник ідей В. Сухомлинського О. Захаренко.

О. Захаренко, спираючись на народне підгрунття (народна педагогіка) та ідеї великих мислителів, не лише розвинув, а й реалізував продуктивні ідеї попередників, розкриваючи кращі здобутки засад сімейного виховання. Він, як представник педагогів-філософів кінця ХХ століття, по-новому осмислював взаємозв'язки школи і сім'ї, роль сім'ї у вихованні підростаючого покоління. О. Захаренко розумів, що первинним осередком людини є сім'я, бо в ній закладаються основи ставлення до людей, до праці до життя. Саме в сім'ї вона пізнає традиції, звичаї свого народу, основні заповіді людства.

Слід зазначити, що серед визначених О. Захаренком п'яти структурних компонентів морального виховання (родина, школа, село, Україна, Всесвіт) учений виділяв родину (сім'ю) як базову складову, основу системи неперервної освіти. Педагогічні підходи до цієї проблематики, закладені О. Захаренком, знаходять своє обґрунтування в працях «Школа над Россю» (1979), «Поради колезі, народжені в школі над Россю»(2002). Ураховуючи, що на формування духовних цінностей дитини великий вплив має сім'я, національні традиції народу, педагог створив

дієву систему підготовки учнів до сімейного життя та педагогічної освіти батьків.

Сахнівська школа під керівництвом О. Захаренка визнана широкою педагогічною громадськістю, АПН України, органами управління освіти. Школа набула своєрідного статусу – «школа-толока». Адже велика увага приділялась зміцненню та оновленню навчально-матеріальної бази школи власними силами і спільній діяльності в цій роботі школи, сім'ї і громадськості. Способом народної будови створено спортивно-оздоровчий комплекс із закритим басейном, корпус для молодших школярів із ігровими і танцювальними залами, музичним салоном, профілакторієм. Є музеї, планетарій, обсерваторія, спортивні зали, стадіон, дендропарк, Криниця Совісті, комп'ютерні класи, телеканал на 15 сіл із програмою «Пастушка», газета «Дівочі гори» та багато іншого.

Система роботи педагогічного колективу Сахнівської школи базувалась на безперервній послідовності ідей-задумів, якими захоплювались і впродовж певного часу їх реалізували вчителі, батьки, діти. Так, ідеї, мрії виступаючи осереддям учнівсько-педагогічного колективу, перетворювали школу в дім радості і творчості, де панувало відчуття причетності до великої справи, власної участі та значимості у здійсненні задуму, а навчально-виховний процес переставав бути обтяжливим і для учня, і для сім'ї.

Педагог-новатор розумів, що основне завдання директора школи – створення в навчальному закладі атмосфери, яка б сприяла духовному розвитку учнів. При розв'язанні цього питання педагогічний колектив Сахнівської школи не ізолювався від батьків, бо розумів: це зумовлювало пасивність, безініціативність, байдужість батьків, що дитина могла опинитись у складному становищі, якщо духовні цінності її сім'ї суперечили тим ідеалам, що пропагувались учителем. Тому важливою умовою для створення духовної атмосфери в школі О. Захаренко вважав об'єднання зусиль педагогічного, учнівського та батьківського колективу.

Цей принцип він назвав «педагогікою трьох: вчителя, батька, учня» [71, с. 9]. Дієвість такого підходу полягала у тому, що батькам надавались практичні поради, за допомогою яких можна підвищити духовний рівень як дітей, так і батьків, поліпшити сімейні взаємини. У школі Захаренка була створена система «педагогізації батьків»: батьківський лекторій, цикл радіопередач, вечори й свята для батьків, сторінки шкільної газети «Дівочі гори», спільні заходи в сільському клубі, письмові подяки батькам тощо.

Моделюючи педагогічні впливи на сім'ю, педагогічний колектив переконувався, що справжнє сімейне виховання учнів з його радощами, перемогами, творчими здобутками формувало життєву сімейну позицію в боротьбі з будь-яким злом. Якщо учень здобув міцні моральні знання, то він готовий до благородних самотійних вчинків. Тому сім'я перебуває у центрі уваги шкільного колективу [72, с. 46]. «Родинне виховання – це не мода, це нова педагогічна технологія, яка в майбутньому заповнить підручники шкіл і ВНЗ. Ми розпочали цю справу, випустивши недосконалу «Енциклопедію шкільного роду – 4-томник, який, за нашими розрахунками, мав викликати патріотичні почуття національного чи європейського патріотизму. Для нас це, в першу чергу, любов до патріотів країни, до її народу, гордість за своє, за досягнення в науці, спорті, медицині та ін.

Для нас практичний патріотизм важливий. Він розпочинається від батьківської садиби, хати, села, міста, України. Сини мої, знайте своїх близьких і далеких родичів, спілкуйтеся з ними, допомагайте одне одному. А якщо в когось горе – допоможіть. Можливо, доля вас розкидає далеко один від одного. Летіть на крилах до того, хто потребує підтримки. Ваша родина велика, її треба не забувати, не цуратись, не сваритись. Пам'ятайте, що то рідна кров, що то союз, сплетений з лаврових гілочок найстаршим поколінням, яке ви знаєте», – писав О. Захаренко [73, с. 6].

На виховання належних сімейних взаємин була спрямована робота батьківського університету, випуск шкільної газети «Дівочі гори»,

педагогічні бесіди класних керівників, психологів, керівників господарства по місцевому радіо, що будуються на конкретних прикладах. Педагогічні бесіди по радіо слухали вранці по суботах усі сахнівчани. У передачах звеличувалась найблагородніша професія – професія батька і матері. За приклад ставились сім'ї, де доброзичливість, повага, турботливість панували у сімейних відносинах. При наявності негативних фактів (пияцтва, фізичного насильства над дітьми тощо) в бесідах з батьками педагогічний колектив вдавався до критики й інших заходів, домагаючись поліпшення становища дитини в сім'ї [72].

Завдяки роботі семінару «Традиції родини – традиції народу» батьки та вчителі знайомились із системою духовних цінностей кожної сім'ї, із духовними традиціями людства, розкривали для себе значення народних обрядів, казок, гармонізували свій внутрішній світ.

Особливою є роль матері у сімейному вихованні. У школі О. Захаренка панував культ Матері. У системі бесід, що проводились класними керівниками, розповіді про красу, мудрість, велич, благородство материнства посідали центральне місце. Готуючи творчі години, вчителі використовували ті методичні знахідки колег, які принесли успіх у минулому – плани і методичні розробки зберігаються у фондах школи. Поступово у дитячих серцях утверджувався культ матері, що сприяв моральному зростанню особистості. Кожний виховний захід у школі був спрямований на те, щоб донести моральні цінності до серця дитини. Вчителі намагались, щоб після кожної бесіди учні доходили висновку: все, що в них є доброго, розумного, світлого, йде від матерів. Цікаво відзначались у школі О. Захаренка дні народження матері. Напередодні вчителі викликали дітей матерів-іменинниць, щоб вони в подарунок матері принесли кілька «п'ятирок» чи «четвірок» за добре вивчений урок. За це відповідала в класі група учнів швидкої допомоги, яка сприяла у підготовці до занять дітям іменинниць та нагадувала вчителям про свято в класі. Діти намагались здійснити добрі вчинки і вдома, щоб ошчасливити

свою маму. У передачах по радіо вчителі, учні вітали матерів з Днем народження, дарували їм пісні [72, с. 48-49].

У школі постійно проводились індивідуальні бесіди класних керівників з учнями про виконання трудових обов'язків вдома, класні збори на тему: «Що я вмію робити?», «Мамині помічниці», конкурси, а також організовувались рейди-перевірки трудової участі дітей у сімейних справах. І головне – всіляко підтримувався кращий приклад, хороші сімейні традиції, вияви дбайливого ставлення до матері [74, с. 7-8].

Щоб краще пізнати дитину, в сахнівській школі були започатковані О. Захаренком програмовані характеристики. Це були спеціальні картки, в яких давались короткі відомості про учня. Зокрема, відмічались його здібності, характер, темперамент, становище в колективі, громадянські доручення, заохочення, покарання тощо. Ці картки зберігались у кабінеті директора. До них один раз на півріччя класні керівники переносили із щоденників результати своїх спостережень. Особлива увага приділялась зворотній стороні картки, на якій робились відмітки про зміни становища дитини у сім'ї. І якщо на картці є чорна фішка, вчитель докладає особливих зусиль для розв'язання сімейних проблем. Водночас педагогічним колективом застосовувались різноманітні заходи: індивідуальний підхід до учня, вплив на батьків, щоб своєчасно запобігти чи ліквідувати ганебні дії.

Спільна робота сім'ї, школи і громадськості в Сахнівці перейшла на якісно новий рівень співпраці: це підбиття підсумків навчально-виховної роботи школи, спільне обговорення важливих проблем школи і села, проблем створення нових сімей і підготовки молоді до сімейного життя, проведення телепередач «Запрошуємо в гості» в сім'ях, де турбуються про виховання дітей.

На основі вивченого досвіду роботи Сахнівської школи О. Захаренка ми дійшли висновку: такий підхід у роботі з батьками спрямовує зусилля педагогічного колективу на розширення їх світогляду.

Це відбувається в тому, що конкретизується мета виховання дітей, виробляються відповідні методи спілкування. Опрацьовуючи власну концепцію сімейного виховання, О. Захаренко сформулював і сформував модель сімейного виховання засобами цілеспрямованої спільної діяльності школи, сім'ї і громадськості, продуктивні ідеї якої стануть в нагоді вчителям-практикам і батькам.

Таким чином, проведені дослідження дозволило встановити, що у концепціях педагогів радянського (І. Гребенникова, О. Захаренко, А. Макаренко, Б. і О. Нікітіних, В. Сухомлинського) періоду не тільки обґрунтовано необхідність педагогічної освіти батьків, але і розкрито роль школи у цьому процесі, визначено шляхи педагогічної пропаганди та надано практичні рекомендації і поради стосовно організації такої роботи з батьками і громадськістю.

2.4. Популяризація ідей, форм і методів підготовки батьків до сімейного виховання на сторінках педагогічної преси

Аналіз статей [11; 21; 34; 75; 95; 123; 124; 166; 185], опублікованих у періодичній пресі досліджуваного періоду, дає змогу констатувати, що велику допомогу батькам у вихованні дітей надавав журнал «Сім'я і школа». Він виходив кожного місяця з 1946 по 1991 рік як орган Академії наук РСФСР і СРСР. Першим його редактором був віце-президент АПН РСФСР К.Н. Корнілов.

Науковий пошук свідчить, що в перші роки журнал видавався здебільшого для вчителів. Але вже наприкінці 50-х на початку 60-х років він стає популярним посібником із сімейного виховання для батьків. Редколегія журналу враховувала особливості різних сімей: робітників,

колгоспників, інтелігенції, і тому висвітлювала в доступній формі зміст і методи розумового, морального, трудового, естетичного, фізичного виховання дітей дошкільного, молодшого, середнього і старшого віку, з урахуванням соціального положення батьків.

Підкреслимо, що авторами статей у журналі були психологи і педагоги, лікарі, юристи, діячі культури, громадські і державні діячі, громадські вихователі, батьки. Відгуки на статті, які публікувались у журналі «Сім'я і школа», присилали робітники, колгоспники, наукові співробітники, вчителі. У кожному номері публікувались відгуки на статті або підбірки матеріалів (оглядові статті). Обговорення матеріалів завершувалось статтею від редакції, яка підводила підсумки дискусії. Автори статей намагались поєднати педагогічну теорію з аналізом живого досвіду сімейного виховання.

З метою зробити журнал більш популярним і цікавим редколегія приділяла велику увагу публікації статей на громадсько-політичні, загальнонаукові і публіцистичні теми. Друкувались оповідання, новели, вірші; інформація про державні документи, які мали відношення до сімейного виховання; листи читачів; відгуки про літературу з питань батьківської педагогіки. Саме з метою популяризації журналу безперервно удосконалювалось його оформлення – на сторінках стали з'являтися фотознімки, репродукції картин, малюнки, карикатури, сторінки гумору тощо.

Зазначимо, що результатом такої роботи було значне збільшення накладу журналу «Сім'я і школа». Так, у 1949 році він складав 50 тисяч примірників, у 1953 році – 100 тисяч, у 1961 році – 614 тисяч, у 1965 році – 1 мільйон 72 тисячі, у 1966 році – 1 мільйон 330 тисяч примірників [77, с. 349]. За даними І. Каірова, тільки у 1964 році редакція журналу брала участь у 50 читацьких конференціях; за 3 місяці 1965 року було проведено близько 30 зустрічей із читачами. Ці зустрічі дозволяли редакції зрозуміти, як саме сприймаються матеріали загалом, які проблеми найбільше

цікавлять читачів. Ураховуючи інтереси і побажання батьків і матерів, редакція журналу намагалась покращити якість статей, які публікувались.

Таким чином, саме у 50-70-ті рр. XX ст. склалась певна структура журналу «Сім'я і школа» (Додаток К).

Так, на сторінках журналу «Сім'я і школа» у досліджуваний період друкувалась інформація з проблем сімейної педагогіки у формі дискусій, наприклад: як допомогти дітям добре навчатися; психологічна і практична підготовка школярів до праці; виховання дитини в неповній сім'ї; особливості виховання «важких» дітей; «іноземна мова – малятам»; «чи потрібно давати дітям гроші», «причини розпаду молодих сімей» та ін. Ця інформація, на наш погляд, була актуальною не тільки в той час, а й сьогодні залишається цікавою і корисною для батьків. Одним із прикладів може бути інформація про особливості організації роботи дітей над домашнім завданням, прийоми його виконання, коли і як батьки можуть допомогти дітям.

Ряд статей на цю тему друкувався в журналі «Сім'я і школа», а саме: стаття А. Адріанової про допомогу першокласникам (№9, 1950р.), М. Зарецького – про допомогу учням другого, третього і четвертого класів (№10-12, 1950р.). Ці публікації містили конкретні поради і приклади допомоги, керівництва і контролю за домашньою роботою дітей з боку батьків. У статтях підкреслюється, що сенс допомоги дітям у навчанні полягає у розвитку в них самостійності у роботі. Всі свої дії в цьому напрямку батьки повинні здійснювати у тісному контакті з учителем, за його порадами і вказівками.

На наш погляд, дуже добре сформульовані основні вимоги до навчальної допомоги дітям у сім'ї у статтях проф. С. Рівеса – «Поради батькам про те, як привчити учнів до регулярного навчальної праці» (№1-2, 1951р.) і М. Зарецького – «Виконання школярами домашніх завдань» (№10, 1951 р.). У публікації В.Сухомлинського – «Робота з колективом батьків» (№6, 1952р.) автор зазначає, що завдання батьків не

тільки у тому, щоб контролювати – займається учень дома чи ні, а перш за все у тому, щоб допомогти йому у використанні економних і раціональних методів виконання домашніх завдань. Найкращий спосіб запам'ятати навчальний матеріал – це виконання домашнього завдання не тільки на завтра, а й виконання домашнього завдання з тих уроків, які були сьогодні. Увага батьків загострювалась на тому, що підготовка на завтра стане повтором того, що викладено на уроці і вивчено дома у той же день, коли відбувся урок [185, с. 5-8].

Вище викладене вимагало від батьків особливої уваги до дітей з метою організації їх життєдіяльності з урахуванням знань про їх індивідуальні і вікові особливості. У статті Т. Панфілова «Виховання дисциплінованості в сім'ї» (№6, 1952р.) автор акцентує увагу батьків на необхідності чіткої організації всього режиму дня школяра. Він, на його думку, привчає дитину до порядку, попереджає можливість появи в його поведінці недисциплінованості. На наш погляд, цінність інформації, що пропонувалась, була не тільки в змісті, а й у конкретних рекомендаціях стосовно діяльності батьків. Так, Т. Панфілов звертає увагу батьків на те, що режим дня молодшого школяра в першу чергу переслідує оздоровчогігієнічні цілі, а в більш старшому віці на перший план виходить організаційно-виховне значення режиму.

Серед питань педагогічного характеру на сторінках журналу надавалась інформація про фізичне виховання дітей у сім'ї. Так, кандидат біологічних наук Р. Тамуріді у статті «Ростити здорових, сильних, сміливих» (№12, 1952р.) підкреслює байдуже ставлення багатьох батьків до занять спортом. Він акцентує увагу на тому, що найбільш сприятливі умови для фізичного виховання в тих сім'ях, де батьки проявляють постійну зацікавленість усебічним розвитком своїх дітей: консультуються з класним керівником, з викладачем фізичної культури, зі шкільним лікарем, допомагають дітям оволодіти гімнастичними вправами, тренуються разом із ними, роблять ранкову гімнастику тощо. У статті

«Закріпити літнє загартування дітей» (№9, 1951р.) автор С. Кунін підкреслює необхідність відпочинку дітей під час літніх канікул у дитячих санаторіях, піонерських таборах, будинках відпочинку з метою зміцнення здоров'я й загартування дитячого організму. Але всі ці переваги зберігаються в організмі дитини лише за умови реалізації цих навичок у повсякденному житті.

Батькам, на наш погляд, була корисною інформація про сон і здоров'я дитини. Так, кандидат медичних наук А. Островський у статті «Сон і здоров'я школяра» (№8, 1952р.) визначає згідно віку і розвитку дитини такі норми тривалості нічного сну: для дітей 8-9 років – одинадцять годин, для дітей 10-12 років – десять годин, для дітей 13-15 років – дев'ять годин; підлітку у віці 16-ти років і старше досить восьми годин. Автор акцентує увагу батьків на тому, що систематичне недосипання школярів, з яким іноді доводиться стикатися у випадках поганої організації режиму дня у сім'ї, негативно впливає на здоров'я і успішність дітей. Особливо у період екзаменів потрібно так розпланувати час, щоб школяреві був забезпечений сон необхідної тривалості.

Відзначимо, що батькам у досліджуваний період на сторінках журналу «Сім'я і школа» повідомлялась інформація про новинки педагогічної літератури. У розділі «Бібліографія» публікувались статті про літературу для батьків, про виховання дітей у сім'ї і, перелік рекомендованих книг для дітей молодшого, середнього і старшого віку. Так, у статті Борисова І. «Потрібна книга» (№12, 1951р.) автор зазначає, що в літературі для батьків недостатньо висвітлюється питання про використання у вихованні особистого прикладу. Саме тому він звертає увагу читачів на видання книги кандидата педагогічних наук Н. Болдирєва «Про роль прикладу у вихованні дітей». На його думку, кожен з батьків знайде тут низку корисних порад із виховання дитини, але головне, книга змусить замислитися над власною поведінкою, над правильною організацією життя своєї сім'ї.

Автор статті Н. Зінкевич «Батькам про педагогічну літературу» (№5, 1951р.) акцентував увагу батьків на необхідності ознайомлення з рекомендованими покажчиками і переліком художньої і науково-популярної літератури. У цьому допоможуть покажчики: «Що читати дітям?», наприклад, покажчики для I – IV класів, а також для V–VII класів. Автор особливо рекомендує батькам зупинитись на науково-популярній літературі. Якщо художню книгу з легкістю і з задоволенням прочитає кожний школяр, то науково-популярна література потребує спеціального виховання смаку і навички до її читання. Саме на це слід звертати особливу увагу батькам у сім'ї, вважає Н. Зінкевич. Науково-популярна книга значно розширює світогляд дітей, привчає їх до свідомого спостереження простих фізичних, хімічних, метеорологічних та інших явищ у природі, у побуті, на виробництві. Навколо таких книг у сім'ї, на думку автора статті, будуть виникати цікаві дискусії. Н. Зінкевич резюмує, що батькам необхідно вводити у побут сім'ї у достатній кількості науково-популярну літературу [75, с. 35].

Взаємовідносини батьків і вчителів, співдружність сім'ї і школи – це питання, які висвітлювались на сторінках журналу «Сім'я і школа» у розділі «Школа і громадськість». Так, Р. Гурова у статті «Сім'я, школа, вулиця» (№9, 1968р.) зауважує, що існуючі форми педагогічної пропаганди далеко не ідеальні. Батьківські університети і лекторії знайомили своїх слухачів з основами педагогічних знань, які викладались у загальній формі без урахування вікових і індивідуальних особливостей дітей слухачів. Відвідували такі заняття невелика кількість батьків. На думку автора цієї публікації, все це зумовило необхідність переходу до найбільш досконалих форм педагогічної освіти – ознайомленню батьків з основами педагогіки у школі, по класах, з урахуванням вікових і індивідуальних особливостей дітей, навчальними і виховними завданнями у певному класі [38, с. 8-9]. Р. Гурова вважає за необхідне використання у сфері виховання такої форми роботи з батьками як педагогічна

консультація. Знайомство з особливостями сім'ї і її оточенням, з індивідуальними і віковими особливостями дитини, аналіз конкретної ситуації, яка викликала труднощі у вихованні – все це дасть змогу консультантові дати батькам потрібну пораду. У якості консультанта автор бачить дитячих лікарів і педагогів. Серед них потрібно підбирати тих, які при необхідній підготовці й оволодінні методами педагогічної діагностики зможуть стати досвідченими консультантами. Педагогічні консультації повинні бути при дитячих яслах, дитячих освітніх закладах і школах. Таким чином, використання у роботі з батьками такої форми роботи, як педагогічна консультація дасть змогу ліквідувати одну з головних невдач сімейного виховання – педагогічну неграмотність батьків.

Необхідність використання різноманітних форм у роботі з батьками підкреслює у свої публікації «Педагогіка іде в сім'ю» (№4, 1975р.) І. Гребенников. Центральне місце у роботі школи з батьками, на думку автора публікації, належить також груповим і індивідуальним консультаціям, які повинні проводитись диференційовано з урахуванням вікових особливостей дітей, завдань їх навчання і виховання. Для групових і індивідуальних консультацій визначались спеціальні «Батьківські дні» (2-3 рази на місяць). Групові консультації повинні бути тісно пов'язані з темами колективних занять для батьків. Наприклад, батьки п'ятикласників прослухали лекцію «Моральне виховання підлітків у сім'ї». Класний керівник, який розуміє, що деяким батькам потрібні додаткові роз'яснення, поради з цього питання, проводить для них через тиждень консультацію. В свою чергу на індивідуальні консультації вчителі повинні запрошувати батьків, не чекаючи, доки вони самі звернуться за допомогою. На індивідуальних консультаціях педагог, на думку І. Гребенникова, повинен не повчати батьків, а радитися з ними, розмірковувати, шукати шляхи усунення помилок, недоліків: «Вважаю, що краще вчинити саме так.... А ви як вважаєте?» [34, с. 24-26].

Відзначимо, що автор статті підкреслив необхідність використання у роботі з батьками і такої форми педагогічної освіти – відкриті уроки для батьків. Особливо ефективною цю форму роботи І. Гребенников цілком справедливо, на нашу думку, рекомендує використовувати у початкових класах (в першому класі – два, три рази на рік, далі – з меншим інтервалом часу). Він наводить приклад бесіди «Як допомогти першокласнику у виконанні домашнього завдання з математики», яка була проведена для батьків після відкритого уроку з математики. Відношення батьків до таких уроків він ілюструє у наступних виразах батьків: «На відкритому уроці є можливість побачити свою дитину за роботою, порівняти її з іншими дітьми, визначити недоліки...», «Я відвідала декілька уроків і помітила у своєї доньки прогалини у знаннях, про існування яких я навіть не здогадувалась...».

Учений акцентує увагу на тому, що з батьками першокласників школа повинна працювати якнайбільше. Тому що, якщо з перших шкільних кроків сім'я допоможе привчити дитину відповідально відноситись до домашньої навчальної роботи, правильно розподіляти свій час, якщо систематично і вміло дорослі члени сім'ї будуть сприяти розвитку пізнавальних інтересів і самостійності першокласника, то це в значній мірі забезпечить його успішне навчання і виховання у майбутньому.

Слід особливо відзначити, що автори чисельних публікацій на сторінках журналу «Сім'я і школа» висвітлювали у досліджуваний період питання зв'язку школи з сім'єю. Так, необхідність використання різноманітних форм зв'язку школи з сім'єю підкреслює у своїй статті Ф. Брюховецький [11, с. 17-19]. Це, на його думку, дозволить встановити тісний зв'язок з усіма батьками учнів, залучити їх до активної допомоги вчителям у навчанні і вихованні дітей. Автор розглядає такі форми зв'язку школи з сім'єю:

- відвідання батьків учнів вдома педагогом або класним керівником;

- виклик батьків у школу для бесіди з ними;
- збори батьків по класам; робота класного активу батьків;
- загальношкільні збори батьків;
- епізодичні збори татусів учнів школи;
- робота батьківського комітету школи і його комісій;
- організація педагогічної пропаганди: лекторій для батьків, конференції з питань виховання дітей у сім'ї, видання пересувної настінної газети «Голос школи» в різноманітних службах, читання вчителями лекцій на підприємствах;
- звертання до батьків у зв'язку з підготовкою до нового навчального року;
- щоденник учня як форма зв'язку з батьками;
- звертання школи за допомогою у партійні і профспілкові організації [11, с. 18].

Таким чином, уважає Ф. Брюховецький, різноманітність форм зв'язку школи з сім'ями учнів дозволить залучити до навчально-виховної роботи ще більше батьків, сприятиме їх педагогічній підготовці до виховання дітей. Автор не віддає перевагу жодній з цих форм зв'язку – кожна, на його думку, окремо і у взаємозв'язку з іншими дає позитивний результат. Однак, найбільш дієвими колективними формами роботи з батьками Ф. Брюховецький, на наш погляд, цілком справедливо вважає класні батьківські збори, а індивідуальними – відвідання сімей учнів, бесіди з батьками в умовах домашньої обстановки.

В. Сухомлинський у статті «Робота школи з сім'єю» (№6, 1952р.) [185, с. 5-8] акцентує увагу на тому, що відсутність батьківського колективу приводить і до відсутності єдиної загальної думки батьків при виконанні єдиних вимог школи і сім'ї у вихованні дітей. Тому одним із головних завдань школи він вважає організацію дружного батьківського колективу. Саме з цією метою автором статті підкреслюється необхідність

того, щоб батьківський колектив продовжував свою роботу і поміж зборами, щоб він жив активним, творчим життям.

Зазначимо, що на сторінках журналу «Сім'я і школа» у 50-70-ті роки ХХ століття виступали такі відомі вчені, педагоги і психологи, як Д. Азбукін, Е. Аркін, І. Арямов, Л. Занков, І. Каіров, А. Калашніков, Н. Левітов, Б. Теплов, М. Скаткін, В. Шацька та ін., а також письменники і поети А. Барто, Л. Кассиль, С. Маршак, С. Михалков, М. Пришвін, К. Чуковський та ін. Таким чином, журнал став незамінним посібником для батьків і вчителів у розповсюдженні ними педагогічних знань серед населення. Його матеріали виходили за рамки, які були визначені тиражем. Матеріали журналу передавались по радіо, передруковувались у місцевих газетах, читались на батьківських зборах, широко використовувались громадськими вихователями [77, с. 350].

Свідченням цього є публікація одного з читачів і авторів журналу – відомого письменника К. Чуковського: «Сім'я і школа» створювався у мене на очах. Спочатку це був нуднуватий журнал, казенного типу. Він весь складався зі статей, від яких віяло канцелярською нудьгою. Але зараз, за останні роки, журнал став набагато більш живим і яскравим. Нібито у задушній кімнаті розкрили вікно, і в кімнату увірвалося свіже повітря. В журналі з'явилися пісні, оповідання, з'явився дорогоцінний розділ «Малята розмовляють», налагодився гарячий, живий зв'язок з матерями, вчителями, дітьми. Навіть зовнішній вигляд журналу змінився: замість убогих, безрадісних фото на його сторінках з'явилися твори художників, унаслідок чого його емоційний вплив на читацьку аудиторію збільшився.

Радію цьому переродженню журналу і від всієї душі бажаю, щоб він став ще більш яскравим, ще більш сміливим, ще більш поетичним!» [226, с. 3].

Отже, аналіз статей, опублікованих на сторінках журналу «Сім'я і школа» у 50-70-х роках ХХ століття, дав змогу констатувати, що різноманітні питання: суті виховання, його мети, умов і засобів реалізації;

теорії батьківської педагогіки, взаємовідносин батьків і вчителів; досвіду пропаганди педагогічних знань серед батьків тощо, сприяли розповсюдженню педагогічних знань серед батьків і громадськості та підвищенню рівня їх педагогічної освіти.

2.5. Організаційно-педагогічне забезпечення реалізації педагогічної освіти батьків державними установами та громадськими об'єднаннями.

Аналіз архівних джерел, періодичних видань, спеціальної літератури для батьків [11; 15; 88; 116; 117; 147; 250; 251; 254; 261; 262; 268; 274] дав змогу констатувати, що в Україні у 50-70-х рр. ХХ ст. існувала спеціальна система реалізації педагогічної освіти населення – педагогічний всеобуч. У ній брали участь вчителі, науково-педагогічні співробітники, об'єднані товариством «Знання». Ця система передбачала такі основні форми організації навчання, як педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології та включала в себе основні напрями роботи:

- загальне ознайомлення дорослого населення з основами сімейного виховання – через періодичну пресу, спеціальну психолого-педагогічну літературу для батьків, радіо, телебачення, лекції на підприємствах;
- підготовка молоді до сімейного життя – в школах, технікумах і професійно-технічних училищах;
- підготовка молоді і молодих батьків до виховання дітей у сім'ї – в клубах молоді сім'ї, на спеціальних факультетах народних університетів;
- підготовка до материнства – в жіночих і дитячих консультаціях;

- підготовка батьків до виховання дітей дошкільного віку – в народних університетах і закладах дошкільної освіти;
- підготовка батьків до виховання дітей – в загальноосвітніх школах, технікумах, професійно-технічних училищах, народних університетах;
- підготовка активістів до роботи з батьками – в університетах педагогічної освіти, в системі семінарів, курсів тощо;
- підготовка вчителів і вихователів до роботи з батьками – у вишах, на спеціальних факультетах університетів педагогічної освіти, в школах лекторів, на курсах, семінарах тощо [89].

Зазначимо, що пропаганда педагогічних знань означеного періоду мала дві сторони: організаційну і змістовну (педагогічну). Організаційну сторону вирішували: партійні і профспілкові організації, Педагогічне товариство і товариство «Знання», ради сприяння сім'ї і школі, культурні установи та ін. Провідна ж роль у визначенні змісту цієї роботи (розроблення тематики лекцій, доповідей, конференцій, вечорів, забезпечення їх педагогічної спрямованості) належала Педагогічному товариству й його підрозділам (секціям, первинним організаціям).

Доцільно підкреслити, що у досліджуваний період на Україні первинні організації Педагогічного товариства були створені практично при всіх середніх і восьмирічних школах у кожній області. Представники Педагогічного товариства були не тільки в навчальних закладах, але і в багатьох виробничих колективах. Безпосередньо роботу по пропаганді педагогічних знань організовували секції «Сім'я, школа, громадськість». Обласна секція сімейного виховання розробляла методичні рекомендації на допомогу районним секціям, проводила інструктажі з їх керівниками, надавала допомогу на місцях в організації роботи з батьками, розробляла тематику лекцій (Додаток Л), бесід, доповідей і конференцій з проблем сімейного виховання.

Так, у реалізації системи педагогічної освіти батьків означеного періоду важливу роль відіграло загальне ознайомлення населення з

основами виховання дітей у сім'ї, яке проводилось через засоби масової комунікації (радіо, телебачення, періодична преса, видання літератури для батьків). На думку Ф. Шарифуліна (керівника секції використання радіо і телебачення в педагогічній освіті учнів, молоді і батьків), радіо і телебачення мали великі можливості для повсякденного політичного, культурного й естетичного виховання громадськості, розповсюдження педагогічних знань серед батьків [44]. У зв'язку з тим, що радіо і телебачення у 50-70-х рр. XX ст., як повноцінні суб'єкти ввійшли до навчально-виховного процесу, підготовка навчальних передач вимагала тісного зв'язку з наукою, органами народної освіти, творчими спілками. З цією метою редакція науково-популярних і навчальних програм розробляла плани передач у тісному альянсі з Академією педагогічних наук СРСР, Управлінням шкіл Міністерства освіти СРСР, міськими управліннями народної освіти, інститутами удосконалення вчителів [155, с. 24]. У результаті такої взаємодії телебачення, радіо і органів народної освіти навчально-освітні програми стали органічною частиною навчального процесу, який здійснювала школа: навчально-освітні програми відповідали вимогам, які висувала система освіти досліджуваного періоду, і конкретним завданням навчання; створена методика «теле-радіовикладання»; кожна передача була спільним проектом педагогів, працівників телебачення і радіо.

Зазначимо, що з метою виявлення найбільш ефективних засобів використання телебачення у сімейному вихованні, телевізійні передачі організовувались у різноманітних формах. Одні передачі адресувались тільки батькам («Екран вчителю», «Батькам про дітей», «Для вас, батьки», «Мамина школа»), а інші – батькам і дітям («Такі прості складні істини») [44, с.66]. Однією з форм таких передач були бесіди і консультації з питань виховання дітей у сім'ї (для батьків) і з питань організації дома навчальних занять і самовиховання (для дітей).

Так, на екранах Центрального телебачення у кінці 60-х років ХХ століття з'являється передача «Мамина школа», мета якої – навчити батьків основним принципам догляду за дитиною в перші роки її життя, допомогти їм у вихованні гармонійно розвиненої особистості, надати вичерпну інформацію про особливості розвитку дитячого організму, про профілактику дитячих захворювань тощо. Творці «Маминої школи» також велику увагу приділяли питанням морального, фізичного і естетичного виховання дітей дошкільного віку. У передачах цієї рубрики можна було побачити репортажі з дитячих закладів, послухати думку лікарів, педагогів, вихователів тощо. Зазначимо, що «Мамина школа» набула надзвичайної популярності серед батьків та громадськості, про що свідчила велика кількість листів, які надходили в редакцію програми [155, с. 26; 204, с. 131].

Завданням телевізійних передач рубрики «Для вас, батьки» було надання всебічної допомоги батькам. Саме тому тематика передач охоплювала широке коло проблем: психологічний і фізичний розвиток дитини; вплив навколишнього середовища і виховання у формуванні особистості; як допомогти дітям у навчанні; підліток і правопорушення; участь матері у моральному вихованні дитини; новий навчальний рік і завдання батьків; вибір професії; педагогічний такт і авторитет батьків, взаємовідносини батьків і дітей у сім'ї та ін. При розробленні тематики передач цього циклу враховувалась сезонність. Наприклад, у серпні особлива увага приділялась питанням підготовки дітей до школи, виховання у них необхідних якостей, потрібних у школі; у вересні – режиму дня, організації допомоги учням в підготовці домашніх завдань тощо [155, с. 28].

У циклі передач «Такі прості складні істини» відділ педагогіки торкнувся проблеми взаємовідносин батьків і дітей, дорослих і підлітків. Слід відзначити, що творці цього циклу перейшли від поверхневих передач до аналітичної проблемної розмови про різнобічні питання виховання. Так,

у цьому циклі йшлося про батьків, що не мали права називатися вихователями, про тих, хто перекладав свої батьківські обов'язки на школу та громадськість [155, с. 27]

Підкреслимо, що разом із телебаченням велику роль у розповсюдженні педагогічних знань серед батьків та громадськості у досліджуваний період відігравало радіо. Всесоюзне радіомовлення у досліджуваний період мало велику практику педагогічної пропаганди й обміну досвідом виховної роботи у школі, сім'ї та за місцем проживання. У програмах «Дорослим про дітей», «Юність», «Робоча радіограма», «У колі сім'ї» брали участь педагоги, батьки, вчені, працівники культури, ветерани праці та Вітчизняної війни, письменники і журналісти. Обговорювалась різноманітна тематика, а саме: питання ідейно-політичного, морального, естетичного, фізичного виховання, культури читання тощо [15]. Найбільш обговорюваними були теми сімейного (відносини дорослих та дітей) та шкільного виховання. Передачі про взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості, на жаль, у той час були поодинокими.

У ході нашого дослідження встановлено, що у багатьох областях України досліджуваного періоду поширення набули також радіолекторії та радіоуніверситети для батьків, де систематично трансливалися лекції про режим школяра, методику сімейного виховання дітей, суспільно-корисну працю у школі й поза її межами. Інформація, що надавалася батькам у такий спосіб, була доступною для масового слухача, а наявність ряду життєвих прикладів із наступним аналізом дозволяла підвести останніх до необхідних висновків [26, с. 65-66.].

Отже, поширюючи педагогічні знання серед батьків і громадськості, висвітлюючи досвід організацій та закладів, що брали участь у виховному процесі, засоби масової інформації і педагогічної пропаганди практично були організаторами такої взаємодії школи, сім'ї й громадськості у вихованні гармонійно розвиненої особистості.

Відзначимо, що одним із засобів успішної реалізації педагогічної освіти батьків досліджуваного періоду, як було встановлено у ході наукового пошуку, було друковане слово. Головною перевагою якого була можливість повторного звернення до нього у той час, коли телевізійні або радіопередачі, як правило, транслювалися одноразово; головним недоліком – недостатня оперативність інформування.

Так, першим систематичним керівництвом у допомогу батькам з сімейного виховання є праця М. Смірнова «Навчальний курс педагогіки» (Руководство для учителей и родителей. – М.: Учпедгиз, 1950). У простій і доступній формі вона висвітлює загальні питання педагогіки, питання виховання дітей молодшого, дошкільного й молодшого шкільного віку. Книга дає загальну характеристику фізичних і психічних особливостей дітей молодшого шкільного віку (від 7 до 11 років). Даються поради батькам щодо режиму й зміцненню здоров'я дітей. Особлива увага приділена змісту й методам морального виховання: вихованню патріотизму, колективізму, дружби й товариства. Недоліком книги, на нашу думку, є те, що автор обмежується загальними порадами батькам. Тут немає відповідей на конкретні питання, які виникали в практиці сімейного виховання досліджуваного періоду.

Таким чином, до знань, необхідних батькам для самостійного визначення ефективних форм і методів виховання, як свідчить проведене дослідження, слід віднести знання про вікові особливості, закономірності та етапи психологічного й фізичного розвитку дитини, про її потреби, інтереси й цінності тощо. В праці «Батькам про виховання», професор Е. Аркін (Воспитание ребёнка в семье от года до зрелости. М.-Л.: изд. АПН РСФСР, 1962) всебічно висвітлює розвиток дитини. Практичні питання виховання розглядаються в тісному зв'язку з особливостями дитини на кожному етапі її розвитку. Автор книги дає коротку характеристику молодшого, шкільного і підліткового віків: особливості розвитку мови, розуму, почуттів, виникнення нових почуттів, формування волі, характеру

тощо. З огляду на це, Е. Аркін характеризує особливості виховних завдань, що стоять перед батьками, й особливості самого підходу до дітей різного віку.

Серед популярної психологічної літератури, що допомагала батькам вивчати дитину, слід зазначити працю «Нариси психології дітей» (молодший шкільний вік) за редакцією А. Леонтьєва і Л. Божович (М.: Изд. АПН, 1950). Книга дає всебічну характеристику психологічних особливостей молодшого школяра в конкретних умовах сім'ї і школи. Разом із загальною характеристикою віку в окремих нарисах розкриваються різні сторони психіки молодшого школяра: відчуття, сприйняття, уваги (А. Леонтьєв), особливості пам'яті (Л. Божович і Н. Морозова), розвиток мови (Н. Морозова), мислення (Д. Ельконін), мотиви навчання (Л. Божович).

Великий інтерес для батьків представляла серія книг-щоденників, книг-записок, що описують життя різних сімей, виховання дітей у сім'ї, аналізують помилки батьків тощо. До їх числа відноситься книга Н. Менчинської «Щоденник про розвиток дитини» (від народження до 8 років), видана АПН у 1950 році. У книзі в формі щоденника дана докладна історія розвитку і виховання дитини в окремій сім'ї. Найбільш цінним у щоденнику є те, що психічні властивості або процеси описані у безперервному розвитку від моменту їхнього виникнення. Із книг цієї серії найбільш цікавими для батьків були: «Записки молодої матері» М. Володяєвої (1960 р.), «Записки матері» Н. Махової (1963 р.), «Листи матері» (1964 р.)

У книзі для батьків «Виховання дітей в сім'ї» за редакцією З. Равкіна, виданою державним учбово-педагогічним видавництвом Міністерства освіти РСФСР у 1959 році, автори узагальнили перевірене на практиці найцінніше в галузі сімейного виховання, спираючись на новітні досягнення педагогічної науки та на праці класиків світової і вітчизняної педагогіки. На сторінках видання розглядаються вікові особливості дітей,

та на основі цих знань показана необхідність урахування у вихованні індивідуальних особливостей дітей з метою створення сприятливих умов для розвитку унікальності особистості.

Із серії «Книги для батьків», випущених видавництвом «Освіта» в 60-ті роки, треба виділити книгу К. Трофимова «Сім'я і діти». Її ціль – допомогти батькам у вихованні переважно молодших школярів. Автор книги доступно, на належному науковому рівні висвітлив психологічні особливості дітей різних вікових груп і на основі цього розкрив найважливіші проблеми батьківської педагогіки.

Видавництво «Знання» в 1964 році опублікувало книгу О. Пінта «Це вам, батьки». Вона призначалася для слухачів народних університетів педагогічних знань. У книзі представлені тексти 16 бесід із батьками в чотирьох основних розділах: «Духовне багатство», «Моральна чистота», «Фізична досконалість» і «Цього вимагає життя».

Слід зазначити, що значну допомогу батькам надавали також і спеціальні брошури та збірки, що знайомили батьків з особливостями виховання дітей у сім'ї. Такі видання, як: «Знання», «Педагогіка», Політздат видав, республіканські організації масовими тиражами випускали науково-популярну літературу з сімейної педагогіки. Як зазначає Б. Орлов у статті «Педагогічна просвіта батьків», тільки у 1964 році республіканськими організаціями товариства «Знання» було випущено близько 30 брошур із педагогічної тематики тиражем понад 7 мільйонів екземплярів [131].

Підкреслимо, що велику роль у розповсюдженні педагогічних знань серед батьків відігравали у досліджуваний період спеціальні номери багатотиражних газет: «Правда», «Красное знамя», «Комсомольская правда», «Ленинское знамя» та «Пионерская правда», а також різні педагогічні бюлетені з проблем сімейного виховання: «Голос школи», «Наші діти», «Школа і завод» та ін. Свідченням цього є Харківська обласна газета «Красное знамя», яка випускала «Сторінку для батьків»;

газета «Ленинское знамя» друкувала статті на педагогічні теми під рубрикою «В колі сім'ї», «Сторінка педагога і батьків» та ін. [122]. На сторінках газет містились здебільшого матеріали про батьківські лекторії, про діяльність рад сприяння сім'ї і школі, про лекції, які проводяться в цехах на підприємствах, про конференції і радіопередачі тощо. Авторами статей найчастіше виступали вчителі, викладачі, працівники інститутів удосконалення вчителів.

Незамінними помічниками батьків у вихованні дітей були також чисельні публікації з проблем сімейного виховання на сторінках періодичної преси: журналів «Семья и школа» (Гребенников И. Педагогика идёт в семью // Семья и школа. –1975. – №9. – С. 24-25; Гурова Р. Семья, школа, улица // Семья и школа. –1968. – №9. – С. 8-9; И. Нестеренко Педагогику всем родителям // Семья и школа. –1964. – №9. – С. 26-27;), «Народное образование» (Гусев Ф. Вместе с родителями // Народное образование. – 1964. – №8. – С. 20-24; И. Гребенников. Помощь родителям // Народное образование. – 1971. – №4. – С. 55-57), «Радянська школа» (Грицай Ю. Батьківські комітети – організатори громадськості у вихованні дітей // Радянська школа. – 1973. – №10. – С. 78-83; Трушина І. Школа – центр підвищення педагогічної культури батьків // Радянська школа. – 1976. – №11. – С. 96-100) та ін. У цих публікаціях автори розкривали здебільшого актуальні питання проблем сімейного виховання досліджуваного періоду, значущість педагогічної освіти батьків, окремі поради щодо її здійснення та певний досвід реалізації.

Отже, з огляду на наведене, можна стверджувати, що розроблення і видання навчальних посібників, наукової літератури для батьків, чисельних публікацій з проблем сімейного виховання на сторінках періодичної преси у 50-70-х рр. ХХ ст. в Україні сприяло формуванню педагогічного мислення серед населення, озброєння їх знаннями з основ сімейної педагогіки.

Слід підкреслити, що найбільш ефективним напрямом педагогічної пропаганди, який дозволяв проводити її в системі, диференційовано, з урахуванням специфіки роботи батьків з дітьми різних вікових груп, був педагогічний всеобуч батьків, що організовувався у досліджуваний період у школах і дошкільних закладах освіти. У кожному з цих освітніх закладів використовувалися свої форми і методи роботи з батьками, виходячи з вікових особливостей дітей.

Так, у поширенні педагогічних знань досліджуваного періоду широкого застосування набула така форма педагогічної пропаганди, як лекторії для батьків. Вони створювались частіше всього при школах, робочих клубах та працювали 1-2 рази на місяць. Тематика лекторіїв була різноманітною (Додаток М): питання виховної роботи з дітьми, організація домашньої роботи і вільного часу дітей, трудове виховання, особливості психологічного розвитку, естетичне виховання та ін. Лекції, які включались у план лекторію, як правило, будувались на матеріалі даної школи. Таким чином батьки мали змогу ознайомлення з позитивним досвідом виховання дітей в сім'ї, а не тільки з негативними фактами, якими найчастіше ілюструються лекції для батьків.

Зазначимо, що успішна робота лекторію для батьків могла бути забезпечена за наявності таких умов: існування продуманої системи пропаганди педагогічних знань; організації окремих лекторіїв для батьків учнів 1-4 і 5-10 класів, що давало змогу батькам не тільки отримувати теоретичні знання, але і конкретні рекомендації з урахуванням віку дітей, а також більш повно використовувати фактичний матеріал з життя даної школи [135, с. 6-7]. Так, у 60-х роках в Україні в багатьох лекторіях успішно здійснювалось диференційоване навчання батьків у відповідності з їх запитамі і підготовкою. Проводилась індивідуальна робота з тими батьками, діти яких погано навчались і порушували дисципліну. Організовувались педагогічні консультації для батьків у школах, на підприємствах, при домоуправліннях, створювались спілки громадського

педагогічного нагляду за деякими сім'ями і дітьми. Одним з дієвих засобів популяризації педагогічних знань серед батьків були тематичні вечори, розповіді батьків про своїх дітей, знайомство з новинками педагогічної літератури, а також конференції батьків з питань виховання дітей. Але, на нашу думку, головним недоліком батьківських лекторіїв був непостійний склад слухачів, що в свою чергу заважало батькам систематично отримувати педагогічні знання, необхідні для виховання дітей у сім'ї.

Значне місце в системі пропаганди педагогічних знань посідали школи матері, школи молодих батьків, створені при дошкільних закладах освіти, поліклініках, іноді при палацах культури, на підприємствах. Термін навчання в такій школі здебільшого складав 2 роки. Батькам надавались знання про дитину, її розвиток, гігієну, навчали доглядати за дітьми, організовувати їх побут, спостерігати за їх фізичним і психічним розвитком. Свідченням цього є матеріали педагогічної секції Херсонського відділення і лекторських груп товариства при школах м. Херсона за 1959 р., в яких надається тематика школи молоді матері (Додаток Н).

Таким чином, школи молоді матері надавали велику допомогу батькам, які не мали елементарних педагогічних знань і досвіду з виховання дітей. Для цих шкіл розроблялись науково обґрунтовані диференційовані програми педагогічного всеобучу молодого подружжя, жінок, які готуються стати матерями, молодих батьків і матерів, батьків дошкільників, учнів молодшого, середнього і старшого шкільного віку. Такі програми були створені у 70-х рр. і надавали велику допомогу у вихованні підростаючого покоління [115, с. 92-95].

Проведене нами дослідження дозволило констатувати, що найвищою формою педагогічної пропаганди, у досліджуваний період, були народні університети, складовою яких і були батьківські університети, створені органами народної освіти й товариством «Знання». Такий університет для батьків очолювала Рада в складі 5-9 осіб – це, як правило, представники як громадських, так і державних організацій та установ, а

саме: члени педагогічних секцій товариства «Знання», викладачі кафедр педагогіки і психології педагогічних інститутів, кафедри дитячої гігієни медичних інститутів; представники органів народної освіти, вчителі шкіл; а також члени комітету слухачів університету педагогічних знань для батьків [88].

Рада народних університетів для батьків:

- розглядала та затверджувала на своїх засіданнях тематичні і календарні плани роботи університету;
- затверджувала склад лекторів і окремих курсів та секцій;
- заслуховувала та обговорювала звіти про роботу ректора (директора), лекторів університету та ухвалювала необхідні рішення;
- розглядала на своїх засіданнях питання ефективності лекцій, визначала шляхи покращення організації навчально-виховної роботи сім'ї, школи, громадськості з питань сімейного виховання, а також пропонувала форми участі трудових колективів батьків і школи у забезпеченні та зміцненні навчально-матеріальної бази;
- встановлювала та підтримувала зв'язок з громадськими організаціями та установами [88].

Слухачами народного університету для батьків могли бути громадяни, які досягли 18 років та виявили бажання навчатися в університеті. Вони повинні були подати заяву на ім'я ректора (директора) університету за встановленою формою, маючи рекомендацію з міста роботи чи домоуправління. Перевага надавалась батькам, які брали активну участь у роботі батьківських комітетів. Набір слухачів до університетів педагогічних знань проводився в нашій країні з 1 червня по 1 вересня, і мав чіткий термін навчання.

Так, в Україні у 50-х рр. XX ст. при створенні перших народних університетів для батьків (Дніпропетровськ, Миколаїв, Київ та Одеса) був встановлений термін навчання 1 рік. Практика роботи таких університетів

довела, що за один навчальний рік неможливо оволодіти системою педагогічних знань із виховання дітей у сім'ї. Тому університети для батьків пізніше перейшли на дворічний термін навчання, який у кінцевому підсумку передбачав навчання батьків протягом усього періоду перебування дитини в школі, що давало змогу батькам безперервно отримувати знання не лише з сімейної педагогіки, а й з суміжних наук – вікової фізіології, гігієни й дитячої психології, етики й естетики.

У зв'язку з цілями та завданнями університетів педагогічних знань, їх слухачі вивчали курси з педагогіки, психології та дитячої гігієни. За рішенням ради університету в тематичний план могли бути включені лекції на загальносуспільні, ідеологічні теми. Велика увага приділялась питанням підвищення загального культурного рівня батьків. Заняття в батьківських університетах проводились 2-4 рази на місяць, тривалістю 3-4 академічних години. Закінчивши університет, слухачі отримували свідоцтво (диплом) з переліком прослуханих курсів. Навчання в народному університеті педагогічних знань для батьків не давало слухачам певних юридичних прав та привілеїв, проте вони отримували систему наукових знань і умінь, необхідних для виховання дітей у сім'ї відповідно з вимогами педагогічної науки [116].

У ході дослідження нами встановлено, що народні університети для батьків у 50-70-х рр. XX ст. в Україні стають найбільш поширеною та ефективною формою пропаганди педагогічних знань серед батьків та населення. Так, на території нашої держави тільки в 1959 р. було відкрито понад сто таких закладів освіти для батьків [67, с. 91-93.].

Підвищенню ролі народних університетів, як ефективної форми педагогічної пропаганди серед батьків та населення, сприяло товариство «Знання». Робота таких університетів постійно розглядалася як на засіданнях президії, так і на загальних конференціях. Свідченням цього є матеріали VIII Харківської обласної конференції товариства «Знання» від 14 квітня 1966 р., у звітній доповіді правління якої зазначається:

«Зазначений період характеризується подальшим зростанням пропаганди педагогічних знань. В області створилась спеціальна система педагогічних знань, яка містила в собі різноманітні форми роботи з батьками та вчителями – цикли лекцій, тематичні вечори, лекторії і університети для батьків й дошкільних працівників. Подальший розвиток та удосконалення рівня педагогічної пропаганди потребує значного підвищення науково-методичної допомоги лекторам, лекторіям, університетам для батьків» [246 арк. 42-43].

У матеріалах конференції наголошується, що «Одна з специфічних форм масової пропаганди народні університети, дають широкі можливості для вибору профілю навчання, орієнтують на самоосвіту й творчий розвиток слухачів. Саме цим пояснюється швидкий ріст народних університетів взагалі й, особливо, народних університетів педагогічних знань для батьків. Так, якщо в 1969 р. народних університетів в Україні нараховувалось 1204, то на кінець навчального року – 2590, в тому числі в містах – 1086 і на селі – 1504» [246, арк. 43].

На наш погляд, Харківський народний університет для батьків був одним із провідних університетів педагогічних знань в Україні у досліджуваний період. Створений у 60-і рр. XX ст. з ініціативи клубу батьків при Палаці культури імені Ілліча Харківського канатного заводу, університет проводив велику просвітницьку роботу, найціннішим у його роботі було спрямування теоретичних знань на їх практичне використання. Заняття в університеті проводила переважно лекторська група вчителів району. Так, лекції читали з різних тем: про зв'язок школи з життям, трудове виховання школярів, вікові особливості дітей, розумове виховання, моральне та естетичне виховання, атеїстичне виховання у родині, авторитет батьків тощо. Крім лекцій, в університеті проводився обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, досвідом роботи батьківських комітетів шкіл, жіночих нарад, ініціативних груп при виробництвах та домоуправліннях [48].

Аналіз архівних матеріалів показав, що загалом у Харківській області станом на 1 грудня 1964 року діяла стабільно розгалужена мережа народних університетів (педагогіки, педагогічних знань), які функціонували практично в кожному районі Харківської області. Так, у Велико-Бурлукському районі існували університет педагогічних знань для батьків (50 слухачів) і університет лекторської майстерності з пропаганди педагогічних знань серед батьків (25 слухачів); Балаклійський район – університет педагогічних знань (105 слухачів); Барвенковський район – університет педагогіки для батьків (300 слухачів) та ін. [245, арк. 1-11]. Ці та інші архівні матеріали підтверджують, що в країні в 50-70-х роках ХХ століття здійснювалося широке залучення батьків до вивчення основ сімейної педагогіки. Основна мета їх роботи – спрямування батьків на виховання дітей у сім'ї в дусі комуністичної ідеології.

Слід зазначити, що система роботи батьківських університетів була досить чітко структурована. Вона мала схожі плани, єдину мету, але водночас і певні відмінності, які виявлялися насамперед у практичних та семінарських формах роботи. З огляду на це, цікавою є робота Київського педагогічного університету для батьків, який розпочав свою роботу в 1957 році. Основне завдання університету, створеного при міському відділенні товариства політичних і наукових знань і Будинку вчителя, – дати змогу широким масам населення набути систематичних знань із питань виховання дітей у сім'ї й школі. Навчальний план і програма були розраховані на людей з освітою не нижче неповної середньої. Більшість же слухачів мали середню й вищу освіту. У 1960-1961 навчальному році в університеті навчалось 102 слухачі: на першому курсі – 70 чоловік, на другому – 32. На кожному курсі було обрано комітет, який вів облік відвідування, повідомляв громадськість про дні занять і тематику лекцій тощо.

Основною формою навчання в Київському батьківському університеті були лекції з короткими заключними бесідами. Широко

застосовувалися й інші форми – практичні заняття: вечори запитань і відповідей; екскурсії; зустрічі з кращими педагогами; перегляд та обговорення кінофільмів про виховання дітей і молоді; конференції слухачів з обміну досвідом виховання дітей у сім'ї. Навчальний план охоплював три основні цикли знань: педагогіку, психологію, дитячу та шкільну гігієну, а також лекції з найбільш актуальних питань суспільно-політичного життя, найновіших досягнень науки, техніки та мистецтва. Заняття в університеті проводились щотижня (по понеділках) з 7 до 9-10 годин вечора. Для слухачів організовувалися також екскурсії в дитячі садки, школи-інтернати, спортивні школи, на виробництво, де проходили практику учні загальноосвітніх шкіл, та в позашкільні заклади. Регулярно проводилися індивідуальні консультації для слухачів університету, залікові конференції з основних проблем педагогіки, психології, гігієни, які вивчалися протягом семестру [161].

Таким чином, досвід роботи Київського народного університету для батьків показав, що така форма пропаганди педагогічних знань як вивчення існуючого досвіду, активних творчих форм навчання, практика безпосередньо в школі, дитячих дошкільних закладах та інших організаціях і установах, з якими співпрацює сім'я, є важливим засобом впровадження в практику сімейного виховання ефективного встановлення зв'язку сім'ї, школи, громадськості, досягнень педагогічної науки і практики.

В історії сімейної педагогіки є й інші цікаві приклади ефективної роботи таких батьківських університетів. Так, понад 300 чоловік щороку навчалися в народному університеті, створеному при Полтавському педагогічному інституті. Крім батьківського активу всіх 29 шкіл міста, заняття відвідували й батьки так званих «важких» дітей.

Підкреслимо, що особлива увага приділялась підготовці батьків до виховання в дітей свідомого ставлення до навчання. Реалізації цього завдання присвячувався цикл лекцій із педагогіки, психології, гігієни

дітей: «Виховання в дітей свідомого ставлення до навчання», «Як школа і сім'я борються за глибокі і міцні знання та свідому дисципліну учнів», «Проблемне навчання і завдання виховання дітей і підлітків у школі та сім'ї», «Розвиток мислення і уяви школярів», «Розвиток уваги і пам'яті школярів» та інші [116, с. 12].

Багато часу в Полтавському народному університеті педагогічних знань відводилося на розгляд питань трудового виховання й профорієнтаційної роботи в сім'ї. У цьому батькам допомагали лекції про трудове виховання дітей у сім'ї, конференції, на яких відбувався обмін досвідом, ознайомлення з організацією трудового виховання в кращих школах та на підприємствах, що мали виробничі досягнення й позитивний досвід виховання молоді; з роботою позашкільних дитячих закладів [109].

Досвід Полтавського народного університету педагогічних знань для батьків показує, що успіх роботи визначають передусім актуальність змісту занять і якість викладання. Добираючи лекторів, Рада університету виходила з того, хто може глибоко і, в той же час, доступно висвітлити кожен заплановану тему. Лекторів і керівників занять заздалегідь інструктував і консультував ректор університету, який відвідував їхні заняття й добре знав можливості лекторів і запити слухачів.

Слід відзначити, що, крім зазначених вище народних університетів, для батьків в Україні у 50-70 рр. XX ст. існували й інші. Розподіл їх був нерівномірним по областях, містах та селах на території нашої держави. За статистичними даними, дуже мало діяло народних університетів для батьків у Хмельницькій, Житомирській, Чернігівській, Львівській, Одеській областях; в інших їх було значно більше [67].

Водночас, доречно вказати, що оцінка ефективності діяльності народних університетів для батьків визначалася за допомогою таких критеріїв: фактичне охоплення населення педагогічним всеобучем; активність слухачів; відзиви слухачів; педагогічна самоосвіта слухачів; ставлення батьків до школи.

Функціонування народних університетів, як дієвої форми педагогічної освіти батьків, було ефективним за наявності виконання наступних умов:

- перспективне планування педагогічного всеобучу батьків поєднується з поточним плануванням;
- забезпечення наукової розробки змісту педагогічної освіти;
- здійснення ретельного підбору лекторів і підвищення їх кваліфікації;
- проведення постійного удосконалення змісту та форм пропаганди в народних університетах [108, с .27-30].

Таким чином, народні університети були найпоширенішою і найефективнішою формою пропаганди та засвоєння педагогічних знань серед батьків. Вони не тільки допомагали батькам здобути необхідні психолого-педагогічні знання з виховання дітей у сім'ї, а й дали змогу творчо й кваліфіковано застосовувати їх на практиці.

Отже, з огляду на наведене, ми дійшли висновку, що форми організації педагогічної пропаганди досліджуваного періоду були різноманітними та багатогранними, що дозволяло обирати з них більш доцільні для кожного закладу. Результатами ж такої організованої роботи стало посилення уваги батьків до виховання дітей, покращення стосунків між школою та сім'єю, поява нових форм у кожній з ланок системи, що сприяло прояву стійкої тенденції до підвищення суспільної активності школярів, покращенню їх дисциплінованості.

Висновки до розділу 2

Теоретичні положення педагогічної освіти батьків перебували в динаміці суспільно-політичних перетворень й розвивалися відповідно до трансформації освітньо-виховної системи. У 50-70-х рр. ХХ ст. в Україні склалася певна система педагогічної освіти батьків (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології тощо), реалізація якої зумовлювалася тими соціально-ідеологічними й культурно-освітніми змінами, які відбувалися в державі в результаті політики уряду. Це, зокрема, зростання асигнувань на потреби освіти, соціального забезпечення, розвиток культури, в тому числі і на різні форми суспільного виховання школярів; розроблення педагогічних ідей, нових освітніх і виховних концепцій; збільшення вільного часу у працюючих батьків, який використовувався в сім'ях переважно для виховання дітей, а також для самоосвіти батьків, набуття педагогічних знань; підвищення політичного, освітнього та культурного рівня населення, його соціальної активності в дусі радянської ідеології.

Обраний період характеризувався різноплановістю наукових досліджень, концепцій та теоретичних підходів до питань педагогічної освіти батьків. У концепціях педагогів радянського (І. Гребенникова, О. Захаренка, А. Макаренка, Б. і О. Нікітіних, В. Сухомлинського) періоду не тільки обґрунтовано необхідність педагогічної освіти батьків, але й розкрито роль школи у цьому процесі, визначено шляхи педагогічної пропаганди та надано практичні рекомендації і поради стосовно організації такої роботи з батьками і громадськістю.

Автором власної і теоретично обґрунтованої системи педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. ХХ ст. став відомий педагог В. Сухомлинський, який розглядав педагогічну освіту батьків як складову частину педагогічного процесу, що реалізується школою в співдружності із сім'єю. Ця система чітко враховує вікові особливості дітей, починаючи з

дошкільної групи і завершуючи випускними класами. Зміст педагогічної освіти батьків, за В. Сухомлинським, включає у себе чітке коло знань, умінь і навичок, необхідних для успішного формування всебічно розвиненої особистості в умовах сім'ї, у процесі спільної діяльності батьків і вчителів по удосконаленню навчально-виховної роботи з дітьми.

Питання педагогічної освіти батьків висвітлювалися на сторінках педагогічних періодичних видань того часу: «Сім'я і школа», «Народное образование», «Радянська школа», «Рідна школа», «Советская школа», «Воспитание школьников», «Початкова школа».

Аналіз статей, опублікованих на сторінках журналу «Сім'я і школа» у 50-70-х рр. ХХ ст., дав змогу констатувати, що різноманітні питання: сутності виховання, його мети, умов і засобів реалізації; теорії батьківської педагогіки, взаємовідносин батьків і вчителів; пропаганди педагогічних знань серед батьків тощо сприяли розповсюдженню педагогічних знань серед батьків і громадськості та підвищенню рівня їх педагогічної освіти.

У 50-70-х рр. ХХ ст. питанню педагогічної освіти батьків приділялась велика увага. Так, у досліджуваний період затвердили та виправдали себе різноманітні форми й методи педагогічної освіти батьків: лекції, бесіди, батьківські збори, відкриті уроки, педагогічні практикуми, семінари, диспути, дні відчинених дверей, батьківські дні, конференції, зустрічі «за круглим столом», консультації, демонстрації фільмів на педагогічні теми, вечори запитань та відповідей тощо. Визначилася тематика педагогічної освіти батьків, основними питаннями якої були місце сім'ї у вихованні підростаючого покоління, роль авторитету та особистісного прикладу батьків у сім'ї та вчителів у школі, патріотичне виховання, а також організація трудового, морального, естетичного, фізичного та розумового виховання дітей у сім'ї. Значна увага приділялася віковим фізіологічним та психічним особливостям дитини, врахуванню цих особливостей у процесі навчання та виховання. Результатами такої роботи було посилення уваги батьків до виховання своїх дітей, отримання

ними необхідного обсягу психолого-педагогічних знань з виховання дітей у сім'ї, покращення стосунків між школою та сім'єю.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз історико-педагогічної, методичної літератури, монографій та матеріалів періодичних видань, архівних даних дозволив зробити такі висновки:

У дослідженні вперше подано цілісний аналіз теорії і практики педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. в Україні.

1. З'ясовано, що питання педагогічної освіти батьків належить до актуальних проблем педагогічної науки.

У дисертації досліджено педагогічну освіту батьків у вітчизняній історії педагогіки радянського періоду: розкрито витoki її формування (рукописи «Поучения, или Духовная Великого князя Владимира Мономаха детям своим», «Про виховання чад», «Уроки про виховання дітей» та ін.), систематизовано погляди зарубіжних (Я. Коменський, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо) та вітчизняних педагогів і філософів (П. Каптерев, Н. Крупська, П. Лесгафт, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.) щодо мети, завдань, змісту, форм і методів педагогічної освіти батьків. Виокремлено й охарактеризовано провідні ідеї концепцій педагогічної освіти батьків зарубіжних учених (адлерівська модель виховання батьків (А. Адлер, Р. Дрейкурс), навчально-теоретична модель виховання батьків (Ватсон і Б. Скіннер), модель чуттєвої комунікації (Т. Гордон), модель, заснована на транзакційному аналізі (Е. Берн, Т. Харріс), модель групових консультацій (Х. Джіннот), психоаналітична теорія (Д. Боулбі, Е. Еріксон, Д. Уіннікот), християнське виховання батьків (Р. Кемпбелл).

Установлено, що передові вчені-педагоги, осмислюючи роль і значення батьків у процесі виховання підростаючого покоління, пропагували необхідність їхньої педагогічної освіти, що характеризується як процес і результат засвоєння батьками певної сукупності знань з психології, педагогіки, етнопедагогіки, фізіології дитини, педіатрії тощо, а

також засвоєння нормативно-правових та економічних основ функціонування сім'ї, вироблення відповідних умінь і навичок з виховання дітей.

2. На основі врахування рівня суспільно-політичного життя, соціально-педагогічних процесів та особливостей розвитку педагогічної науки країни, специфіки наукових концепцій вчених досліджуваного періоду обґрунтовано основні етапи розвитку теорії і практики педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. в Україні:

перший етап (50-ті рр. XX ст.) – етап інтенсивного розроблення теорії педагогічної освіти батьків. Він характеризувався зміцненням зв'язку школи, сім'ї та громадськості; відновленням роботи загальноосвітньої школи, спільного навчання хлопців і дівчат; посиленою увагою радянської педагогіки до досліджень проблем сімейного виховання; значними теоретичними наробками педагогів щодо усвідомлення значущості проблеми педагогічної освіти батьків; вивченням здобутків, накопичених у педагогіці сімейного виховання минулого;

другий етап (60-ті рр. – початок 70-х рр.) – етап підвищення ролі педагогічної науки у виховній діяльності школи, який знаменувався створенням системи всезагальної підготовки батьків до виховання дітей – педагогічного всеобучу, яка забезпечувала єдність морального, розумового, естетичного, трудового і фізичного виховання дітей; організацією масової педагогічної пропаганди серед батьків і громадськості;

третій етап (70-ті рр. XX ст.) – етап осмислення та переоцінки здобутого досвіду й характеризувався посиленням ідейно-політичного тиску в навчально-виховному процесі; виникненням суперечностей між офіційною і новаторською педагогікою, що призвело, з одного боку, до звуження системи педагогічної освіти батьків, скорочення кількості установ, що допомагали сім'ям у процесі виховання, до нехтування певними формами роботи з батьками (стіннівки та бюлетені на

підприємствах, виїзні бесіди та лекції); з іншого – до узагальнення позитивного досвіду та усунення певних недоліків системи з метою подальшого її удосконалення.

3. Установлено, що у 50-70-х рр. XX ст. в Україні склалася певна система педагогічної освіти батьків (педагогічні лекторії, школи, семінари, університети, конференції з питань педагогіки та психології тощо), реалізація якої зумовлювалася тими соціально-ідеологічними й культурно-освітніми змінами, які відбувалися в державі в результаті політики уряду. Це, зокрема, – зростання асигнувань на потреби освіти, соціального забезпечення, розвиток культури, в тому числі і на різні форми суспільного виховання школярів; розроблення педагогічних ідей, нових освітніх і виховних концепцій; збільшення вільного часу у працівників, який використовувався в сім'ях переважно для виховання дітей, а також для самоосвіти батьків, набуття педагогічних знань; підвищення політичного, освітнього та культурного рівня населення, його соціальної активності в дусі радянської ідеології.

Визначено, що послідовне розширення змісту педагогічної освіти, упровадження нових форм і методів роботи з батьками, залучення громадськості до процесу поширення педагогічних знань, осмислення й використання прогресивного досвіду попередніх років були основними тенденціями розроблення проблеми педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. в Україні.

4. Підкреслено, що питання педагогічної освіти батьків в Україні найбільшої актуальності набули у 50-70-х рр. XX ст. З'ясовано, що залучення до поширення педагогічних знань серед батьків і громадськості, крім досвідчених педагогів, ще й психологів, медичних працівників, журналістів та письменників, не тільки наповнювало її змістовно, але й підіймало питання розроблення теорії і розповсюдження досвіду реалізації педагогічної освіти батьків у ранг суспільно важливих проблем.

У цьому контексті систематизовано ідеї В. Сухомлинського, основою педагогічної концепції якого виступає система ідей та поглядів на дитину як найвищу цінність. Виходячи з унікального педагогічного досвіду В. Сухомлинського можна стверджувати, що гуманізація процесу виховання як школи, так і сім'ї – це така організація виховного процесу, коли формування особистості, всебічне культивування індивідуальних здібностей дитини є головним сенсом і метою педагогічних зусиль батьків.

Обраний період характеризувався різноплановістю наукових досліджень, концепцій та теоретичних підходів до питань педагогічної освіти батьків. Інноваційною на той час була спадщина педагогів радянського періоду (І. Гребенникова, О. Захаренка, А. Макаренка, Б. і О. Нікітіних, В. Сухомлинського), у їх концепціях не тільки обґрунтовано необхідність педагогічної освіти батьків, але й розкрито роль школи у цьому процесі, визначено шляхи педагогічної пропаганди та надано практичні рекомендації і поради стосовно організації такої роботи з батьками і громадськістю.

5. Установлено, що активна участь шкіл у процесі педагогічної освіти батьків, створення народних університетів педагогічних знань для них, широке використання засобів педагогічної комунікації позитивно вплинули на формування системи педагогічної освіти батьків у досліджуваний період.

Виявлено, що в другій половині ХХ століття склалися конкретні форми роботи з батьками, найефективнішими з яких були: лекції (загальношкільні, для батьків учнів групи класів, паралельних класів, одного класу), бесіди (колективні, групові, індивідуальні), батьківські збори (загальношкільні, класні), відкриті уроки, педагогічні практикуми, диспути, дні відчинених дверей, батьківські дні, конференції (класні, загальношкільні, кущові конференції батьків у мікрорайонах, районні, міські та сільські), зустрічі «за круглим столом», консультації (групові, індивідуальні), демонстрація фільмів на педагогічні теми, вечори запитань

та відповідей тощо. Така їх різноманітність сприяла вибору найбільш оптимальних для кожного закладу й установи форм поширення педагогічних знань серед батьків.

Доведено, що за сучасних умов реформування освіти України досвід практичної реалізації системи педагогічної освіти батьків у 50-70-х рр. XX ст. (як позитивний, так і негативний) має важливе значення для розбудови системи педагогічного всеобучу батьків. Ефективність ідеї реалізації педагогічної освіти батьків залежить від запровадження широкого спектру заходів, форм і методів роботи з батьками, розробки та вдосконалення навчально-методичного забезпечення (навчальних планів, програм, підручників, посібників) й залучення широкої громадськості до процесу практичної реалізації системи педагогічної освіти батьків.

Здійснений науковий пошук не вичерпує визначеної нами наукової проблеми. Предметом подальшого вивчення можуть бути питання особливостей психологічної та педагогічної підготовки батьків у контексті кроскультурних досліджень з урахуванням соціокультурних та етнокультурних змін у соціумі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Наука жить / А. Адлер [пер. с англ. и нем.; сост.-ред. А. А. Юдин]. – К. : Port-Royal, 1997. – 288 с.
2. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер [пер. Е.А. Цыпин]. – СПб. : Гуманитарное агентство "Академический проект", 1997. – 256 с.
3. Алексеева Л. В. В союзе с родителями / Л. В. Алексеева // Начальная школа. – 2001. – №11. – С. 29-30.
4. Алексеєнко Т. Ф. Молода сім'я: умови виховання дитини / Т. Ф. Алексеєнко. – К., 2004. – 96 с.
5. Антология педагогической мысли Украинской ССР / [сост. Н.П. Калениченко]. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
6. Аркин Е. А. Родителям о воспитании / Е. А. Аркин. – [3-е изд.]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 347 с.
7. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А.М., 2008. – 406 с.
8. Берн Эрик. Трансакционный анализ и психотерапия / Эрик Берн; [перевод с англ.]. – СПб., изд-во «Братство», 1992. – 224 с.
9. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
10. Бондар Л. С. Використання ідей В. О. Сухомлинського з питань співдружності школи і сім'ї / Л. С. Бондар // Радянська школа. – 1984. – № 11. – С. 57 – 60.
11. Брюховецкий Ф. Ф. «Формы связи школы с семьёй» / Ф. Ф. Брюховецкий // Семья и школа, 1951. – №9 – С.17-19.

12. Васильєва О. С. Естетичне виховання дітей у сім'ї / О. С. Васильєва. – К. : Рад. шк., 1965. – 60 с.
13. Ваховский Л. Ц. Проблема взаимодействия школы и семейного воспитания в советской педагогической теории 20-х годов / Л. Ц. Ваховский // Сотрудничество педагогической науки и передового опыта в повышении эффективности всестороннего развития личности учащихся в условиях реформы школы. Деп. в ОЦНИ «Школа и педагогика». – № 17-88. – М. : НИИ ОПВ АПН СССР, 1988. – С. 31 – 39.
14. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
15. Взаимодействие школы, семьи, общественности в коммунистическом воспитании / [ред. А.Г. Хрипкова, А.М. Наумова, И.В. Гребенников]. – М. : Педагогика, 1978. – 176 с.
16. Взаимоотношение родителей и детей по семейному законодательству. – М. : Гослитиздат, 1960. – 24 с.
17. Винниченко І. А. Виховання дисциплінованості у дітей в сім'ї / І. А. Винниченко, К. П. Кіндрат. – К., 1955. – 32 с.
18. Виноградова М. Д. Значение авторитета родителей в воспитании / М. Д. Виноградова // Сб. «Беседы с родителями о воспитании детей в семье». – М. : Изд. АПН РСФСР, 1954. – 191 с.
19. Виховна робота в закладах освіти України : зб. нормат. док. та метод. реком. з питань орг. виховної роботи / [упоряд. С. В. Кириленко, С. О. Кривонос] . – К., 1995. – 135 с.
20. Владимир Мономах. Поучения, или Духовная Великого князя Владимира Всеволодовича Мономаха детям своим / Владимир Мономах; [пер. с древнерус. Д.С. Лихачев]. – М. : Фонд разв. отечеств. книгоизд., 1996. – 236 с.
21. Войтик П. Д. Изучение детей родителями / П. Д. Войтик // Семья и школа. – 1952. – № 2. – С. 28 – 29.

22. Волошина С. Рассказы для родителей / С. Волошина. – Х. : Харківське книжково-газетне вид-во, 1953. – 70 с.
23. Воспитание детей в семье / [под ред. М. В. Сарычевой]. – М. : Учпедгиз, 1941. – 272 с.
24. Воспитание детей в семье. Книга для родителей / [ред. З.И. Равкин] – М. : Учпедгиз, 1959. – 432 с.
25. Воспитание дошкольников в семье : Вопросы теории и методики/ [Т. А. Маркова, Д. О. Дзинтере, В. К. Котырло и др.] ; под ред. Т. А. Марковой. – М. : Педагогика, 1979. – 191 с.
26. Глазов Н. О педагогической пропаганде / Н. Глазов // Народное образование. – 1961. – №7. – С. 65-66.
27. Голець М. І. Етика матері і дитини: Нарис з історії виховання дітей раннього віку / М.І. Голець. – К. : Вища школа, 2005. – 159 с.
28. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
29. Гончарова Г. Дружба в семье – великая сила / Г. Гончарова // Семья и школа. – 1954. – № 8. – С. 21.
30. Гордин Л. Ю. Поощрение и наказание в воспитании детей / Л. Ю. Гордин. – М. : Педагогика, 1971. – 200 с.
31. Горобець М. А. Залучати батьків до трудового виховання учнів / М. А. Горобець // Радянська школа. – 1958. – № 1. – С. 70 – 72.
32. Гребенников И. В. Комплексный подход в повышении педагогической культуры родителей: материалы семинара [«Деятельность организаций Педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний»] / Педагогическое общество РСФСР / И.В. Гребенников. – М. : Пед. общ-во РСФСР. – 1976. – С. 24-31.
33. Гребенников И. В. Основы семейной жизни: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / И.В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.

34. Гребенников И. В. Педагогика идет в семью / И.В. Гребенников // Семья и школа. – 1975. – №3. – С. 24.
35. Гребенников И. В. Педагогический всеобуч родителей (учащихся 5 – 10 классов) / И. В. Гребенников. – М. : Знание, 1986. – 79 с.
36. Гребенников И. В. Педагогическую культуру каждой семье [«О комплексном подходе к пропаганде педагогических знаний среди родителей»] / И. В. Гребенников. – М. : Об-во «Знание» РСФСР, 1978. – 47 с.
37. Гребенников И. В. Повышение педагогической культуры родителей как основа совершенствования семейного воспитания: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук / И. В. Гребенников. – Москва, 1971. – 22 с.
38. Гребенников И. В. Помощь родителям / И. В. Гребенников // Народное образование. – 1971. – №4. – С. 55-57.
39. Гребенников И. В. Школа и семья / И. В. Гребенников. – М. : Просвещение, 1985. – 176 с.
40. Грицкова Ю. В. Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття: Автореф. дис. ...кандидата пед. наук. / Ю. В. Грицкова / – Харків, 2009. – 20 с.
41. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – К. : «А. П. Н.», 2002. – 224 с.
42. Гурова Р. Семья, школа, улица / Р. Гурова // Семья и школа, 1968. – №9. – С. 8-9.
43. Даник А. А. Формування у юнаків та дівчат готовності до сімейно-побутової праці у процесі родинного виховання : Дис... канд. пед. наук / Аліна Анатоліївна Даник / Черкаський держ. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 1998. – 208с.
44. Деятельность организаций педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний (Материалы семинара,

- проведённого 7 мая 1976г. в г. Москве) / [под ред. И. Е. Шварца]. – Редакционно-издательский совет Педагогического общества РСФСР. – 70 с.
45. Джиннотт Г. Дети и мы : Новые решения старых проблем / Г. Джиннотт. – СПб. : Кристалл, 1996. – 464 с.
 46. Дічек Н. С. Макаренко і світ: аналіз англословянських студій: монографія/ Н. С. Дічек. – К. : Наук. світ, 2005. – 303 с. – Бібліогр. : С. 277 – 303.
 47. Дубінець І. В. Педагогічна освіта батьків у вітчизняній педагогічній пресі другої половини ХІХ століття : Автореф. дис. ...кандидата пед. наук. – Бердянськ, 2000. – 17 с.
 48. Дубровина Л. В. Народные университеты / Л. В. Дубровина. – М. : Знание, 1963. – 231с.
 49. Дубровін А. Б. Відповідальність батьків за виховання дітей / А. Б. Дубровін. – К., 1965. – 40 с.
 50. Єсьман І. В. Роль засобів масової інформації у реалізації системи педагогічної освіти батьків (50-70-ті роки ХХ століття в Україні) / І.В. Єсьман // Педагогічні науки : [зб. наук. праць. / Ред. кол. Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та ін.]. – Випуск 56. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. – С. 30-35.
 51. Єсьман І. В. Видання навчальних посібників та наукової літератури для батьків (50-70-ті роки ХХ століття) / І.В. Єсьман // Матеріали VI науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» (30-31 жовтня 2009 р., м. Харків) / МОН України. – Харків : ХНПУ, 2009. – С. 24-25.
 52. Єсьман І. В. Інноваційні форми роботи з батьками учнів у сучасному освітньому закладі / І.В. Єсьман // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук. пр. / Ред. кол. : Т.І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Вип. 55. – Запоріжжя : Вид-во Класич. приват. ун-ту – С. 160-164.

53. Єсьман І. В. Історичний аспект розвитку педагогічної культури батьків / І.В. Єсьман // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону» (9-11 квітня 2009 р., м. Ялта) / МОН України, Міністерство науки автономної республіки Крим та ін. – : [зб. статей.]. –Вип.5. Ч.1. – Ялта : РВВ КГУ, 2009. – С. 145-147.
54. Єсьман І. В. Моральні цінності сім'ї у науковому доробку В.О.Сухомлинського / І.В. Єсьман // Педагогічні науки : [зб. наук. праць / Ред. кол. Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та ін.]. – Випуск 53. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 204-208.
55. Єсьман І. В. Народні університети для батьків як ефективна форма пропаганди та засвоєння педагогічних знань у 50-70 роках ХХ століття в Україні / І.В. Єсьман // Наукові праці : [зб. наук. пр. / Ред. кол. : Башков Є.О. та ін.]. – Випуск 6 (160) – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 8-13. (Серія: Педагогіка, психологія і соціологія).
56. Єсьман І. В. Основні психолого-педагогічні концепції адлерівської моделі виховання батьків / І.В. Єсьман // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка [зб. наук. праць. / Ред. кол.: Алленов М.М. та ін.]. – Випуск 11. – Харків-Луганськ : СтильІздат, 2008. – С. 93-100.
57. Єсьман І. В. Педагогічна освіта батьків у науковому доробку В.Сухомлинського / І.В. Єсьман // Наукове видання. Вісник Черкаського національного університету : [зб. наук. пр. / Ред. кол. : Тарасенкова Н. А. та ін.]. – Спецвипуск. Частина І. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2010. – С. 211-215. (Серія педагогічні науки).
58. Єсьман І. В. Педагогічна освіта батьків як історико-педагогічна проблема (50-70-ті роки ХХ століття в Україні) / І. В. Єсьман // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : [зб. наук. праць /

- Ред. кол. : Побірченко Н.С. (гол. ред.) та ін.]. – Випуск 37. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – С. 241-250.
59. Єсьман І. В. Педагогічна освіта батьків як об'єкт історико-педагогічних досліджень / І. В. Єсьман // Педагогічні науки : [зб. наук. праць / Ред. кол. Барбіна Є.С., Федяєва В.Л. та ін.]. – Випуск 52. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 27-33.
 60. Єсьман І. В. Педагогічні умови родинно-сімейного виховання / І. В. Єсьман // Матеріали IV науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» (30-31 жовтня 2008 р., м. Харків) / МОН України – Харків : ХНПУ, 2008. – С. 26.
 61. Єсьман І. В. Питання гуманістичного виховання дітей в сім'ї в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / І. В. Єсьман // Педагогічні науки : [зб. наук. праць. / Ред. кол. Барбіна Є. С., Федяєва В. Л. та ін.]. – Випуск 45. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – С. 165-170.
 62. Єсьман І. В. Проблема виховання батьків у науковому доробку зарубіжних вчених (60-70-ті роки XX століття) / І. В. Єсьман // Матеріали VII науково-практичної конференції молодих учених «Методологія сучасних наукових досліджень» (4-5 листопада 2010 р., м. Харків) / МОН України. – Харків : ХНПУ, 2010. – С. 25-26.
 63. Єсьман І. В. Професійна підготовка майбутніх учителів до взаємодії з родинами учнів / І. В. Єсьман // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка» (16-17 квітня 2008 року, м. Суми) / МОН України, Центральний ін-т післядипломної освіти та ін. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – С. 333-334.
 64. Єсьман І. В. Християнське виховання батьків як одна із провідних концепцій організації і змісту педагогічної освіти батьків у

- зарубіжній та вітчизняній науці / І. В. Єсьман // *Materiály V mezinárodní vědecko-praktická konference «Moderní vymoženosti vědy – 2010»*. - Díl 10. Pedagogika : Praha. Publishing House «Education and Science» – С. 51-53.
65. Журин Б. И. Родительская общественность в помощь школе по коммунистическому воспитанию детей / Б. И. Журин – М. : Учпедгиз, 1952. – 176 с.
 66. Задесенець М. Про виховання дітей у радянській сім'ї / М. Задесенець // *Радянська освіта*. – 1948. – С. 11 – 13.
 67. Задесенець М. П. Педагогічну пропаганду на рівень сучасних вимог / М. П. Задесенець // *Радянська школа*, 1976. – №7. – С. 91-93.
 68. Заліток Л. М. Бібліотека – джерело духовної культури в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Людмила Заліток // *Рідна шк.* – 2007. – № 9 (Верес.). – С. 22–24.
 69. Заліток Л. М. Публіцистична спадщина В. О. Сухомлинського в суспільно-політичній пресі (1943–1970 рр.) / Людмила Заліток // *Рідна шк.* – 2008. – № 9 (Верес.). – С. 15–16.
 70. Заліток Л. М. Форми роботи з книжкою у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / Людмила Заліток // *Іст.-пед. альм.* – Умань, 2009. – № 1. – С. 70–80.
 71. Захаренко С. О. Формування духовних цінностей молоді у творчій спадщині О. А. Захаренка [навч. посіб.] / [С. О. Захаренко, Н. В. Орлова]. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2006. – 252 с.
 72. Захаренко О. А. Школа над Россю / [Захаренко О. А., Мазурик С. М.] – К. : Радянська школа, 1979. – 150 с.
 73. Захаренко О. А. Слово до нащадків / О. А. Захаренко. – К. : СПД Богданова А. М., 2006. – 216 с.
 74. Захаренко О. А. Школа – центр виховання на селі / О. А. Захаренко // *Грані творчості*. – К., 1990. – С. 7-8.

75. Зинкевич Н. «Родителям о педагогической литературе» / Н. Зинкевич // Семья и школа, 1951. – №5. – С.35.
76. Златоуст Иоанн. Уроки о воспитании детей / Иоанн Златоуст. – М. : Светлячок, 1992. – 15 с.
77. Каиров А. И. Очерки деятельности Академии педагогических наук РСФСР 1943/1966 / И. А. Каиров. – М. : Педагогика, 1973. – С.350.
78. Калініченко Н. А. Світлий геній Павлиша: зб. ст. / Надія Калініченко. – 2-ге вид., доповн. – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2008. – 154 с., іл.
79. Калініченко Н. А. Г. Ткаченко – педагог – новатор сучасності / Надія Калініченко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2009. – № 12. – С. 28-32.
80. Калініченко Н. А. Трудова підготовка як засіб соціалізації учнів у Сахнівській школі-родині О. А. Захаренка / Надія Калініченко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2008. – № 1. – С. 38-42.
81. Капралова Р. М. Работа классного руководителя с родителями: Пособие для студентов пединститутков / Р. М. Капралова. – Рязань : РГПИ, 1976. – 137 с.
82. Каптерев П. Ф. Задачи семейного воспитания: Избранное / [сост. М.В. Богуславский, К.Е. Сумнительный] / П. Ф. Каптерев. – М. : Изд-во «Карапуз», 2005. – 192 с.
83. Каптерев П. Ф. О семейном воспитании / [сост. И.Н. Андреева] / П. Ф. Каптерев. – М : Изд. Центр «Академия», 2006. – 168 с.
84. Каптерев П. Ф. Основные начала семейного обучения: (Дидактика семьи) / П. Ф. Каптерев // ЭСВО. СПб. – Вып. 7, 1898. – 40 с.
85. Каспина В. А. Н. К. Крупская – родителям / И. А. Каспина. – М. : Знание, 1969. – 96 с.
86. Керівні матеріали про школу / [упоряд. : С. В. Бабиш, В. О. Вікторов, С. П. Заволока]. – К.: Рад.шк, 1962. – 387 с.
87. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку. – М., 1952. – С. 41.

88. Колесник И. И. Родительские университеты (Из опыта работы родительских университетов Украинской ССР) / И И. Колесник. – М.: «Знание», 1960. – 28 с.
89. Комановський І. В. До методики досліджень питань сімейного виховання / І. В. Комановський // Радянська школа. – 1973. – № 10. – С. 76 – 78.
90. Комановський І. В. Моральне виховання дітей молодшого шкільного віку в радянській сім'ї. : дис. ...кандидата пед. наук / І. В. Комановський – К., 1972. – 219 с.
91. Коменський Я. А. Велика дидактика : [пер. з лат.] / Я. А. Коменський. – К. : Рад. шк., 1940. – 248 с.
92. Коменський Я. А. Материнська школа : [пер. с лат.] / Я. А. Коменський. – М. : Учпедгиз, 1947. – 104 с.
93. Комуністичне виховання дітей у сім'ї / [упоряд. Кобиляцький І. І]. – К. : Радянська школа, 1971. – 144 с.
94. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик. – М.: Политиздат, 1977. – С. 25.
95. Коридалина Е. Участие родителей в воспитании юных пионеров / Е. Коридалина // Семья и школа. – 1952. – № 4. – С. 5 – 7.
96. Котирло В. К. Виховання слухняності дітей у сім'ї / В. К. Котирло. – К. : Радянська школа, 1967. – 103 с.
97. Котко П. А. Наш досвід організації «педагогічних читань» / П. А. Котко // Радянська школа. – 1959. – № 7. – С. 76 – 80.
98. Кравець В. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді / В. Кравець. – К. : Київська правда, 2000. – 688 с.
99. Кравченко Т. В. Допомога батькам у вихованні дітей: методичні рекомендації для соціальних працівників / Т. В. Кравченко, І.М. Трубавіна. – К., 2005. – 100 с.
100. Крупская Н. К. Педагогические сочинения: в 6-ти томах / Н.К. Крупская ; [ред. А.М. Арсеньев]. – М., 1978 – 1980–. –

Т.1. – 1978. – 357 с. ; Т.2. – 1978. – 452 с.

Т.3. – 1978. – 472 с. ; Т.4. – 1978. – 479 с.

Т.5. – 1980. – 495 с. ; Т.6. – 1980. – 511 с.

101. Крупская Н. К. Семья и школа / Н.К. Крупская ; [ред. А.М. Арсеньев] // Педагогические сочинения: в 6-ти томах. – М., 1978. – Т.1. – С. 105-114.
102. Крупская Н. К. Темы лекций по радио для родителей / Н.К. Крупская; [ред. А.М. Арсеньев] // Педагогические сочинения: в 6-ти томах. – М., 1978. – Т.6. – С. 366-368.
103. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: [учебн. для студентов средн. пед. уч. заведений] / Т. А. Куликова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : «Академия», 2000. – 232 с.
104. Левков І. В. Зміцнюємо зв'язок з батьками / І. В. Левков // Радянська школа. – 1962. – № 9. – С. 48 – 49.
105. Лесгафт П. Ф. Семейная жизнь ребенка / П. Ф. Лесгафт // Семейное воспитание : Хрестоматия / [сост. П.П. Лебедев]. – М. : Издат. центр «Академия», 2001. – С. 175-183.
106. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение / П.Ф. Лесгафт – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.
107. Літопис руський / [пер. з давньорус. Л.Є. Махновця]. – К. : Дніпро, 1989. – 591 с.
108. Ломизе Л. С. Организация пропаганды педагогических знаний в народных университетах для родителей / Л. С. Ломизе. – М. : О-во «Знание» РСФСР, 1982. – 40 с.
109. Луцький В. П. Народний університет педагогічних знань для батьків/ В. П. Луцький // Радянська школа, 1972. – №1. – С. 102-105.
110. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954– . –
Т. 4. – 1954. – С. 469 – 500.

111. Макаренко А. С. О воспитании / Сост. и авт. вступительной статьи В. С. Хелемендик. – М. : Политиздат, 1988. – 256 с.
112. Макаренко А. С. Сочинения / А. С. Макаренко. – [изд-во 2-ое]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957. – –
Т.4. – 1957. – С. 322
113. Макаренко А. С. Сочинения / А. С. Макаренко. – [изд-во 2-ое]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1957. –. –
Т.5 – 1957. – С. 48
114. Макаренко А. С. Сочинения: в 7-ми томах / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1950. –. –
Т.4. – 1950. – 496 с.
115. Марьенко И. С. Организация и руководство воспитательной работой в школе / И. С. Марьенко. – М. : Просвещение, 1974. – 223с.
116. Махлин М. Д. Педагогическая подготовка родителей в народных университетах (Методическое пособие в помощь лектору) / М. Д. Махлин. – Л. : О-во «Знание», 1976. – 17 с.
117. Махлин М. Д. Пути совершенствования педагогической пропаганды: обзорная рецензия / М. Д. Махлин. – Л., 1984. – 16 с.
118. Махлин М. Д. Пути совершенствования психолого-педагогической подготовки родителей в народных университетах педагогических знаний : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики и образования» / М. Д. Махлин. – Л., 1979. – 21 с.
119. Махова К. В. О воспитании в семье / К. В. Махова. – М. : Учпедгиз, 1954. – С. 115 – 116.
120. Меньшикова А. Вам поможет радио / А. Меньшикова // Воспитание школьников. – 1968. – №1. – С. 66-69.
121. Мещеряков В. П. Настанови Н. К. Крупської про виховання в сім'ї / В. П. Мещеряков // Радянська школа, 1960. – №2. – С. 16 – 19.

122. Минин К. Родители учатся воспитывать / К. Минин // Семья и школа, 1967. – №11. – С. 42-43.
123. Негинский С. Родителям – живое искусство воспитания / С. Негинский, А. Левшин // Семья и школа. – 1979. – №9. – С. 8-11.
124. Нестеренко И. Педагогику – всем родителям / И. Нестеренко // Семья и школа. – 1964. – №9. – С. 26-27.
125. Никитин Б. П. Мы, наши дети и внуки / Б. П. Никитин, Л. А. Никитина – [3-е изд. доп.]. – М. : Мол. гвардия, 1989. – 303 с.
126. Никитина Л. А. Мама или детский сад : Кн. Для воспитателей детского сада и родителей / Л. А. Никитина. – М. : Просвещение, 1990. – 93 с.
127. Нікітін Б. П. Ми та наші діти / [пер. з рос.] М. А. Лук'янець; [перед. М. М. Амосова]. – К. : Молодь, 1989. – 240 с.
128. О реформе общеобразовательной и профессиональной школы. – М. : Политиздат, 1984. – С. 56.
129. Овчаров Р. В. Родительство как психологический феномен: [учебное пособие] / Р. В. Овчаров. – М., 2006. – 495 с.
130. Огієнко І. І. Наука про рідномовні обов'язки / І. І. Огієнко. – Жовква: Друкарня ОО Василіан, 1936. – 72 с.
131. Орлов Б. Педагогическое просвещение родителей / Б. Орлов // Народное образование. – 1964. – №6. – С. 46-50.
132. Основы законодательства СССР и союзных республик о народном образовании. М.: Политиздат. – 1973. – С.6.
133. Педагогика семейного воспитания. – Минск, 1961. – 51 с.
134. Педагогика сотрудничества. Отчет о первой встрече педагогов-экспериментаторов // Учит. газ. – 1986. – 18 окт. (№ 125). – С. 1 – 2.
135. Педагогические знания в массы / Сборник статей. – Иркутск, 1963. – 111 с.

136. Педагогический энциклопедический словарь / [гл.ред. Б. М. Бим-Бад; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болтов, Л. С. Глебов и др.]; – М. : Большая Рос. Энциклопедия, 2002. – 528 с.
137. Педагогічний всеобуч в мікрорайоні школи: Методичні рекомендації / Упор. І. В.Комановський. – К. : РУМК, 1987. – 48 с.
138. Педагогічні університети для батьків. – К. : Радянська школа, 1960. – 43 с.
139. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : в 2-х томах / И. Г. Песталоцци : [ред. В.А. Ратенберг, В.М. Кларин]. – М., 1993. – . –
Т.1. – 1993. – 334 с. ; Т.2. – 1993. – 416 с.
140. Песталоцци И. Г. Книга матерей, или руководство для матерей, как научить своих детей наблюдать и говорить // Избр. произведения : в 2 т. : [пер. с нем.] – М. : Узд. АПН СРСР, 1947. –Т.2. – 720 с.
141. Петренко О. Б. Виховання любові до матері у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. Б. Петренко. – К., 1999. – 192 с.
142. Печерникова И. А. Воспитание дисциплинированности у подростка в семье / И. А. Печерникова. – М. : Изд. АПН РСФСР, – М., 1956. – 171 с.
143. Печерникова И. А. Родителям о пионерской организации / И. А. Печерникова. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1955. – 56 с.
144. Печерникова И. А. Трудовое воспитание школьника в семье / Печерникова И. А. – М.–Л. : Учпедгиз, 1954. – 124 с.
145. Печерникова И. А. Школа и семья / И. А. Печерникова. – М. : «Знание», 1952. – 40 с.
146. Пинт А. А. Это вам, родители. Раздумья педагога о воспитании школьников / А. А. Пинт. – М. : Знание, 1964. – 270 с.
147. Підготовка студентів до роботи з батьками учнів // Радянська школа, 1979. – №3. – С.82-87.

148. Пірожок Л. Н. Батьківська громадськість і завдання школи / Л. Н. Пірожок // Радянська школа. – 1968. – № 1. – С. 96 – 100.
149. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX століття : в 2 кн. / Н. Побірченко. – К. : Наук. світ, 2000. – Кн. 1. : Київська громада. – 2000. – 308 с.
150. Поздеева В. Г. Использование средств массовой информации в педагогической пропаганде : материалы семинара [«Деятельность организаций Педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний»] / Педагогическое общество РСФСР – М. : Пед. общ-во РСФСР. – 1976. – С. 61-64.
151. Помощь родителям в воспитании детей: [пер. с англ.] / [под ред. В.Я. Пилиповского]. – М. : Прогресс, 1992. – 256 с.
152. Попов И. С. Лекция в системе педагогической пропаганды и условия повышения ее эффективности : материалы семинара [«Деятельность организаций Педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний»] / Педагогическое общество РСФСР – М. : Пед. общ-во РСФСР. – 1976. – С. 70-76.
153. Популярная психология для родителей / [под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. – М. : Педагогика, 1988. – 253 с.
154. Постовий В., Щербань П. Сім'я і родинне виховання : Концепція / В. Постовий, П. Щербань // Рідна школа. – 1996. – № 11 – 12. – С. 15 – 20.
155. Применение технических средств в пропаганде педагогических знаний среди населения / [под ред. Н.И. Родионова]. – М. : ЦС ПО РСФСР, 1978. – 43 с.
156. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в УРСР // Зб.наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1966. – №1. – С.2-8.

157. Про хід виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972р. № 326 «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і про подальший розвиток загальноосвітньої школи УРСР» / Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1973. – №18. – С.9-17.
158. Работа школы с общественностью / [сост. И.В. Гребенников]. – М. : изд. пед. общества РСФСР, 1976. – 68 с.
159. Работа школы с родителями учащихся / [под ред. И.В. Чувашева] . – М. : Изд-во АПН, 1953. – 144 с.
160. Работа школы с семьёй / [сост. И.В. Гребенников]. Часть II. – М. : изд. ЦС Педагогического общества РСФСР, 1976. – 30 с.
161. Раєвський О. М. Деякі пропозиції щодо роботи університету для батьків / О. М. Раєвський // Радянська школа. – 1965. – №6. – С. 23-27.
162. Раєвський О. М. Університет для батьків / О. М. Раєвський // Радянська школа, 1961. – №4. – С. 55-58.
163. Робота з батьками. – К. : Радянська школа, 1957. – 54 с.
164. Родинно-сімейна енциклопедія / [авт. кол. В. М. Благігін, Н. І. Белкіна та ін.] . – К. : Богдана, 1966. – 438 с.
165. Родители и дети: Учебное пособие по педагогике. Для факультетов психологии, педагогики и социальной психологии. / [ред.-сост. Д.Я. Райгородский]. – Самара : Изд. Дом БАХРАХ-М, 2003. – 784 с.
166. Розанов А. Забота о детях – правовая обязанность родителей / А. Розанов // Семья и школа. – 1952. – №8. – С. 23 – 25.
167. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Избр. тр. : в 3 т. : [Пер. с фр]. – М. : Гослитиздат, 1961. –. –
Т. 1. – 1961. – 851 с.
168. Рыжеволова А.В. Педагогические знания – народу. (Из опыта работы университета педагогических знаний) / А. В. Рыжеволова. – Нальчик, 1965. – 44 с.

169. Савченко О. Я. Зміст шкільної освіти на рубежі століть / О. Я. Савченко // Освіта України. – 2000. – 12 квітня (№15).
170. Сатир В. Вы и ваша семья : Руководство по личностному росту / В. Сатир ; [пер. с англ. Е. Дониной, Н. Дмитриева]. – М. : Эксмо-Пресс, 2000. – 312 с.
171. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В. Сатир. – М. : Педагогика-пресс, 1992. – 190 с.
172. Сатюков П. Советское телевидение – народному образованию / П. Сатюков // Телевидение и радиовещание. – М., 1974. – №9. – С. 11-12.
173. Сборник документов о развитии народных университетов в СССР / [сост. А.Ф. Диденко, И.И. Шкадаревич, Г.А. Сиротина]. – М., 1971. – 209 с.
174. Сборник приказов и инструкций Министерства просвещения СССР. – М., 1970, №27.
175. Селевко Г. К. Социально-воспитательные технологии / Г.К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 175 с.
176. Соловейчик С. Л. В. О. Сухомлинський о вихованні / С. Л. Соловейчик. – М. : Політиздат, 1975. – С. 183.
177. Соловейчик С. Л. Резервы детского «Я» / С. Л. Соловейчик. – М. : Знание, 1983. – 96 с.
178. Соловейчик С. Л. Час ученичества. Жизнь замечательных учителей / С. Л. Соловейчик. – 2-е. изд. – М. : Дет. лит., 1972. – 255 с.
179. Соловейчик С. Л. Педагогика для всех : Книга для будущих родителей / С. Л. Соловейчик. – М. : Дет.лит., 1987. – 365 с.
180. Социология семьи / [под ред. проф. А.И. Антонова]. – М. : Инфра-М, 2007. – 640 с.
181. Стельмахович М. Г. Народне ріднознавство в школі / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1993. – №7. – С. 13 – 15.

182. Стельмахович М. Г. Новітні перспективи родинного виховання / М. Г. Стельмахович // Рідна школа. – 1998. – № 7 – 8. – С. 3 – 5.
183. Стельмахович М. Українська родинна педагогіка / М. Стельмахович. – К., 1996. – 286 с.
184. Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство / М. Г.Стельмахович. – К. : Знання України, 1991. – 48 с.
185. Сухомлинский В. А. Работа школы с семьёй / В. А. Сухомлинский // «Семья и школа», № 6, 1952. – С.5-8.
186. Сухомлинский В. А. Мудрость родительской любви / [Сост. А. И. Сухомлинская] . – М. : Мол. гвардия, 1988. – 304 с.
187. Сухомлинский В. А. Родительская педагогика / В. А. Сухомлинский. – К. : Рад. школа, 1978. – 376 с.
188. Сухомлинский В. А. Этюды о коммунистическом воспитании / В. А. Сухомлинский // Народное образование, 1967. – №10. – С. 6
189. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К. : Акад.пед.наук, 2003. – С. 47 – 66.
190. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976– . – Т.1. – 1976. – С. 207-400.
191. Сухомлинський В. О. Етюди про комуністичне виховання / В. О. Сухомлинський // Народна освіта. – 1967. – № 2. – С. 39 – 45.
192. Сухомлинський В. О. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1977–. – Т.3. – 1977. – С. 583 – 657.
193. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976 – .– Т.1. – 1976. – С. 403 – 637.

194. Сухомлинський В. О. Моральні цінності сім'ї / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. –. –
Т.5. – 1976. – С. 436 – 440.
195. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1977 –. –
Т.3. – 1977. – С. 283 – 582.
196. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976 –. –
Т.4. – 1976. – С. 7 – 390.
197. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976–. –
Т. 1. – 1976. – С. 55 – 206.
198. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976. –. –
Т.4. – 1976. – С. 393 – 626.
199. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1977 –. –
Т.3. – 1977. – С. 7 – 279.
200. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976–. –
Т.2. – 1976. – С. 419 – 654.
201. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. У 5 т. – К. : Радянська школа, 1976–. –
Т.2. – 1976. – С. 149 – 416.

202. Тараткевич М. В. Семья и разумные потребности / М. В. Тараткевич. – Минск : Нар. асвета, 1983. – 143 с.
203. Тартаковский Б. С. Повесть об учителе Сухомлинском / Б. С. Тартаковский. – Москва : Молодая гвардия, 1972. – 271 с.
204. Телевидение и радиовещание СССР. [сост. В.П. Волков, В.Н. Козловский, А.Н. Приходько]. – М., 1979 – 295 с.
205. Тихонов А. А. Работа школы с родителями. / Сборник статей. – М. : Учпедгиз, 1960. – 132 с.
206. Трофимов К. П. Семья и дети / К. П. Трофимов. – М. : Просвещение, 1969. – 157 с.
207. Трубавіна І. М. Зміст та форми просвітницької роботи з батьками / І. М. Трубавіна. – К. : УДЦССМ, 2000. – 86 с.
208. Ухъянкин С. П. Школа и родители. (Содержание, формы и методы совместной работы школы и семьи. В вопросах и ответах.) / С. П. Ухъянкин. – Чебоксары : Чувашкнигоиздат., 1968. – 79 с.
209. Ушинский К. Д. О народности в общественном воспитании // Пед.соч. : В 6 т. – М. : Педагогика, 1988. – Т. 1. – 416 с.
210. Ушинский К. Д. Полное собрание сочинений: в 6-ти томах / К. Д. Ушинский ; [ред. С.Ф. Егоров]. – М. : Педагогика, 1988-1990.
Т.1. – 1988. – 414 с. ; Т.2. – 1988. – 492 с.
Т.3. – 1989. – 510 с. ; Т.4. – 1989. – 525 с.
Т.5. – 1990. – 526 с. ; Т.6. – 1990. – 527 с.
211. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 т. / К. Д. Ушинський. – К. : Вища школа, 1983. – Т. 1. – 414 с.,
212. Федяєва В. Л. Теорія та практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.) : Автореф. дис. ...доктора пед. наук. / В. Л. Федяєва / – Харків, 2011. – 39 с.
213. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина ХІХ–ХХ століття): монографія / В. Л. Федяєва. – Херсон : РІПО, 2010. – 348 с.

214. Формування педагогічної культури батьків в сучасних умовах : [наук.-метод. зб. / відп. ред. В. Г. Постовий]. – К., 1998. – 78 с.
215. Франко І. Я. Жінка-мати / І. Я. Франко // Друг. – 1875. – №24. – С. 532-555.
216. Фромм А., Гордон Т. Популярная педагогика / [А. Фромм, Т. Гордон]. – Екатеринбург : АРД ЛТД, 1997. – 608с.
217. Хамяляйнен Ю. Воспитание родителей : Концепции, направления и перспективы / Ю. Хамяляйнен ; [пер. с фин]. – М. : Мир, 1993. – 128 с.
218. Харрис Т. А. Я о'кей – Вы о'кей: [пер. с англ.] / Т. А. Харрис – Красноярск : Фонд ментального здоровья, 1993. – 288 с.
219. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в соціально-педагогічній діяльності / С. Я. Харченко. – Луганск : Альма-матер, 2007. – С. 339 – 348.
220. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / [ред. С.А. Літвінов]. – К. : Радянська школа, 1961. – 652 с.
221. Хрипкова А. «Научная разработка проблем совместной работы педагогических коллективов школ, семьи и общественности в воспитании детей и молодёжи» / А. Хрипкова // «Советская педагогика», 1974. – №4, С.12-19.
222. Хромова О. Л. Педагогічний всеобуч батьків / О. Л. Хромова, Т. В. Кравченко. – К., 1991. – 32 с.
223. Хамяляйнен Ю. «Воспитание» родителей [хрестоматия] / Ю. Хамяляйнен – Самара, Издательский дом БАХРАХ-М, 2003. – С.44-101.
224. Чередов И. М. О работе с родителями учащихся / И. М. Чередов. – Омск, 1975. – 112 с.
225. Чудинова С. М. Народный университет учителей / С. М. Чудинова. – Л., 1971. – 30 с.

226. Чуковский К. Письмо в редакцию / К. Чуковский // Семья и школа, 1961. – №1, С.3.
227. Школа, семья, общественность. – М., 1977. – 16 с.
228. Школоведение / [под ред. А. Н.Волковского и М. П. Малышева]. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1955. – 518 с.
229. Щербакова С. Н. Формирование психолого-педагогической культуры родителей : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики и образования» / С.Н. Щербакова. – М., 1998. – 18 с.
230. Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє : Заповіді сімейної педагогіки / П. М. Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.
231. Щербань П. М. Педагогічна культура та її значення в суспільстві / П. М. Щербань // Рідна школа. – 2004. – №7-8. – С. 16-18.
232. Щербань П. М. Сутність педагогічної культури / П. М. Щербань // Вища освіта України. – 2004. – №3. – С. 67-71.
233. Яроменюк О. І. Пропаганда педагогічних знань по радіо та телебаченню / О. І. Яроменюк. – К., 1979. – 16 с.

Архівні документи:

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Ф.Р.166. Справи постійного зберігання за 1960 – 1964 рр.

оп. 15.

234. Спр. 2754. Накази Міністра вищої та середньої спеціальної освіти СРСР, копії. – 256 арк.

235. Спр. 3532. Річний звіт Міністерства освіти УРСР про роботу шкіл та органів народної освіти за 1961 – 1962 н.р. – 160 арк.
236. Спр. 8149. Рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 17 січня 1971р. «Про початкові плани загальноосвітніх шкіл на 1972/73 н.р.» (Документи (протоколи, рішення, довідки) засідань колегії міністерства освіти УРСР (12-17 січня 1972), 49 арк.

Ф.Р. 166. Справи постійного зберігання за 1976 – 1980 рр.

оп.15

237. Спр. 8591. Довідки, інформації та переписка з Міністерством вищої освіти і середньої освіти СРСР, Міністерства освіти СРСР з питань навчально-виховної роботи за 1976 р. – 102 арк.

Державний архів Харківської області

Ф.Р. 4293. Харьковский государственный педагогический институт имени Г.С. Сковороды.

оп. 2.

238. Спр. 1077. Справка о работе кафедры педагогики и психологии за 1963 г. – 20 арк.
239. Спр. 1116. Отчет о работе института за 1964-1965 уч.год. – 195 арк.

оп.3.

240. Спр. 475. Отчет о работе института за 1969г. – 184 арк.

Ф.Р. 4695. Отдел народного образования Харьковского облисполкома (1943 – 1973 рр.)

оп. 4.

- 241. Спр. 302. Приказы министерства просвещения УРСР за 1958г. – 43 арк.
- 242. Спр. 312. Отчет о работе школ Харьковской области за 1958-1959 уч.г. – 176 арк.
- 243. Спр. 596. Отчет о работе школ. – 239 арк.

Ф.Р. 6113. Харьковское областное отделение Общества по распространению политических и научных знаний Украинской ССР.

оп. 1

- 244. Спр. 267. Справки, отчеты, информации и другие материалы о деятельности секций областного отделения Общества за 1962г. – 68 арк.
- 245. Спр. 367. Сеть народных университетов Харьковской области по состоянию на 1 декабря 1964 года. – 40 арк.
- 246. Спр. 402. Материалы VIII-й Харьковской областной конференции Общества «Знание» от 14 апреля 1966г. (протокол, отчет, стенограмма). – 302 арк.
- 247. Спр. 403. О работе областного общества «Знание» за 1966г. – 215 арк.
- 248. Спр. 417. О работе народных университетов за 1966г. – 58 арк.
- 249. Спр. 430. План работы Центральной лектории Общества «Знание» на 1967г. – 40 арк.

Державний архів Херсонської області

Ф. Р. 3706 Херсонський міський відділ народної освіти. 1944 – 1973 рр.

оп. 1.

- 250. Спр. 56. Звіт Херсонського міського відділу народної освіти про роботу шкіл за 1950 – 1951 н.р., (1950 – 1951 рр.), 272 арк.
- 251. Спр. 78. Отчет Херсонского гороно о работе школ за 1951 – 1952 уч. год (1951 – 1952), 149 арк.
- 252. Спр. 121. Звіт Херсонського міського відділу народної освіти за 1953 – 1954 н.р. (1953 – 1954), 163 арк.
- 253. Спр. 138. Звіт Херсонського міського відділу народної освіти за роботу шкіл за 1954 – 1955 н.р. (1954 – 1955), 163 арк.
- 254. Спр. 106. Приказы и распоряжения, постановления облоно, (12.04. – 5.11.1953), 187 арк.
- 255. Спр. 106. Приказ № 32 по Херсонскому обласному отделу народного образования о 22.01 1953 гг. Об организации при средних школах родительских лекториев, (12.04. – 5.11.1953), 187 арк.
- 256. Спр. 183. Отчет Херсонского гороно о работе школ за 1955 – 1956 уч. год (1955 – 1956), 160 арк.
- 257. Спр. 226. Отчет Херсонского гороно о работе школ за 1957 – 1958 уч. год (1957 – 1958), 218 арк.

Ф. Р. 3601 Херсонська обласна організація товариства «Знання». 1983 – 1995 рр.

оп. 1.

- 258. Спр. 4. Протоколы учредительного собрания членов областного общества, заседаний бюро, докладные записи о работе общества за 1948 г. (07.04 – 26.04.1948), 47 арк.
- 259. Спр. 6. Положення про уповноважених, про відділення і первинні організації, обов'язки штатних працівників товариства, (1948 – 1950), 26 арк.

260. Спр. 14. План и отчёты областного отделения общества о выполнении плана лекционной и издательской работы за 1949 г., (7 січня – 25 грудня 1949 р.), 161 арк.
 261. Спр. 14. Тематика школы молодой матери, (7 січня – 25 грудня 1949 р.), 161 арк.
 262. Спр. 228. Матеріали педагогічної секції Херсонського міського відділення, (01.09.1959 – 01.03.1960), 120 арк.
 263. Спр. 228. Постанова президії правління Херсонського обласного відділення товариства для поширення політичних та наукових знань «Про план пропаганди пед. знань на 1959 – 1960 н.р.», (01.09.1959 – 01.03.1960), 120 арк.
 264. Спр. 228. Звіт СШ № 10 м. Херсона про роботу батьківського лекторію у 1959-1960 н.р., (01.09.1959 – 01.03.1960), 120 арк.
- оп. 2.
265. Спр. 192. Отчёты о работе школы «Знание о природе», (03.01.1969 – 27.12.1970), 77 арк.
 266. Спр. 243. Протоколы заседаний секции педагогических наук, (04.01 – 10.03.1970), 23 арк.
 267. Спр. 312. Афиши и абонементы народных университетов на 1971 – 1972 учебный год, (05.01.1971 – 26.12.1972), 18 арк.
 268. Спр. 752. Звіт про підсумки роботи в системі народних університетів області у 1984 – 1985 навчальному році, (03.09.1984 – 27.05.1985), 13 арк.
 269. Спр. 753. Документи про роботу народних університетів, (1984 – 1985), 23 арк.
 270. Спр. 768. Протоколи науково-методичної секції з пропаганди питань морального виховання та педагогічної культури, (05.03.85 – 27.03.87), 47 арк.

Ф. Р. 3647 Херсонське обласне відділення Педагогічного товариства УРСР.
1959 – 1984 рр.

оп. 1.

- 271. Спр. 19. План роботи Херсонської обласної ради Педагогічного товариства УРСР на 1963 – 1964 н.р. (1963), 27 арк.
- 272. Спр. 21. Статті та інформації з досвіду роботи вчителів – членів Скадовського районного відділення Педагогічного товариства УРСР (1963), 45 арк.
- 273. Спр. 28. План роботи Херсонської обласної ради Педагогічного товариства УРСР на 1966 – 1967 н.р. (1966), 14 арк.
- 274. Спр. 36. Плани роботи районних відділень Педагогічного товариства та первинних організацій на 1967 – 1968 н.р (1967), 37 арк.
- 275. Спр. 44. План роботи Херсонської обласної ради Педагогічного товариства УРСР на 1968 р. (1968), 12 арк.

**Приблизний річний тематичний план педагогічної освіти
батьків
(50-70-рр. XX ст.) [32]**

Педагогічна освіта батьків дітей дошкільного віку

1. Сім'я в СРСР та основні виховні обов'язки батьків.
2. Вікова періодизація, фізичні та психологічні особливості дітей дошкільного віку. Керування дитячими іграми.
3. Як виховати дитину здоровою, сильною?
4. Розумовий розвиток дитини дошкільного віку.
5. Моральне та трудове виховання дітей дошкільного віку.
6. Естетичне виховання дітей дошкільного віку.
7. Підготовка дітей до школи. Зв'язок дошкільного виховання зі шкільним навчанням.
8. Що читати батькам про виховання дітей у сім'ї (бібліографічний огляд).

Педагогічна освіта батьків школярів

Початкові класи

1. Комуністичне виховання.
2. Значення початкової освіти у системі виховання учнів. Основний зміст освіти у початкових класах. Виховання у дітей наукового світогляду.
3. Фізіологічні та психологічні особливості молодших школярів і врахування цих особливостей у процесі навчання й виховання. Фізичне виховання молодших школярів.
4. Організація навчальної роботи, суспільно-корисної праці та відпочинку молодших школярів.
5. Трудове виховання дітей у сім'ї та школі.

6. Зміст та методи морального виховання молодших школярів. Культура поведінки дітей.
7. Естетичне виховання та розвиток молодших школярів.
8. Що повинні знати батьки про піонерську організацію; підготовка дітей у родині до вступу в піонерську організацію; участь батьків у житті та роботі піонерського загону.
9. Що читати батькам про виховання молодших школярів (бібліографічний огляд).

Середні класи

1. Значення та роль восьмирічної школи у системі народної освіти в СРСР. Основний зміст освіти в середніх класах.
2. Фізіологічні та психологічні особливості, гігієна та фізичний розвиток підлітків. Спільне навчання дітей різної статі та взаємини між хлопцями та дівчатами у цьому віці.
3. Зв'язок навчання із суспільно корисною працею учнів. Підготовка до вибору професії.
4. Ідейно-політичне виховання підлітків та залучення їх до участі у суспільно-політичному житті.
5. Зміст та методика морального виховання школярів-підлітків.
6. Естетичне виховання та розвиток школярів-підлітків. Роль та організація позакласної роботи з учнями, участь батьків у цій роботі.
7. Що читати про виховання підлітків у сім'ї (бібліографічний огляд).

Старші класи

1. Значення середньої освіти та роль другого етапу середньої школи. Основний зміст освіти в IX-XI класах.

2. Фізичні й психологічні особливості раннього юнацтва, врахування цих особливостей у вихованні та навчанні старшокласників.
3. Організація розумової й фізичної праці учнів старших класів.
4. Формування наукового світогляду у вихованні моралі.
5. Про товаришування юнаків та дівчат. Роль батьків у підготовці молоді до майбутнього сімейного життя.
6. Естетичне виховання й розвиток культурного рівня старшокласників.
7. Продуктивна й суспільно-корисна праця, професійна підготовка, життєвий шлях випускників XI класу школи.
8. Що читати про виховання старшокласників (бібліографічний огляд).

Додаток Б

**План секції педагогічних наук Херсонського обласного
відділення Товариства для поширення політичних і наукових знань по
організації педагогічної пропаганди
у 1959-1960 навчальних роках [249, арк. 2-3.]**

I. Для батьків.

1. Для батьків у шкільних батьківських лекторіях.
2. Для батьків на конференціях по вихованню дітей у сім'ї, що проводитимуся на підприємствах, у колгоспах, радгоспах.
3. Для батьків-чоловіків на дво-триразових заняттях на підприємствах, в установах, колгоспах, радгоспах.
4. Для батьків у школах матерів при дитячих закладах освіти і яслах і на кількох підприємствах, де переважно працюють молоді матері.
5. У кінолекторії для батьків.

II. Для вчителів і працівників дошкільних закладів освіти.

1. Лекторій в обласному Будинку вчителя та при райкомах спілки працівників вищої і середньої школи.
2. Лекторій у м. Херсоні і районах області для працівників дошкільних закладів освіти.
3. Лекторій в м. Херсоні при клубі Трудових резервів, а також у Новій Каховці і Генічеську для вихователів у робітничих гуртожитках.

III. Епізодичні лекції з питань комуністичного виховання підростаючого
покоління серед населення.

IV. Вечори запитань і відповідей із питань комуністичного виховання
дітей і молоді.

V. Для молоді.

1. У м. Херсоні і райцентрах області об'єднаний лекторій для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл.
2. Лекторій для учнів шкіл трудових резервів.
3. Лекторій з питань комуністичної моралі для працюючої молоді по Херсону на 2-х підприємствах і в райцентрах.
4. Епізодичні вечори запитань і відповідей для молоді з питань етики, культури праці і відпочинку, культури побуту [249, арк. 2-3.].

**Приблизна тематика лекторіїв для батьків
при загальноосвітніх школах
(50-70-ті рр. XX ст.) [250, арк. 4-8]**

1. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям» і завдання батьків.
2. Психологічна і практична підготовка дітей до праці в школі і дома.
3. Як організувати дітей на самообслуговування в сім'ї. (Крім лекції доцільно послухати виступи батьків про досвід залучення дітей до самообслуговування).
4. Виховання ініціативи і творчості у дітей в школі і дома.
5. Атеїстичне виховання дітей у сім'ї.
6. Завдання батьків у навчальній діяльності учнів.
7. Виховання культури поведінки у дітей.
8. Естетичне виховання дітей в школі і дома.
9. Виховання патріотичної поведінки та рис інтернаціоналізму у дітей в школі і дома.
10. Особиста відповідальність і роль прикладу батьків у вихованні дітей.
11. Особливості розвитку і виховання дітей молодших класів.
12. Особливості розвитку і виховання дітей середнього шкільного віку.
13. Розвиток і виховання учнів старших класів.
14. Радянське законодавство про сім'ю і виховання дітей (лекції юриста).
15. Лекції до зміцнення і загартовування організму школяра (лекції лікаря).

**Приблизна тематика лекторіїв для батьків при дошкільних
освітніх закладах (50-70-ті рр. XX ст.)**

1. Видатні радянські педагоги про виховання дітей у сім'ї.
2. Загальні умови виховання дітей у сім'ї.
3. Психологічні особливості розвитку дітей дошкільного віку.
4. Розвиток мовлення дітей дошкільного віку.
5. Загартування дітей дошкільного віку.
6. Трудове виховання дітей дошкільного віку.
7. Виховання навичок чемної поведінки у дітей дошкільного віку.
8. Читання дошкільників у сім'ї.
9. Попередження дитячих капризів.
10. Куточок дошкільника у сім'ї.
11. Підготовка дітей до навчання у школі.

**Приблизна тематика лекцій для вчителів
(50-70-ті рр. XX ст.)**

1. Здійснення Закону про зміцнення зв'язку школи з життям.
2. Підвищення ефективності уроку (Лекція і виступи 2-3 кращих учителів).
3. Евристичний метод і його місце у навчальному процесі.
4. Самостійна робота учнів з книгою на уроці (лекція кращих учителів).
5. Психологічна і практична підготовка учнів до праці і трудової діяльності.
6. Освіта в країнах народної демократії.
7. Освіта в капіталістичних країнах.
8. Досвід роботи шкіл вашого міста (області) по організації самообслуговування.

**Приблизна тематика лекцій для вихователів
у робітничих гуртожитках (50-70-ті рр. XX ст.)**

1. Рішення XXI з'їзду КПРС щодо організації виховної роботи серед молоді.
2. Здійснення індивідуального підходу до людини у виховній роботі.
3. Ідейно-політичне виховання молоді у гуртожитку.
4. Атеїстичне виховання молоді.
5. Естетичне виховання молоді.
6. Виховання культури поведінки у молоді.
7. Роль особистого прикладу вихователя у вихованні молоді.
8. Організація читання і обговорення літературних творів у гуртожитку.
9. Недоліки волі та їх подолання у процесі виховання.

**Приблизна тематика лекцій для дошкільних робітників
(50-70-ті рр. XX ст.)**

1. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і завдання виховної роботи у дошкільних установах.
2. Розвиток мови і мислення у дітей дошкільного віку.
3. Розвиток пам'яті у дітей дошкільного віку.
4. Трудове виховання дітей у дитячому садку.
5. Індивідуальний підхід до дітей дошкільного віку.
6. Фізичний розвиток і виховання дітей дошкільного віку.
7. Естетичне виховання дошкільників.
8. Підготовка вихованців дошкільних закладів освіти до навчання у школі.

**Приблизна тематика лекцій для учнів старших класів
загальноосвітніх шкіл (50-70-ті рр. XX ст.)**

1. Видатний радянський педагог А.С. Макаренко.
2. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і завдання учнівської молоді.
3. Розмова про романтику і будні професій у трудовій діяльності людини.
4. Як загартувати свою волю.
5. Питання дружби, товаришування і любові у молоді.
6. Учись розуміти прекрасне (Вчись слухати і розуміти музику).
7. Учись розуміти прекрасне (Вчись дивитись і розуміти художні картини).
8. Щоб тіло і душа були молодими.
9. Молодь – активний борець проти релігійних забобонів

Додаток Д

Зразок програми педагогічної освіти батьків [104]

Вступна лекція на початку навчального року читалась усім батькам учнів даної школи на загальношкільних зборах. Висвітлювались такі питання:

1. Патріотичне виховання учнів.
2. Суспільнокорисний труд у сім'ї.
3. Сімейні традиції і сімейні свята, їх роль у вихованні. Виховання на революційних, трудових і бойових традиціях старшого покоління.
4. Основні принципи виховання дітей у сім'ї.
5. Батько і мати як вихователі. Значення особистого прикладу батьків у вихованні.
6. Моральна і юридична відповідальність батьків за виховання дітей.

Далі батькам кожного місяця пропонувались лекції такого змісту:

Перший рік навчання

1. Анатомо-фізіологічні особливості дитячого віку. Розвиток мислення і речі дітей. Пам'ять, увага, спостережливість. Роль сім'ї у розвитку розумових здібностей дітей (жовтень).
2. Дитячі інтереси і нахили. Роль книги, телебачення, радіо, гуртків у розвитку дитячих здібностей. Фізичне виховання в сім'ї. Охорона здоров'я дітей. Гігієна і режим дитини молодого шкільного віку в сім'ї (листопад).
3. Особливості навчання дітей у першому класі. Виховання інтересу і любові до знань. Привчання до самостійного виконання домашніх завдань. Куточок школяра дома (робоче

місце). Єдність вимог школи і сім'ї. Виховання старанності, ретельності, працелюбності (грудень).

4. Розвиток особистості у молодшому шкільному віці. Засвоєння дітьми моральних норм і правил поведінки. Поняття про темпераменти, характер. Інтереси дітей. Індивідуальний підхід до дітей (січень).
5. Роль гри в житті дітей. Заохочення дитячої гри. Роль гри у моральному, розумовому і фізичному вихованні. Гра і труд. Види ігор (лютий).
6. Трудове виховання молодших школярів у сім'ї. Виконання дітьми нескладних домашніх завдань, піклування про молодших братів та сестер, догляд за домашніми рослинами, тваринами (березень).
7. Підсумки навчального року і консультація «Як організувати літній відпочинок дітей» (квітень, травень).

Другий рік навчання

1. Особливості і завдання навчальної роботи учнів другого класу. Розвиток пам'яті й уваги у школярів. Роль батьків у розвитку самостійності при виконанні домашніх завдань (жовтень).
2. Виховання у дітей інтересу до книги. Виховання уміння читати і розуміти книгу. Керівництво домашнім читанням дітей. Домашня бібліотека (листопад).
3. Виховання у дітей необхідності у праці і трудових навичок. Участь дітей у побутовій і загальнокорисній праці. Виховання охайності. Трудове виховання в сім'ї (грудень).
4. Виховання уміння життя у колективі. Особистий приклад батьків у вихованні (січень, лютий).
5. Виховання чесності і правдивості. Використання дитячої літератури (березень, квітень).
6. Виховання у дітей любові до природи (травень).

Третій рік навчання

1. Виховання любові до Батьківщини. Виховання любові до своєї школи, рідного краю, навколишнього середовища, до рідної мови (жовтень).
2. Підготовка дітей до вступу в піонери. Піонерська робота у школі (листопад, грудень).
3. Розвиток у дітей громадянських інтересів і громадянської активності. Особистий приклад батьків у вихованні громадянських інтересів (січень, лютий).
4. Виховання у дітей уміння радіти успіхам товаришів. Прагнення доставляти радість оточуючим. Виховання вміння прийти на допомогу товаришеві (березень, квітень).
5. Організація відпочинку дітей у сім'ї. Значення режиму (травень).

Четвертий рік навчання

1. Перехід до предметної освіти. Виховання інтересу до нових предметів. Виховання дисциплінованості (жовтень).
2. Єдині педагогічні вимоги (листопад).
3. Розвиток здібностей у дітей. Дитяча творчість. Роль книги, телебачення, гуртків у розвитку дитячих здібностей (грудень).
4. Виховання ініціативи, самостійності (січень, лютий).
5. Виховання навичок культури поведінки. Естетична основа культури поведінки (березень, квітень).
6. Дозвілля дітей (травень).

П'ятий рік навчання

1. Загальна характеристика особливостей дітей підліткового віку (жовтень).
2. Виховання у школярів свідомого відношення до навчання і подальший розвиток їх пізнавальних інтересів (листопад, грудень).

3. Фізичне виховання (січень, лютий).
4. Патріотичне виховання (березень, квітень).
5. Естетичне виховання (травень).

Шостий рік навчання

1. Особливості розвитку організму в перехідний вік. Бесіда лікаря (жовтень).
2. Фізичне виховання підлітків у школі і сім'ї (листопад, грудень).
3. Виховання дружби і колективізму у хлопчиків і дівчаток у перехідному віці (січень, лютий).
4. Моральне виховання в сім'ї; виховання поваги до дівчаток, статеве виховання в сім'ї (березень).
5. Правове виховання учнів (квітень).
6. Урахування вікових особливостей у вихованні свідомої дисципліни (травень).

Сьомий рік навчання

1. Підготовка дітей до вступу у комсомол (жовтень).
2. Самовиховання (листопад).
3. Допомога дітям у вихованні волі, наполегливості, фізичної сили (грудень).
4. Формування науково-матеріалістичного світогляду дітей у сім'ї (січень).
5. Ідейно-політичне виховання (лютий).
6. Роль сім'ї у вихованні інтересу до політичних подій у державі і за кордоном (березень).
7. Ознайомлення з професіями (березень).

Восьмий рік навчання

1. Підготовка до вибору професії. Знайомство з сучасним професіями (жовтень, листопад).

2. Моральне виховання. Формування моральних уявлень і понять (грудень).
3. Формування відповідальності перед сім'єю, колективом, громадськістю; почуття громадського сумління і особистої гідності (січень, лютий).
4. Роль батьків у підготовці учнів до екзаменів (березень-травень).

Дев'ятий і десятий роки навчання

1. Анатомо-фізіологічні особливості юнаків і дівчат (жовтень).
2. Формування особистості учнів старших класів у сім'ї (листопад, грудень).
3. Організація вільного часу учнів старших класів (січень).
4. Працевлаштування випускників середньої школи (лютий).
5. Виховання загальної активності учнів старших класів (березень).
6. Юнацьке кохання і відношення до неї батьків (квітень).
7. Сімейні взаємовідносини і їх вплив на учнів старших класів (травень).

**Тематика лекцій для батьків за матеріалами роботи шкіл і
батьківських комітетів м. Херсона у 1957-1958 н.р.**

[257, арк. 171-173]

1. Завдання школи і сім'ї по комуністичному вихованню дітей.
2. Завдання школи і сім'ї у боротьбі з релігійними пережитками.
3. Завдання політехнічного навчання у середній школі та участь сім'ї в їх розв'язанні.
4. Турбота сім'ї про всебічний розвиток фізичних і розумових здібностей дітей.
5. Моральне виховання в сім'ї.
6. Виховання радянського патріотизму та інтернаціоналізму.
7. Трудове виховання школярів у сім'ї.
8. Виховання в школі і сім'ї свідомої дисципліни в учнів.
9. Як допомагати дітям гарно навчатися.
10. Ускладнення в практиці сімейного виховання й шляхи їх подолання.

Авторська програма Л. Блудової
«Створення умов для природного розвитку дітей
в системі дошкільної освіти» [115, с. 91-94]

Розділ І. Організація життя дітей в дитячому садку

Умови життя дітей у нашому дитячому садку наближені до домашніх (меблі, предмети домашнього побуту, розташування іграшок, матеріалів і обладнання для окремих видів діяльності зручно і доступно для індивідуальної і колективної роботи).

Дотримуються сімейні і національні традиції (свята, дні народження, день казки і т. д.). Батьки беруть участь у житті дитячого саду у вільний час, беруть участь в іграх з дітьми, спостерігають за ними.

Режим дня зручний для батьків і дітей. Приводити і забирати дитину батьки можуть у будь-який час за домовленістю з вихователем.

Харчування, сон та інші режимні процеси проводяться з урахуванням діяльності в групі.

Харчування. Ні в якому разі не примушуємо дитину їсти без бажання, враховуємо її індивідуальні особливості (вагу, ріст, апетит).

У раціоні харчування переважають овочеві і фруктові страви, мед, горіхи, кисломолочна продукція. В організації харчування ми використовуємо рекомендації академіка Н. Амосова, лікаря Г. Шаталової, психотерапевта В. Леві, а також технологію приготування їжі, запропоновану В. Михайловим.

Сон. У ранньому і молодшому дошкільному віці сплять усі діти (при відкритих вікнах). У старшому дошкільному віці сон – за бажанням і необхідністю з урахуванням індивідуальних особливостей дитини.

Дієздатність у дошкільників до п'яти років зростає, але не всі з них мають потребу у денному сні. Такі діти можуть займатися продуктивними видами діяльності, спокійними іграми, але при цьому не повинні шуміти, заважати відпочивати іншим. Їм необхідно вміти знайти собі заняття.

Розділ II. Фізичне виховання

В основу фізичного виховання дітей, на нашу думку, повинні бути закладені традиції слов'янських народів, у яких особливе значення надавалось загартуванню. Масовому загартуванню слов'янського народу сприяли природа і люті зими. Слов'яни були міцними, сміливими, здатними витримувати холоди і спеку. Вони використовували для зміцнення здоров'я баню з розтиранням снігом чи купанням у річці, озері, в будь-яку пору року.

У дитячому садку дитина поступово навчається переносити ті природні кліматичні умови, в яких вона живе. Ми намагаємось не перегрівати дітей, створюємо атмосферу здорового способу життя, про хвороби не розмовляємо.

Самі співробітники – прихильники здорового способу життя (загартування, заняття фізичною культурою).

Батьки при вступі дитини до дитячого садка отримують друкований матеріал з порадами про здоровий спосіб життя (загартування, харчування та ін.). Після цього з ними укладається договір про спільне виховання дитини, про необхідність дотримуватись цих рекомендацій у домашніх умовах. Батьків навчають надавати першу допомогу при хворобах дитини, використовуючи досвід народної медицини (без ліків), робити профілактичний масаж.

Повітря. Прогулянки до трьох годин на день. Перебування в приміщеннях у трусах і босоніж (дозування визначається бажанням дитини), при відкритих вікнах.

Земля, сніг. Вибігання на землю босоніж у трусах за будь-якої погоди. Термін перебування визначає сама дитина. В час вибігання виконуються дихальні вправи з затримкою дихання. Відбувається іонізація тіла, знімається статична напруга, зникає роздратованість. Розтирання снігом і пробіжка по снігу, доки їй приємно і комфортно.

Вода. Вмивання обличчя, рук, ніг холодною водою з під крану. Обливання холодною водою на повітрі. Полоскання горла холодною водою.

Спека. Перебування на сонці без головних уборів (тривалість визначає сама дитина). Вихователь вчить прислухатися до організму і керувати ним.

Сауна. Діти з двох років кожного тижня відвідують баню з використанням чаю, завареному на травах, з охолодженням у басейні і потім зігрівання

Вимоги до одягу. Одягаємо дітей обов'язково з урахуванням температурного режиму. Одяг повинен бути легкий і зручний у рухах. Виключаємо синтетичний одяг. Хутрянні шуби і шапки вдягаємо тільки при низьких температурах.

Масаж. До трьох років батьки і вихователі роблять дітям профілактичний масаж. З трьох до шести років кожного дня після сну виконується самомасаж ступінь ніг на килимку з шипиками.

Аеробіка. Комплекс вправ і музика добираються вихователем дитячого садка разом із фахівцем. Ними ж визначається і дозування, і частота змін комплексу. Аеробіка формує у дитини вміння володіти жестами, мімікою, розвиває координацію, вміння підпорядковувати своїй волі рухи, тренує всі групи м'язів.

Упродовж дня в групах проводяться індивідуальні вправи на спортивних снарядах за бажанням дітей (кільця, канати, шести, ліани, сходишки шведські та наклонні; методики вправ запропоновані Б. Нікітіним і В. Скрипалевим).

Організуються тижневі ранкові пробіжки (від 100 м і більше) зі збільшенням дозування (індивідуально і за бажанням дітей).

Заняття фізкультурою. Вихователь проводить два рази на тиждень. Тривалість 40 хвилин. Навантаження визначається бажанням і станом дитини. При організації і проведенні заняття враховується стать дітей (хлопчики: силові вправи; дівчата: художня і спортивна гімнастика, аеробіка). На заняттях формуються рухливі навички дошкільнят. В оцінці фізичного стану використовуються «індекси справедливості», запропоновані Б. і О. Нікітініми.

Заняття фізкультурою проводяться на відкритому повітрі у вигляді спортивних ігор і розваг (з урахуванням пори року). Дітей знайомлять із рухливими іграми і національними народними іграми, які використовують на прогулянці.

Розділ III. Інтелектуальний розвиток

У групі діти спокійно користуються книгами про природу, тварин, казками, енциклопедіями, атласами тварин, птахів, риб, рослин. Починаючи з першої групи дітей раннього віку, в оформленні інтер'єру використовується наступне: каса літер, цифр, глобуси, мапи. Навчальні термометри, годинник з арабськими цифрами, дошки для роботи з крейдою, мольберти.

Розвиток творчих здібностей у продуктивних видах діяльності (малювання, ліпка, аплікація, конструювання з паперу, виготовлення ляльок, іграшок). Використання розвиваючих ігор.

Основні напрямки роботи: викликати у дітей бажання знаходити потрібну діяльність і з зацікавленням нею займатися, доводити розпочате до кінця, у процесі діяльності намагатися творчо виразитись (самостійно за здатностями); навчити дошкільників користуватись різноманітними

матеріалами (крейда, олівець, гуаш, фломастери, акварель, папір, ножиці); звертатись у процесі діяльності один до одного, надавати допомогу.

Розділ IV. Естетичне виховання

У вихованні дітей ми враховуємо різницю між дівчатами і хлопцями. У хлопців розвиваємо силу, здатність захищати слабкого, дівчину, надати їй допомогу; навчаємо бути сміливим і мужнім. У дівчаток розвиваємо здатність любити, співпереживати, вміння бути лагідною, граціозною, жіночною.

Зовнішній вигляд. Охайність, уміння доглядати за одягом, взуттям, зачіскою. У старшій групі навчаємо пришивати гудзики, чистити і мити взуття, за столом уміти користуватися приборами, бути акуратним, їсти не поспішаючи, користуватись серветками, спілкуватись під час їжі.

Спілкування з однолітками і дорослими. Заохочуємо довірливе ставлення до людей. Дітей навчаємо бачити і відчувати внутрішній стан людини, реагувати на нього, спілкуватись на основі взаєморозуміння.

Естетичне виховання включає музику, танці, живопис, театр. Основні напрямки роботи: викликати інтерес у дітей до музики через емоційне сприйняття музичних творів (найкращих прикладів класичної, народної і сучасної музики); розвивати здатність вислуховувати музику, насолоджуватись нею; викликати бажання співати і виражати себе у пісні (при бажанні навчати грати на музичних інструментах).

Розділ V. Спілкування

Мета виховання – формування навичок самостійної діяльності, соціальної відповідальності, здатності відчувати, розуміти іншу людину.

На нашу думку, група повинна складатися з дітей різного віку від двох до шести років. Стиль взаємостосунків – **співпраця і співтворчість**.

Кожна дитина може відчувати себе впевненим і рівноправним членом групи, сприймати суспільні норми поведінки через практичне накопичення досвіду, самостійно думати і діяти.

Вихователь – носій соціальних відносин, в які належить вступити дитині. Для педагога важливе вміле і тактовне введення кожної дитини у різні види спілкування. Дитині надається право самостійно мислити, приймати свої рішення, аналізувати дії у групі, висловлювати і мотивувати свою думку.

Розділ VI. Гра

Гра – самостійна діяльність дітей. Вихователь ні в якому разі не керує грою, не нав'язує сюжет. Задум, розвиток сюжету здійснюється тільки дітьми без сторонньої допомоги. Діти мають змогу вільно і самостійно об'єднуватись у групи. Педагог може вступати у гру як граючий партнер.

У всіх групах обладнані «Куточки усамітнення»: у кожної дитини є реальна можливість побути наодинці з самим собою у будь-який час.

Головна мета в організації будь-якої діяльності дітей (у тому числі і ігрової) – не втручатися у її природний хід.

Додаток К

Журнал «Сім'я і школа» 50-70-ті роки XX століття

Рубрика	Назва статей	Рік видання	Основні питання
Передові Статті	«Загальне завдання школи і сім'ї»; «Про роботу школи з батьками»; «Про єдину лінію батьків у вихованні дітей»; «Укріпляти і підтримувати авторитет вчителя»; «Разом зі школою» «До школи – для школи»	1952р. 1955р. 1960р. 1970р.	Зміцнення зв'язку школи з сім'єю, з життям держави і суспільства.
Сім'я і діти	«Виховання дисциплінованості у сім'ї»; «Про наполегливість»; «Про ввічливість»; «Як керувати дітьми при самостійному рішенні арифметичних задач»; «Самовиховання підлітка»; «Про культуру поведінки дітей»; «Допомога першокласнику»; «Виховання з дня народження»; «Що думають про нас	1952р. 1955р. 1960р. 1965р.	Життя сім'ї; основні питання теорії батьківської педагогіки; моральне, розумове, фізичне, естетичне, трудове виховання в сім'ї; дискусійні матеріали.

	діти?»; «Більше ласки і уваги!»; «Наші домашні вчителі»; «Першокласник очами фізіолога» «Час за уроками»; «Що читаємо? Як пишемо?»;	1970р.	
Школа і громадськість	«Діти – школа – громадськість»; «Участь батьків у позакласній роботі школи»; «Батьківські ради у школі і при домоуправліннях»; «Батьки – друзі школи»; «Провина батьків і вчителів»; «Там, де немає батьківської громадськості»; «Дитина приходить до школи...»; «Народний педагогічний»; «Педагогічні сторінки «Горьківського робітника»»; «Запрошуємо на педраду»; «На виставці підручників»	1952р. 1955р. 1965р. 1970р.	Взаємовідносини батьків і вчителів; досвід роботи шкільних батьківських рад, комісій по роботі з сім'ями робітників і держслужбовців на підприємствах, в установах; стан пропаганди педагогічних знань серед батьків, населення.
Пошта «Сім'ї і школи	«Досвід виховання»; «Батьки і вчителі»; «Про єдиний підхід до дитини»; «Наші суперечності»;	1952р. 1955р.	листи батьків з питань сімейного виховання; відповіді і питання на такі листи;

	<p>«Діти – моя радість»;</p> <p>«Семінар батьків-активістів»;</p> <p>«Все в інтересах дитини»;</p> <p>«Чи заважають іграшки навчатись? (Відповідь на лист А. Захарової)»;</p> <p>«Папа, мама дитячий сад і Сергійко»;</p> <p>«Навіть якщо нова сім'я»;</p> <p>«Хто прасує сину брюки?»</p>	<p>1960р.</p> <p>1965р.</p> <p>1970р.</p>	<p>консультації з конкретних питань сімейної педагогіки; огляд листів читачів</p>
Критика і бібліографія	<p>«Настільна книга для вихователів (про 4-й том твору А.С. Макаренка)»;</p> <p>«Про виховання дитини від трьох до семи років (про книгу для батьків під редакцією проф. Є.А. Флериної)»;</p> <p>«Заочний курс навчання матерів»;</p> <p>«Щоденник матері»;</p> <p>«Натхненна поема о матері (про книгу С. Островського «Мати»)»;</p> <p>«Коли уроки зроблені (про книгу В. Доценко «Діти поза школою»)»;</p> <p>«Знайдіть свою програму»</p>	<p>1952р.</p> <p>1955р.</p> <p>1960р.</p> <p>1965р.</p> <p>1970р.</p>	<p>рецензії на популярну науково-педагогічну літературу для батьків і матерів, на дитячі книги; критичні огляди нових фільмів для дітей</p>
У часи сімейного дозвілля	<p>«Карнавальні маски»;</p> <p>«Як приготувати клей?»;</p> <p>«Освітлення у домі»;</p>	<p>1955р.</p> <p>1960р.</p>	<p>матеріали для дитячої творчості; домашні забави для дітей;</p>

	«Поробки з жолудів»; «Зелене намисто»; «Виноградник у кімнаті»; «Пальто для хлопчика»; «Народні ігри»; «Театр ляльок»; «Обережно з ялинкою!»; «Юним хімікам»	1965р. 1970р.	поради по господарству
--	---	------------------------------	------------------------

Додаток Л

Тематика лекцій
секції педагогічних і психологічних наук Херсонської обласної
організації товариства «Знання»
(01.09.1959 р. – 01.03.1960 р.)
[262, арк. 23-30]

1. Завдання радянської сім'ї у вихованні дітей.
2. Методи виховання дітей в сім'ї.
3. Завдання й обов'язки батьків у вихованні дітей.
4. Виховання дітей у сім'ї до вступу в школу.
5. Сімейне виховання дітей шкільного віку.
6. Педагогічні основи сімейного виховання дітей.
7. Вікові особливості дітей і їх урахування в навчально-виховній роботі.
8. Вікові особливості молодших школярів, підлітків, юнаків та дівчат та їх урахування в сімейному вихованні.
9. В.О. Сухомлинський про роль і значення трудового виховання дітей в сім'ї.
10. Актуальні проблеми сімейного виховання дітей.
11. Роль школи, сім'ї і громадськості в комуністичному вихованні дітей.
12. Радянська педагогіка про виховання дітей в сім'ї.
13. Важкі діти та їх виховання в сім'ї.
14. Роль фізичного виховання і спорту в підготовці учнів до трудової діяльності.
15. Індивідуальні особливості школяра і їх урахування в процесі навчання з фізкультури і спорту.

16. Система фізичного виховання дітей та молоді в сім'ї і школі.
17. Мислення та його розвиток в процесі навчання.
18. Розумове виховання дітей в сім'ї.
19. Про естетичну культуру і естетичну вихованість молоді.
20. Естетичне виховання дітей в сім'ї.

Приблизна тематика лекторіїв для батьків учнів початкових класів (50-70-ті рр. XX ст.) [250, арк. 107-108]

1. Психологічні особливості у вихованні дітей молодшого шкільного віку.
2. Як допомагати учням 1-4 класів у домашній навчальній роботі.
3. Організація дитячого читання у молодшому шкільному віці.
4. Трудове виховання молодших школярів.
5. Бесіди в сім'ї з учнями молодшого шкільного віку про дружбу народів.
6. Атеїстичне виховання дітей у школі.
7. Про виховання відповідальності у дітей молодшого шкільного віку.
8. Художнє виховання молодшого школяра в сім'ї.
9. Організація дозвілля молодшого школяра.
10. Виховання у дітей любові до природи.

Приблизна тематика лекторіїв для батьків учнів 5-10 класів (50-70-ті рр. XX ст.)

1. Завдання батьків у зв'язку з перебудовою роботи школи.
2. Трудове виховання дітей у сім'ї.
3. Як допомогти дітям добре вчитися.
4. Вікові особливості підлітків і особливості виховної роботи з ними.
5. Атеїстичне виховання дітей у сім'ї.
6. Питання довіри, дружби і любові у вихованні старшокласників.

7. Про вибір професії у вихованні професійних інтересів у школярів.
8. Виховання культурної поведінки у школярів.
9. Естетичне виховання школярів.

**Тематика школи молодій матері педагогічної секції
Херсонського відділення і лекторських груп товариства
при школах м. Херсона за 1959 р. [250, арк. 103-104]**

1 заняття

1. Піклування КПРС і радянського уряду про жінку-матері.
2. Загальні умови сімейного виховання.

2 заняття

1. Сімейне господарство.
2. Про бюджет сім'ї.
3. Особливості розвитку грудної дитини, догляд за нею і вигодовування.

3 заняття

1. Про батьківський авторитет.
2. Правове положення жінки-матері.

4 заняття

1. Трудове виховання дитини в сім'ї.
2. Як правильно організувати харчування дитини.

5 заняття

1. Жінки світу у боротьбі за мир.
2. Куточок-дошкільника і школяра в сім'ї.
3. Допомога батьків дітям у навчанні і у грі.

6 заняття

1. Виховання у дитини любові до книги.
2. Як виправити дефекти мови у дитини.

7 заняття

1. Як готувати дитину до навчання у школі.
2. Про попередження дитячих інфекційних захворювань.

8 заняття

1. Художнє виховання дитини в сім'ї.
2. Як прибирати домівку і прасувати білизну.

9 заняття

1. Виховання у сім'ї дисциплінованої і культурної поведінки дитини.
2. Гігієна дитини в сім'ї.

10 заняття

1. Про подолання впертості і капризів у дітей.
2. Як смачно і поживно готувати їжу.

11 заняття

1. Як смачно і поживно готувати їжу.
2. Образ жінки-матері у художній літературі.

12 заняття

1. Вечір обміном досвідом виховання дітей у сім'ї.
2. Виступ багатодітної матері, матері-одиначки.
3. Питання і відповіді про виховання дітей у сім'ї.

На заключному занятті була організована виставка робіт слухачів (художні картини, вишивка та ін.).